

دنیا معلوماتی

ابتدائی مکتبلرده اوچنچی صنف بالالرینه سقراط حکیم اصولنچه مذاکره و مجاوبه
طریق ایله اوقۇتمق اوچون ترتیب ایدلش علم اشیا مجموعه سیدر.

س ۱۳۲۶
۱۹۰۸

خاریطو مطبعه
قران.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مقدمه.

معلم: بالار، حاضر بز قايدە جيبيلغانمىز؟

شاگردلار: مکتبەدە جيبيلغانمىز.

م: سىز بومکتبەگە نى اۇچۇن هر كون جيبىلاسىز؟

ش: سبق اوقۇر اۇچۇن.

م: ايمدى سىز ايكى يىل قدر سبق اوقۇدۇڭىز. نىلەر بلەسىز؟

ش: اوقى بلەمىز، يازا بلەمىز.

م: بومکتبەدە دخى نىچە يىل اوقۇرسىز؟

ش: شايد دخى ايكى يىل اوقۇرمىز.

م: بومکتبەدە طاغى نىلەر اوقۇياچقىسىز؟

ش: بىز نىلەر اوقۇياغىمىزنىڭ ھەممەسىنى بلەيمىز. آنى سىز بلۇرسىز.

م: سىز نصيب بولسى، بو مکتبەدە دىن سبقلىرى اوقۇرسىز: اسلام دىننىچە

عمل وعبادت قىلورغە ھم ادبى وخلقلى بولورغە اۇيرەنۇرسىز. هر يازونى درست

ايتوب اوقۇرغە و اوقۇغان سوزلر كىزنى آڭلاتوب سويلەرگە اۇيرەنۇرسىز. هر

سوزنى درست و ماتور ايتوب يازارغە اۇيرەنۇرسىز. هر تۇرلى حسابلارنى

ايسە بلەرگە اۇيرەنۇرسىز. اگردە سىز اخلاص ايله اوقۇسەڭىز، حاضر مېن ئەيتىكان

نەرسەلرنىڭ ھەممەسىنى شايد بلۇرسىز. لىكن آنلردىن باشقەدە طاغى بلەسكىز كىلگان

نەرسەلر يوقمى؟ سىزنىڭ دخى نىندى نەرسەلرنى بلەسكىز كىلە؟

ش: بىزنىڭ ھەممە نەرسەنى بلەسمىز كىلە. بىز ھىچ بىر نەرسەنىڭ نىدىن

بولغانىنى و نىچىك بولغانىنى بلەيمىز. بىر نەرسە كورسەك، آنىڭ نى ايكانىنى، نىدىن

بولغانىنى و نىچىك بولغانىنى و سوكىدىن طاغى نىچىك بولاچقىنى بلەسمىز كىلە. اوز

اويمىز بلەگنە بىز ھىچ بىر نەرسەنىڭ ھالىنى بلەلمىمىز.

م: ھى بارك الله، آفرىن! هر نەرسەنى بلەسى كىلوى بىك اوتىكانك علامتىدۇر.

آڭفرا بالالارنىڭ ھىچ بىر نەرسىنى بلەسى كىلەيدۇر. هر نەرسەنى بلەسى كىلگان

بالالرى بىك زىرەك بالالردىر. آندى بالالار الوغ بولغاچدە بىك اونكن كىشى بولالار. بالالار، اوز كزده كورە طورغانسىز، دنيا دە تۇرلى كىشىلەر بار: قايسى كىشىلەر خلق آراسىندە بىك مەتبەر بولالار. ھەر كىم آنلارنى ياقن كورە. ھەر كىم فارشندە آنلار قدرلى واعتبارلى بولالار. آنلارنىڭ دولتلىرى دە باشقە كىشىلەرگە قاراغاندە آرتق بولا. آنلار دنيا دە باشقە كىشىلەرگە قاراغاندە راھترەك دە طورالار. بوندى كىشىلارنىڭ ھەر قايسى كۆب بىلگان كىشىلردىر. بالا وقتلرنىدە اوق آنلارنىڭ ھەر نەرسەنى بلەسىلرى كىلگان بولا. اخلاص ايله ھەمان طرشولرى سىبىلى آنلار كۆب نەرسەنى بىلگان بولالار. شول بلولرى آرقاسىندە آنلار نادان قالغان كىشىلەرگە قاراغاندە قدرلى ودرجەلى بولغان بولالار. آنلار ھەمەسى ئىختلى كىشىلردىر.

يەنە قايسى كىشىلەر بار كە آنلارنىڭ خلق آراسىندە ھىچ اعتبارلىرى يوقدۇر. ھىچ كىم فارشندە آنلارنىڭ قدر وھرمىتلىرى بولمىدۇر. ھىچ كىم آنلارنى ياقن كورمىدۇر. باشقە كىشىلەرگە قاراغاندە آنلار دنيا دە بىك اوڭغايىسزلىق ايله كۆن كورەلەر. آنلارنىڭ ماللىرى دە باشقە كىشىلەرگە قاراغاندە آزاراق بولا.

بونلار نىندى كىشىلەر بلەسىمى؟ — بونلارنىڭ كۆبىسى آڭغرا كىشىلردىر. بالا وقتلرنى بونلارنىڭ ھىچ بىر نەرسەنى بلەسىلرى كىلمەگەن. ھىچ بلۇرگە طرشماغانلار. نادانلىقلىرى سىبىلى آنلار الوغ بولغاچدە شوندى خورلققە قالغانلار. ھىچ بىر نەرسەنى بلەمەگانلىكلرنىدەن آنلار ھىچ كىمگە فائىدەلى اش قىلا آلمىغانلار. شونىڭ اوچۇن آنلارنى كۆب كىشى ياقن كورمىدۇر. بونلار بىك ئىختسىز كىشىلردىر.

بوندى بىچارەلەر اوزلرىنىڭ نادانلىقلىرى سىبىلى باشقە كىشىلەرگە قارا خدمت ايتەلەر. بوندى كىشىلارنىڭ بىگىرەك ئىختسىزلىرى ياتلەنچى بولالار. يا قاراق بولالار. م: سز بالالار، ھەمان بالا كۆبىنچە طورماسسىز. بىر زمان شايد سز دە اوسۇب الوغ كىشى بولۇرسىز. الوغ بولغاچ سزنىڭ ئىختلى واعتبارلى كىشى بولاسىز كىلەمى ياكە ئىختسىز و قدرسىز كىشى بولاسىز كىلەمى؟

ش: البتە ئىختلى واعتبارلى كىشى بولاسىمىز كىلە.

م: آلاى بولغاچ سز ھازىردىن اوك شولاي بولۇرغە طرشىز.

ش: بىز ھازىر نىچك طرشىق. نىچك طرشۇرغە كىرەكلىگىنى بىز بلەيمىز.

م: سز بلەمەسەڭىز، مېن بلەم. اگردە بلەسەڭىز كىلسە، مېن سۇيلىرەمەن. بلەسەڭىز كىلەمى صوك؟

ش: كىلە، كىلە، خلقە، ھەمەڭىزنىڭ بلەسەمىز كىلە.

م: بلەسكز كېلسە، ئەيتىم: بختلى كىشى بولۇر اۇچۇن ھەر نەرسەنى بلۇرگە
 طر شۇرغە كېرەك. بالا وقتدە اوق بلەسى كېلگان نەرسەلرنىڭ ھەممەسىنى صوراشۇب
 بلۇرگە كېرەك. ھەر بويىچە دە ھمان بلەمە گان نەرسەلرنى اويرەنە ھم بلە
 يورۇرگە كېرەك.

صۇراشا - صۇراشا، اوقى - اوقى، اويرەنە - اويرەنە، ھەر نەرسەنى بلۇرگە مېمكىن.
 فقط ايرنەسكە گنە كېرەك.

ش: خلفە، بز بلەسمز كېلگان نەرسەلرنى كەمدن صۇرىق؟

م: جايى بلە كەمدن صۇراسە كۇزدە صۇرا كۇز. اۇي كۇزدە آنا انالار كۇزدن صۇرا كۇز.
 باشقە الوغ كىشىلردن دە صۇرا كۇز. مثلاً مېندن دە صۇرا كۇز. ھەر آتئادە مېن
 سزنىڭ اۇچۇن ايكى كۇندە بىر مرتبە بىر ساعتنى «معلومات» درسى اۇچۇن
 تەيىن قىلامن. معلومات ساعتلرنىڭ ھەر بىرسىدە سز مېندىن بلەسكز كېلگان
 نەرسەلرنى صۇرا كۇز. مېن سزگە ھمان جواب بېرۇر مېن. ھەر نەرسە ھقندە
 سز آكلارلىق روشدە فائىدەلى سوزلر سويلەر مېن. مېن آتئاصاين اۇچ ساعت سۇيەب
 بومكتىدىن چىققانچى ايكى بىل اچندە شايد سزگە بىك كوب نەرسەلرنى بىلرۇر مېن.
 مکتب سىبقلىرىنى اوقۇب بىر گاچ دە ھەر كۇز بويىچە ھمان صۇراشا يورۇرسىز.
 ھەر نەرسە ھقندە تېيشلى كىتابلرنى اوز كۇز اوقۇرسىز. اوقۇغان صاين بلووكۇز
 آرتۇر. شولاي ايتۇب بارا طۇرغاچ ھەر نەرسەنى بلۇب بىرۇرسىز.

آندىن سوڭ بۇدە بار: بو ابدائى مکتب درسىلرنى بىر گاچ دە شايد سزنىڭ
 ھەمە كۇزدە اوقۇنى طاشلاماسسىز. قايسىلر كۇز رشدى مکتب دە اوقۇر، قايسىلر كۇز ھەر
 مکتبىدە اوقۇر. اھتمال قايسىلر كۇز مدرسەلرگە وباشقە زور مکتبىلرگە كىرۇرسىز.
 نېندى مکتبىدە اوقۇسە كۇزدە شول مکتبىڭ درسىلرنى بىك اخلاص ايلە اوقۇرسىز.
 ھەر مکتبىدە بلۇرگە تېيشلى بولغان علمىلر كىرنى تمام بلۇب بىرۇرگە طر شۇرسىز.
 اوقۇدن طوقتاب دنياغە چىققاچ دە شايد نادان كىشىلر كىبى ھېچ كىتاب اوقۇمى
 طۇر ماسسىز. ھمان تۇرلى كىتابلرنى اوقۇرسىز. كىتابلردە ھەر نەرسە ھقندە كېرەكلى
 بولغان سوزلر يازلمىشدر ھمان كىتاب اوقى - اوقى بىك زور عالم بولۇرغە مېمكىن.
 لکن شونى دە بلورگە كېرەك. كىتابلرنى اوقۇب چىغۇغنە يېتىمىدر. آلردە قىلۇرغە
 قوشلغان اشلرنىڭ ھەممەسىنى قىلۇرغە وقىلماسقە قوشلغان اشلرنىڭ ھېچ بىرسىنى قىلماسقە
 تېيشلىمىدر. شولاي بولغاندە غنە كىشى چىن چىن بختلى واعبارلى بولادىر. بلۇرگە

تېيشلى نەرسەلەرنى قۇرى بلونىڭ گنە فائىدەسى يوقىز. بلگان روشچە عمل قىلىق لازىمىز. عىرگىز بويىچە دىيادە طۇراچقىسىز. دىيادە طۇرو اۇچۇن دىيادە نى بار، نى يوقلىغىنى بلۇر گە تېيشلى. دىيادە راھت طۇرۇر اۇچۇن كىرەكلى بولغان بلكار گە «دنيا معلوماتى» دىيىلۇر.

دنيا و عالم.

م: دنيا معلوماتىنى بلو اۇچۇن اول اول دنيا نىڭ اوزىنى بلو كىرەك.

ش: ... (بالالار جواب بىرە آلماسلار)

م: بىز نىڭ تىلدە دنيا دىيىب عالمگە ئەيتىل. عالم دىيىك بىز گە كورلگان ومعلوم

بولغان نەرسەلەرنىڭ مجموعىسى دىيىمىز. دنيا وعالم نىڭ نەرسە ايكانىنى ياخشى

آڭلاتو اۇچۇن مېن سىز نىڭ اوزگىزدىن بىر نېچە سۇال سۇرىم. بلگان نېچە

جواب بىرگىز. شول وقت دنيا نىڭ نەرسە ايكانىنى ھەمگىزدە بلۇرسىز.

م: بىز حاضر قايدە طۇرامىز؟ ش: مەكتەپدە.

م: مەكتەپدىن چەققاچ قايدە طۇرامىز؟ ش: اۇيلار مەزىدە.

م: اۇيلار قايدە طۇرالار؟ ش: بىر اۋستىندە.

م: بىر اۋستىندە بىزدىن باشقە كىشىلەردە بارمى؟ ش: بار بىك كۆب.

م: كىشىلەردىن باشقە نەرسەلەردە بارمى؟ ش: بار.

م: مىلا نەرسەلەر بار؟ ش: مىلا آتلار، صىيىرلەر، وباشقە حيوانلار بار.

م: حيوانلاردىن باشقە نەرسەلەردە يوقمى؟

ش: بىك كۆب. مىلا آغاچلار، آشلقلار، اولەنلەر، تاشلار، طوفراقلەر ھەمەسى

بىر اۋستىندە طۇرالار.

م: دىخى بونلاردىن باشقە نەرسەلەردە يوقمى؟

ش: بار، مىلا تالولار، بولۇنلەر، دىكىزىلەر، يلغالار، سولر بار.

م: سولەردە نىلەر بار؟ ش: بالقلەر وباشقە سو حيوانلار بار.

م: بىردىن بوغارى دە نەرسەلەر بار توگلىمى؟

ش: بار. مىلا قوشلەر ھەر بىر قاناتلى حيوانلار بىردىن بوغارى كوتەرىلۇب

اوپۇب يۇرىلەر.

م: آنلاردىن باشقە بىردىن بوغارى تاغى نىلەر كورەسىز؟

ش: بۇلۇتلارنى، بۇلدىزلىرىنى، آبىنى ھەم قۇباشىنى كورەمىز.

م: آنه، شول پيرنك اوستنده بزگه كورنگان نهرسه لرنك بارسى برگه «عالم» ديب آتالادر. بزنگ تله بونهرسه لرنك مجموعينه «دنيا» ديبده ئهيتله. بز اوستنده يۇرى طۇرغان پير اوزىده دنيا نك بر كچكه گنه كيسه گيدر. بۇتۇن دنيا اوزى بىك زوردر. سز نك كوزگه كورنگان نهرسه لرن دنيا نهرسه لرينك بىك آرغنه سيدر. دنياده دخى سز نك كوزگه كورنمه گان نهرسه لرده بىك كوبدر. كوب اوقۇسه گز، شايد اول نهرسه لرنك همه سينى بلۇرسز. **ش:** خله، بوندىا قايدن بولغان؟ آنى كم بولدرغان؟ بو دنيا دن اول يوق بولغانى ياكه همان بولۇب كىلگانى، بوندىا همان شول كوينچه طۇراچقى؟ **م:** بو سوؤاللر كزغه جواب بيرو اۇچۇن ده اوزكزدن بر نيچه سوؤال صۇراو تيشلى كورينه.

سز حاضر اورندقلرغه اوطۇرغانسز. اول اورندقلر ده دنيا نك نهرسه لرن دن. آنلر نك نيچك بولغانىنى بله سز مى؟ آنلر شول كوينچه اوزلرى اورمانده اوسكانلرى ياكه سوكندن ياسالغانلرى مى؟ **ش:** بو اورندقلر اورمانده اوسمه گانلر. آنلرنى بر اۇستا طاقتالردن اۇيۇشدرۇب ياساغان.

م: بو اۇستل نيچك؟ اول اوزندن اوزى گنه بولماغان ميگان؟ **ش:** يوق. اولده اوزندن اوزى گنه بولماغان. آنى ده بر اۇستا ياساغان. **م:** بومكتبنى نيچك ديب بله سز؟ **ش:** مكتبنى ده اۇستالر ياساغانلر. **م:** اورندقلرنى، اۇستلنى وبو مكتبنى اۇستالر ياساغانىنى سز اوزكز كورۇب طوردكز مى؟ **ش:** يوق، كورمه دك.

م: سوك اوزكز كورمه گاچ آنلرنى اۇستالر باساغانلر ديب قايدن بله سز؟ **ش:** اول بىلگىلى ايندى، خله. بر اۇستا ياساماغانده هيچ بر نهرسه اوزندن اوزى گنه بولا آللى ايچ.

م: سز نك قرغه جققانكز باردر. باصولرده آشلقلرنى بولونلرده اوله نلرنى باقچه واورمانلرده آغاچلرنى كوره طۇرغانسز. آشلقلر اوسمس بۇرۇن ايگنلكلر اوستنده بر نهرسه بولامى؟ **ش:** هيچ بر نهرسه بولمى، قاب قارا بىر بولا. آشلقلرى سوكندن اوسلر. **م:** اول آشلقلر اوزلرن دن اوزلرى بولمى ميگان؟

ش: يوق، آنلرده اوزلرن دن اوزلرى گنه بولا آلماسقه تيشلى. آنلرنى ده بولدر وچى و اوسدروچى بر نهرسه بولورغه كيرهك.

م: سز نڭ آلما آغاچلرینی کورگانکز یوقمی؟ قش کوننده اول آغاچلر نڭ آلما لری بولامی؟ ش: یوق؛ بولمی. آلما توگل، یافراق لری ده بولمی.

م: آنلر نڭ آلما لری قای وقتده بولا؟ ش: کوز کوننده بولا.

م: اول آغاچلرغه آلما لری کم کیترو ب طاغوب قویا؟

ش: هیچ کم طاغمی. اول آلما لر آغاچنڭ اوزندن چغوب اوسه لر.

م: اول آلما لر اوز طرشولری ایله اوسه لر میکان؟ یا که آنلر نی اوسترو ب طورو چی بر نهرسه بار میکان.

ش: البته، آنلر نی اوسدرو چی بر ذات بولورغه کیره ک. یوقسه، آنلر نیچک اوسسۇنلر.

م: سز اوز کزنی اویلاب قاراغانکز بارمی؟ سز اون، اون بیش یل اول دنیاده بارمی ایدکز؟

ش: یوق. اول وقتده دنیاده هیچ برمز یوق ایدک. صوکنندن بار بولدی.

م: صوگ سز نیچک بولدکز. اوزکز طرشوب بولدکز می؟

ش: بز اوزمز نڭ نیچک بولغانمزنی بلیمیز. شولای بولسه ده، بلهمز که بز اوزمزدن اوزمز گنه بولما دق.

م: سز یاش بالا وقتکزده بیک کچکنه ایدکز. یل صاین اوسه اوسه زور ایدکز. عمرکز بولسه، شاید طاغمی ده زور ایورسز. اوسوب بیتوب الوغ کشی بولورسز.

سز نیچک اوسه سز؟ یوقسه، اوزکز طرشوب اوسه سز می؟

ش: یوق. بز نیچک اوسکانمزنی ده بلیمیز. شویله ايسه ده، اوسوومزده اوزمز نڭ دخلمز بولماغانینی بلهمز.

م: سز، اوزکز نڭ اعضالر کزغه کوز سالغانکز بارمی؟ اویلاب قارا کز ئه لی:

بورور که آیاق لر کز و طوتارغه قوللر کز بار. کورور که کوز لر کز، ایشتور که قولاق لر کز ايسلر نی طویارغه بۇرنکز، تهملر نی طانورغه تلکز بار. ودخی

اویلارغه مییکز و اویلاغانکزنی سویله ب بر بر کز که آکلانورغه تلکز بار. بو اعضالر نی سز قایدن آلدکز؟

ش: بز آنلر نی هیچ بر بیردن آلهما دق. آنلر بز نڭ ایله بر که طوغانلر.

م: بو اعضالر سز که اوزلرندن اوزلری کیلوب قوشلدی میکان، ئه لله سزنی یاراتوچی ذات اول اعضالر نڭ سز که کیره ک بولاسون بلوب سزنی شوندی

اعضالی ایتوب یاراتدی میکان؟

ش: البته شولای بولورغه کیره ک. یوقسه، بز نڭ اوزلگمزدن گنه بوقدر کامل اعضالی بولوب یاراتلو احتمالمز یوق.

م: آلاى بولسه، معلومكز بولسون كه بالالر، بو دنيا اولده هيچ يوق ايكان.
 آنى الله تعالى ديگان بر ذات بولدرغان. ييرلرنى ده كوكلرنى ده، ييرده گى
 نهرسه لرنى ده كوكده گى ذاتلرنى ده شول الله تعالى ياراتقان. آغاچلرده اوله نلرده،
 آشلقلرده همه سى شول الله تعالى نك قدرتى ايله بار بولالر وانك قدرتى ايله
 اوسه لار. سزنى دنيا ده بار قیلوچى وسز نك اعضالرنى ياراتوچى وسزنى
 اوسدروچى ده شول الله تعالى حضرتلر يدر. بوقسه، بولدر وچى وبار اتوچى
 بر خواهه سى بولماسه ايدى، بو دنيا هيچ بولماغان بولور ايدى. بو دنيا ده غى
 نهرسه لرده بودرجه كامل وعجب روشده بولماس ايديلر.

نيتته كه اورندقلر، اوستهل وبومكتب اوزلرندن اوزلرى گنه بولا آلميلر. شونلر
 كى بو دنيا نهرسه لرى ده اوزلرندن اوزلرى گنه بولا آلميلر. آنلرنى بولدر وچى
 وصاقلاب طوتوچى الله تعالى باردر.

ش: اول الله تعالى كم؟ نيندى ذاتندن؟ اول فايده طورا؟

م: بوسو اللركز گه جوابنى كيله سى درسده آكلاتورمن.

الله تعالى.

م: سز جانلیمى، جانسزیمى؟ ش: هر برمز جانلى. جانسز كشى بولامى نى؟

م: جانكرنى كورگانكز بارمى؟ ش: يوق. آنى كورۇب بولمى ايچ.

م: جانكز فای توشكزده ايكانينى بله سزى؟

ش: يوق، فای توشمزده ايكانينى بلميمز.

م: البته بله آلامسز. كشينك جانى قايسى اعضامنده ايكانى هيچ كمگه معلوم توگل.

شولای بولسه ده، هر كشينك ته ننده جانى بارلغنده شبيهه يوق. هر كشى هر بر

اشينى جانى تله گان روشده اشلى. گوده نك هر يرينه خواهه جان. جانى بولماغان

كشى هيچ بر اش اشلى آلمى. جانسز كشى آغاچ ياطاش كى هيچ بر طرفه

قيلمدى آلمىچى تيك ياتا. ش: خلفه، جانسز كشى ده بولامينى؟

م: بولا بولا بيك كوب بولا. اولگان كشير نك هيچ برسینك ته نلرنده جانلرى

فاللى. چغوب كيتكان بولا. ش: خلفه، اول جان نهرسه صوك؟

م: مين اوزم آنى سزدن صورامقى ايدم. واقعا سز هر برمز جانمز بار ديدكز.

اول جانكز نك نهرسه ايكانينى بله آلاسزى؟ ش: يوق، بلميمز.

ش: قېرگە كۆملمەگان كىشىلەر بولسا، مۇشۇ بەزى كىشىلەر يانۇب اولەر، قايسى كىشىلەرنى يېرتىچ ھېوانلار آشى، قايسى كىشىلەر سوغە يانۇب اولەر. آندە آنلارنى بالقرلر آشاپ بترەرلەر. بو كىشىلەر نېچك ترلەرلەر؟

م: اللہ تعالیٰ قادر. آنلارنى دە گەودەلى ايتۇب ترگزەچكدر. آنلارنىڭ گەودەلىرى بىزنىڭ كوز گەظاھراً بىتكان بولۇپ كورنەلر دە، اول گەودەلرنىڭ ذاتلىرى بۇتۇنلار بىنەيدەر. طارالغان بولسە دە، عالم اچندە قالادر.

ش: اوّل زماندن بىرلى دنيادە بىك كوپ كىشى اولگاندر. آنلارنىڭ قايسىلارنىڭ گەودەلىرى ايندى، چروب طوفراق بولوب بىتكاندر. اول كىشىلەر نېچك ترلۇرلەر؟

م: اللہ تعالیٰ نىڭ قدرتى كىچكدر. چرگان وطارالغان گەودەلرنى دە اۇيۇشدرۇب اولگى كىبى ايتۇب ترگزۇر گە قادردر.

ش: قيامت كۈنىدە ترلۇب قېرلردىن چىققان كىشىلەر نى قىيلاچقۇر؟

م: آنلر «مىشر» دىگان بىرگە جىيلاچقۇر.

ش: كىشىلەر مىشرگە جىيىلغاچ، نى بولاچقۇ؟

م: اللہ تعالیٰ نىڭ فرشتەلىرى اول كىشىلەرنىڭ دنيادە قىلغان اىشلىرىنى تىكشەرەچكۇر. ھركمنىڭ دنيادە قىلغان اىشلىرى دە قىيلا آلمانغان اىشلىرى دە تىفتىش و حساب قىلناچقۇ.

ش: آندىن سوڭ اول كىشىلەر نى قىيلاچقۇر؟

م: قايسى كىشىلەر جىننگە كرەچكۇر. قايسىلار جىننگە كرەچكۇر.

ش: جىن نەرسە؟

م: جىن راحمت وسعادت يۇرطىدەر. آندە كرگان كىشىلەر كامل راحتىك ايلە يا ئادان ترك بولۇپ طۇراچقۇر. ھر تۇرلى جىن نى نىمىللىرى ايلە ھرمىت قىلناچقۇر.

ش: جىننگە كى كىشىلەر دنيادە غى كىبى ھمان اش اىلەب كىسب و ھركىت قىيلاچقۇرمى؟

م: يوق. جىننگە كىسب و ھركىت بوقدر. آندە ھر كىم ھىچ بىر مىشقت و اوڭغايىسزلىقتىن باشقە راحتىك ايلە گنە ھىمراينەچكۇر. جىن اھلى ھىچ كىمنىڭ كوزى كورمەگان، قۇلاغى ايشتمەگان و كوڭلىنە كىلمەگان عىب ھرمىلر ايلە صىلانۇب دائىم راحتىك دە بولاچقۇردەر.

ش: جىننگە كرگان كىشىلەر بىر زمان آندىن چىقاچقۇرمى؟

م: يوق، چىقاچقۇر توڭل، ھمان شۇندە قالاچقۇر.

ش: جىن دە دىنيا كىبى بىر وقت بىنەچكى؟

- م: يوق بئە چەك توغۇل، مەڭگى قالاچۇق. آندە كرگان كشياردە ھېچ اولە چەك توغۇل، مەڭگى ترك بولاچۇق. ش: جەننە نەرسە؟
- م: جەننە عذاب و محنت يۇرطيدر. آندە كرگان كشيلىر تۇرلى جزا و محنتلر ايله عذاب قىلناچۇق. ش: جەننە نىندى عذابلر بولاچۇق؟
- م: آندە قايسى كشيلىر اوطايله ياندرلاچۇق، قايسىلىرى باشقە محنت و كوكلسزلك ايله عذاب قىلناچۇق. ش: جەننە گى كشيلىر اولە چكلمى؟
- م: يوق، آنلردە مەڭگى ترك بولاچۇق. چونكە جەننە مەڭگىلك يۇرطيدر. ش: جەننە كرگان كشيلىر بر زمان آندن چقاچۇقلمى؟
- م: قايسىلىرى بر آز محنت كورگاندىن صوڭ چقاچۇق. قايسىلىرى مەڭگى شوندى قالاچۇق. ش: جەننەن قۇتلۇب چقان كشيلىر قايا باراچۇق؟
- م: انلردە آخردە جەننە كرۇب، مەڭگى قالاچۇق.

ياخشى و يامان كشيلىر.

- ش: جەننە نىندى كشيلىر كرەچكلىرى؟
- م: جەننە دنيادە وقتدە ياخشى بولغان كشيلىر كرەچكلىرى.
- ش: جەننە نىندى كشيلىر كرەچكلىرى؟
- م: دنيادە وقتدە يامان بولغان كشيلىر كرەچكلىرى.
- ش: دنيادە ياخشى بولۇر اۇچۇن نى قىلۇرغە كىرەك؟
- م: ياخشى بولۇر اۇچۇن الله تعالى دن كىلگان حق دىنگە اشانۇب مسلمان بولۇرغە كىرەك. آندن صوڭ اسلام دىنندە قىلۇرغە قوشلغان اشلرنڭ ھەسەنىنى قىلۇب، قىلماسقە قوشلغان اشلرنڭ ھېچ برسەنىنى قىلماسقە كىرەك.
- ش: اسلام دىنندە نىلرنى قىلۇرغە قوشلغان؟
- م: ايمانلى بولۇرغە كىرەك، ھر كۇن بيش وقت نماز اوقۇرغە كىرەك. رمضان آيندە ھر كۇن روزە تۇتارغە كىرەك، باي كشيلىر ھربلدە اوزلر يىنڭ ماللر يىنڭ زكاتىنى (يعنى قۇدىن بر قدرىنى) فقيرلرگە اۇلەشۇرگە كىرەك. آندن صوڭ كۇچى يىتكان كشى ھەرنىدە بر مرتبە مەكە شەرىنە بارۇب ھج قىلۇرغە كىرەك. اسلام دىنندە بونلردن باشقەدە قىلۇرغە قوشلغان اشلر كويدىر. دىن كىتابلرنە ھەسەسى بيان قىلنمىشدر. دىن درسلىرىندە ھەسەسىنى اوقۇرسىز.

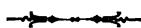
مثلا اسلام دیننده کورکه م خلقلی، ادبلی وانصافلی بولورغه هر کیمگه شفقتلی ومرحمتملی بولورغه، محتاج کشیلرگه فولدن کیلگان قدر یاردیم ایتهرگه، اوزینه بولووینی یاراتقان نهرسه نڭ باشقه کشیلرگه ده بولووینی تله رگه قوشلمشدر. ودخی شریعت فوشقان روشده الله تعالی گه عبادت قیلماق تییشلیدر.

ش: الله تعالی عبادت قیلو نی اشلودر؟

م: عبادت دیمک الله تعالی گه قوللق قیلو دیمکدر. مثلا نماز اوقو، روزه طوتو وحج قیلوکبی عملر همه سی الله تعالی گه قوللق قیلودر.

ش: نماز وباشقه عبادتله ر، نی روشده قیلنالر؟

م: عبادتله رڭ روشلری «عبادات اسلامیه» کتابلر نده بیان قیلنمشلردر. دین درسله رنده ان شاء الله عبادتله رڭ همه سیننی اویره نؤرسز.

ش: ایمان نهرسه؟ ایمانلی بولو اؤچون نی قیلورغه کیرهک؟

م: ایمان دیمک اشانو دیمکدر. ایمانلی بولو اؤچون هر مسلمانغه اشانورغه تییشلی بولغان نهرسه لرگه اشانورغه کیرهک.

ش: مسلمان بولغان کشیگه نیلرگه اشانورغه تییشلی؟

م: بودنیانی یاراتوچی الله تعالی نڭ بارلغینه وآنڭ برلگینه وبازچه کورگه م صفتلرینه اشانورغه کیرهک. ودخی الله تعالی نڭ فرشته لری بارلغینه اشانورغه کیرهک. ودخی الله تعالی نڭ پیغمبرلری بولغانینه وآنلرغه الله تعالی دن کتابلر کیلووینه اشانورغه کیرهک. ودخی دنیا دهغی نهرسه لرده الله تعالی نڭ تقدیر وتدیبری بولووینه اشانورغه کیرهک. ودخی بودنیا بتوب آخرت کونی بولاچغینه وآخرت کوننده دنیا کشیلرینڭ همه سی ترلؤب قبرلرندن چغاچغینه اشانورغه کیرهک. ودخی عیسی اسملی پیغمبردن سوگره: ۵۷یل اوتکاج مکه شهرنده طووب ۶۳۱نچی یلده مدینه شهرنده وفات بولغان محمد اسملی (عه م) کشینڭ الله تعالی نڭ پیغمبری بولووینه ومحمد علیه السلام الله تعالی نڭ امری ایله سویله گان سوزلر نڭ همه سی حق بولوچیلغینه وقرآن الله تعالی دن محمد علیه السلامگه خلقلرنی دینگه اویره تمک اؤچون کیلگان کتاب بولووینه چن کوکلدن اشانمق، واشانغانلقنی تل ایله ئه بتوب اقرار قیلماق کیرهک.

ش: اسلام دیننده نیلرنی قیلماسقه قوشلمشدر؟

م: گناه بولغان اشلر نڭ هیچ برهیننی قیلماسقه قوشلمشدر.

شى: نىندى اشلىر گناهدر؟

م: گناه اشلىر بىك كوبر. هر برسى دىن وشريعت كىتابلارنده بيان قىلنمشلردر. دىن درسلىرنده شايد همه مېنى اوقۇرسز. مثلاً اسلام دىننده يامان خلقى بولۇرغە يارامىدر. هر كىمگە، كىشىلەر گە دە حيوانلرغە دە جبر و ضرر ايتو گناهدر. هيچ كىمنىڭ كوگلىنە دە، تە نىنە دە مالينە دە جبر طر يىقچە تىبەر گە يارامىدر. اسلام دىننىڭ خلق مكر و كورە طورغان ادبىز اشلىرنىڭ هيچ برسىنى قىلو درست توگلدەر.

عهد و ايمان.

م: ايمىدى سز مېنىم بونده قدر سۇيلەگان سوزلرمدىن ياخشىلىق و يامانلىق نى ايكانىنى شايد بلگانىز؟ شى: بلك، بلك.

م: صوڭ، ايمىدى سز زور بولغاچ اوزكز نىندى كىشى بولمىچى بولاسز: ياخشى كىشىمى، يامان كىشىمى؟

شى: بز همه مزده ياخشى كىشى و ياخشى مىسلمان بولاچەز.

م: هر بر كز ياخشى مىسلمان بولونى همه كزده چن كوگلدن وعدە قىلاسز مى؟ شى: قىلامز، قىلامز.

م: مېن سزدن بو وعدە كزده طور و كزنى اوتنە من. زور اياچ ناچار و يامان بولغانلر كزنى ايشتسەم، مېن بىك قاىضرۇر من. معلم بولغان كىشىلەر اوزلر يىنڭ شا گردلر يىنڭ همه سىنڭ ياخشى كىشى بولۇب چغوو بىنى تىللىر. مېن دە سزنىڭ همه كزنىڭ حاضر دە ياخشى بالا و ياخشى شا گرد بولو و كزنى زور بولغاچ دە ياخشى كىشى بولو و كزنى تلىمن. الله تعالى هر قاىو كزغە توفىق و ھدايت پىرۇب هر بر كزنى ياخشى و ايز گى كىشىلردن قىلسە ايدى. شى: آمىن، آمىن.

م: ياخشى كىشى بولو اۇچۇن مىسلمان بولۇرغە كىرەك دىگان ايدك. صوڭ سز مىسلمانمى؟ شى: البته هر بر مىسلمان. بز بونده همه مز مىسلمان بالالرى اىچ!

م: مىسلمان بولو اۇچۇن مىسلمان بالاسى بولوغنە يىتىمى. هر كم اوزى مىسلمان بولورغە كىرەك. شى: صوڭ بز اوز مزده مىسلمان بولو اۇچۇن نى قىلىق؟

م: مېن بايا سز گە مىسلمان بولو اۇچۇن نى قىلۇرغە كىرەك دىگان ايدم.

شى: اسلام دىننىڭ ھقلىغىنە و اسلام دىننىدە بولغان ھكىملر نڭ همه سىنڭ درستلىگىنە اشانۇرغە كىرەك دىگان ايدكز.

م: صوڭ سز شونلر نڭ همه سىنە اشاناسز مى؟ شى: اشانامز، اشانامز.

م: آلائی بولسە، ایمان کلمہ لرینی ئەیتوب اشانغانلغکزنی اقرار قیلگکز.

ش: لا اله الا الله محمد رسول الله ﷺ اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده

ورسوله ﷺ امنت بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر والقدر خيره وشره

من الله تعالى والبعث بعد الموت ﷻ

م: بوسوزلر همه سی عر بچه سوزلر. سز بوسوزلرنك تركيچه نى ديگان سوز
ایکائینی بله سزمی؟ ش: بله مز عقائد در سنده اوقوغان ایدک.

م: اویل ایسه، بوسوزلرنك معنالرینی ترکیچه ئەیتکز.

ش: بر الله تعالى دن باشقه هیچ بکری یوقدر. محمد علیه السلام الله تعالى نك
بندلرگه دین اویره نوز اوچون ییبه رگان ایلیچیسیدر. چن کوکلمدن گواهلوق
بیره من که تحقیق بر الله تعالى دن باشقه هیچ تگری یوقدر. وینه چن کوکلمدن گواهلوق
بیره من که تحقیق محمد علیه السلام الله تعالى نك قولى وایلیچیسیدر. ایناندم الله تعالى گه
ودخی آنك فرشته لرینه ودخی آنك کتا بلرینه ودخی آنك پیغیبرلرینه ودخی بودنیا
بتوب قیامت کونی بولاچغینه ودخی تقدیرنك یاخشیسى ده، یامانی ده الله تعالى دن
بولووینه ودخی اولگاندن صولك قبرلردن ترلوب چغوغه.

م: آفرین. مۇنه ایمدى حاضر همه كزده بالفعل ایمان کیتروب مسلمان بولدگز.
هر قایوگز اوچون مبارک بولسۇن. ایمدى سز بو ایمانگزنى اولگانچی صاقلانگز.
ش: خلفه، اول ایماننى كوكلده صاقلانغی نیچك بولا؟

م: اسلام دینینك حقلغینه اشانونی كوكلدن چغارماوایل بولا.

ش: اشانو كوكلدن چغامى نی؟

م: اگرده اسلام دینی عئندە شهبه له نسه گز، دین اشلرینی خورلاب سۇیلەسه گز،
اشانو كوكلدن چغا. اول وقت اشانماغان بولاسز.

ش: بر كشى اسلام دینینه اشانماسه، اول كشى نیندى كشى بولا؟

م: اول كشى ایمانسز بولا. ش: ایمانسز كشىگه نی بولا؟

م: ایمانسز كشى آخرنده جهنمگه كرۇب آندە مه ككى فالا. هیچ چغارمى.

ش: ایمانلى كشى جهنمگه كرمى؟

م: الله تعالى عفو ایتمه سه، دنیا ده گناه اشلر نی قیلغان ایمانلى كشىلرده جهنمگه كره لر.

ش: آنلرده جهنمده مه ككى قالالمى؟

م: بوق آنلر مه ككى قالمیلر. گناهلری چاماسنده بانالرده آندن چغوب آخرده

آنر دہ جنتکے کرہ لر . ش: دنیادہ مسلمان کوہمی؟

م: مسلمان بیک کوب . بۇتۇن دنیادہ اۇچ یوز میلیون قدر مسلمان بار .
ش: اول مسلمانلر قای بیرلردہ طۇرالر؟

م: بۇتۇن دنیا مسلمانلری حقندہ مین سز گہ کیلچکدہ بیک کوب سوزلر سۇیلرمن . حاضر گہ آنی سۇیلہشمی طۇریق . فقط شونی بلسکز ، ایہدی بالفعل مسلمان بولو وگز ایلہ سز بۇتۇن دنیا مسلمانلرینہ قرداش بولدگز . بار چہ مؤمنلرنی اوز طوغانگز کبی دوست ویاقن کورۇرگہ تییشلیسیز . قرآندہ: « مؤمنلر ہر برسہی بر برسینہ قرنداشلردر » دیلہمشدر . لکن شولای بولسہدہ ، مؤمن بولماغان کشیلرنی دہ دشمان کورۇب آنلرغہ جبر قیلو ہیچ درست توکلدر . مسلمان بولماغان کشیگہ تییشسز جبر قیلونگ گناہی مسلمانغہ جبر قیلودن خوفیلرہ کدر .

دنیا معلوماتی .

م: ایہدی بالالر ، اوتکن درسردہ مین سز گہ اللہ تعالیٰ حقندہ ، اولم حقندہ اولگاندن صوگ بولاچق آخرت کونی خصوصندہ ودخی اسلام دینی طوغرسندہ بر مقدار کیرہ کلی سوزلرنی سۇیلہدم . بو خصوصلردہ سز گہ بلۇرگہ تییشلی بولغان نرسہ لر بیک کوبدر . سز شاید آنلرنی دین کتابلرینی اوقۇب بلۇرسز . ہر برمز بر زمان اولہچک ایسہ کدہ ، اولگانچی بر نیچہ یللمر دنیادہ طۇراچقمز . اولگاچ آخرتدہ بختلی بولو اۇچۇن دین و آخرت اشلرینی یاخشی بلو کیرہک بولغانی کبی ، دنیادہ بختلی بولۇب طۇر و اۇچۇن دنیا اشلرینی و دنیا نرسہ لرینی دہ بلۇرگہ کیرہک بولا . ایہدی بوندن صوگرہ مین سز گہ دنیا اشلرینی و دنیا نرسہ لرینی سۇیلہرمن .

پیغمبرمز محمد علیہ السلام مسلمانلرغہ دنیادہ دہ آخرتدہ دہ بختلی بولورغہ طرشۇرغہ قوشمش . دنیادہ بختسز بولغان کشی کوبسناچہ آخرتدہ دہ بختسز بولادر . دنیادہ بختلی بولماغان کشی یا آورو و کوگلسز بولادر . یا کہ بیک فقیر بولادر . شول سببدن آخرت اۇچۇن کیرہ کلی بولغان عبادتلرینی دہ کاملہ ب قیلا آلیدر . مثلا آورو کشی نمازدہ اوقی آلمی ، روزدہ طۇتا آلیدر . کوگلسز کشی قیلغان عبادتلرینی دہ اخلاص ایل قیلا آلیدر . فقیر لک دہ کوبسناچہ عبادتدہ کیمچیلک قیلورغہ سبب بولادر . دنیادہ بخت و راحت ایل طۇرا بلور اۇچۇن دنیا نرسہ لرینگ

هر فايوسىنى بلو لازمدر .

دنياده بىك كوب تۇرلى نەرسەلەر باردىر . سز آنلرنىڭ بىك آزىنى غنە كورۇپ يايشتۇب بلەسىز . كورگان نەرسەلەرنىڭ دە نىچىك بولغانىنى ، نىدىن بولغانىنى ونى اۇچۇن بولغانىنى بلمىسىز . هر بركۇز اۇبدە طۇراسىز اما دنياده نىچە تۇرلى اۇيلەر بولغانىنى ، اول اۇيلرنىڭ نىلردن ونىچىك اشلەنگانىنى بلمىسىز . كىچ بىرلە هر كۈن اۇيلردە اوطلار ياندرلغانىنى كورەسىز ، اول اوطلرنىڭ نىندى تۇرلىلەرى بولغانىدىن خىركۇز يوق .

بستان ، باقچە ، باغ واورمان دىب سۇيلەشەسىز ، آنلر دە اوسكان ذاتلرنىڭ هر بىر تۇرلىسىنى بلمىسىز . قر ، صحرا ، طاو ، چۇقر كۈل وچىشمەلەر حقتە دە معلومانىكۇز يوق كۇيمە لرنى پاراخودلرنى ونگرمە نلرنى كورۇپ ياي اشتۇب بلسە كۇزدە آنلرنىڭ نىچىك بۇرولرىدىن ونىچىك ئەيلە نولر ندىن خىركۇز يوق . دنياده نىندى آشلقلر بار آنلر نىچىك اىگلە ، اوسوب نى روشك استعمال ايدىلە ، هر بىرسىنى بلوسۇز گە لازم . دخى دنياده نىندى قۇرال وماشىنالر بار ، نىندى اولچە ولر بار . دنياده طۇراچق كشىگە بونلر نىڭ ھىچ بىرسىنى بلمى طۇرۇرغە يارامى .

يىر يوزى نى روشدە وآنندە نىندى مخلوقلر ونىندى كشىلر وھىوانلر ونىندى اولەنلر ، طاش و طوفراقلر بار . تۇرلى طرفلردە نىندى مملەكت وشەرلر ونىندى خلقلر با آنلرنىڭ تىللىرى نىچىك ، دىنلىرى نىچىك ، هر بىرسىنى باوتىيشلىدىر . كورەسىز يىللەر ايسە ، بۇلۇطلر بۇرى ، ياشن ياشنى ، فار وياغە ئۇرلر ياوا چق وقر اولر تۇشە . الله تعالى نىڭ قدرت وھكىمتى بو يو نىچە بو عىجب واقعەلر نىندى سىبىلردن بولالر هر بىرسىنى بلو فائىدەن خالى توگىلدىر .

نصیب بولسە ، هر درسكە مېن سىزگە بوقاردە صالحانلار دىن بىك كوب معلومات بىرۇر مېن . سىزدە ھەمان سىر و سىبىنى آ كىلاماغان اشلر كۇزنى مېندىن سۇرارسىز ، ھەسېنە موافقچە جوابلر بىرلۇر .

قواكۇزدەغى كىتاب «دنيامعلوماتى» اسملى كىتابدىر . اول كىتابدە دنيامعلوماتىنىڭ كۈبسى يازلغاندىر . مېن سىزگە شول كىتاب تىرتىبىنچە سۇيلەرمېن . سىز ھەمان سۇيلەنە چىك درسنى شول كىتابدىن قاراپ كىلىكۇز آنى قاراغاچ سىزنىڭ ايسكە بىك كوب نەرسەلەر تۇشەر . كىتاب يازلماغان بولسە دە سۇراسە كۇز ، مېن سىزگە جاي و تىرتىبى ايلە جوابلر بىرۇر مېن .

اۋى، يۇرت.

م: دىيانەرسەلىرى آراسىندە ھەر بىر كىشىنىڭ كوز آلدىدە بولغاي نەرسەلەر اۋىلىردىر. شۇنىڭ اۋچۇن مېن سىزگە دىيانەرسەلىرىدىن اىككىنىڭ اۋىلىرىنى يۇرتلىرىدىن ھىقندە سۇيىلەمكىچى بولام. آندىن سوڭ نوبىت ايلە دىيانىڭ باشقىە نەرسەلىرى ھىقندەدە سۇيىلەشۇرمىز.

سز ھەر قايسى اۋىدە تۇراسىز البتتە اۋىنىڭ نەرسە ايكانىنى بىلە تۇرغانسىز. شۇلاى بولسەدە، مېن سىزدىن اۋىلىرى ھىقندەدە بىر آز سۇراشدىرىم. بىلكە آرادەسىز بىلمەگان سوزلردە كىلۇب چىقار.

م: دىيانە ھىمە كىشى اۋىدە تۇرامى؟

ش: البتتە شۇلاى بولسە كىرەك. يوقسە، اۋىسىز نىچىك تۇرمۇق كىرەك؟ م: يوق آلاى توگىل شول. دىيانە ھىنوز اۋىسىز تۇرۇپ چىقىلدە بار. ھىشى خىلق دىب آتالما تۇرغان خىلقنىڭ قايسىلىرىنىڭ ھىنوز اۋىلىرى يوق.

ش: اۋىلىرى بولماغاچ آنلار قايدە تۇرالىر؟ اسسىدىن، سووقدىن، ھىم باغەتۇرغاندىن قايا كىرۇپ ساقلانالىر؟

م: ھىشى خىلقلىرى كىشىلەردە قوشىلىرىدە وچۇقلىرىدە تۇرالىر. جاى كىشىلەرنىڭ سالاش وچا تۇرلىرىدە تۇرالىر. اۋل زىماندە بىك كۆپ خىلق قوشىلىرىدە يا كە چا تۇرلىرىدە تۇرغانلىرى. چۇنكى دىيانى صنولىرى آز بولغان بىك نادان و آكۇرا بولغانلىرى.

ش: اول قوشىلىرى نەرسە قوشىلىرى بولغان؟

م: زور آغاچلىرىنىڭ قوشىلىرى بولغان. يارلىرىدە وپاش تاوولردەدە قوشىلىرى بولغان. اول قوشىلىرىنى تىمەسە، اوللىرى يارلىرىنى وپاشلىرىنى قازۇپ يا كە قوشىلىرى يا ساغانلىرى يا كە تىگىز بىرگە چۇقرا قازۇپ دە قوشىلىرى يا ساغانلىرى. خىلقلىرى اۋى يا ساغانلىرى سوڭىدىن تۇشىگانلىرى.

ش: اول قوشىلىرى اۋى توگىلىمىنى؟

م: يوق قوشىلىرى اۋى بولمى. اۋى بولۇر اۋچۇن اۋى بۇب يا ساغان بولۇرغە كىرەك. قازۇپ يا ساغان قوشىلىرى اۋى دىب آتالما بىلىرى. خىر آنلىرىنى (اۋى) يا كە (اۋى) دىب آتارغە مەمكىن.

ش: سالاش نەرسە؟

م: سالاش دىب آغاچ تىرەكلىرىنە باقراق، پىچەن، سالام يا كە كىيىز يا بۇب يا ساغان

فوشلرغە ئەيتلە. **ش**: چاۋر نەرسە ؟

م: چاۋر دىب آغاچ نەزە كلرگە كىندىر يا كىيىز يابۇب يا صالحان فوشلرغە ئەيتلە.

ش: صالحان ايله چاۋر دە اۋى توگلمىنى ؟

م: يوق، آنلرغە دە اۋى دىب ئەيتلىمى. خىر كىيىز دن يا صالحان چاۋر لرنى

قايسى كىشىلر اۋى يا كە يۇرۇپ دىب بۇر يىلر . **ش**: يۇرۇپ نەرسە ؟

م: يۇرۇپ دىب قورا اچندە گى اۋىلرنىڭ بار سىنە بىر گە ئەيتلە. بىر قورادە بىر

نىچە اۋى بولۇرغە مەكەن. اما بوقورا اچندە يۇرۇپ بىر گە بولا. قورا اچندە اۋىلرنىڭ

ھىر بىرسى آيرىم آيرىم يۇرۇپ دىب آنالىمى. بلكە مەھوعسى بىر يۇرۇپ دىب ھىسابلانا.

ش: قورا نەرسە ؟

م: قورا دىب يۇرۇپنىڭ ئەيلە نەسینە ئەيتلە. اوللردە دە شەھەرلردە دە يۇرۇپلرنىڭ

قورالرى كىرتە يا قۇيمالر ايله چۇرناپ آنلغان بولالىر. **ش**: اول شەھەر نەرسە ؟

م: اول دىب بىر گە كىلۇب او طۇرغان بىر نىچە يۇرۇپلرنىڭ بار سىنە ئەيتلە .

يۇرۇپلرى كۈبە يە كۈبە يە بەئىز اوللر شەھەر بولۇپ دە كىتەلر. شەھەر دىب زور بازارى

مەكەسى واوزىنە مەخسۇس قاضى وتورەسى بولغان يىرلرگە ئەيتلە. شەھەر دىب

آنالمق اۇچۇن آز بولغاندە خلقى اون مەك قدر بولو لازىمدر .

تۇرلى اۋىلر .

م: اۋىلر نىندى نەرسە دن يا صالحالر ؟ **ش**: اغاچ دن يا صالحالر ؟

م: يوق آلاى غنە توگىل، اۋىلر اغاچ دن يا صالحان كىبى بالچق دن قارا كىر پچىن،

قزل كىر پچىن، ھىم طاش دن دە يا صالحالر . **ش**: بالچق اۋىلرنى نىلر دن يا صىلر ؟

م: بالچق اۋىلرنى تۇرلىچە يا صىلر: گەزلر دن اۋىلر دە يا صىلر . اغاچلر تۇرۇپ

شول اغاچلر آراسىنە بالچق طوتۇرۇپ دە يا صىلر .

ش: قارا كىر پچلر نىندى نىچە اصالا ؟

م: قارا بالچق دن يا صالحا : بىر اورنغە قارا بالچق اۋىلر آى صوايله ايزەلر .

آگى صالحا م وافلرى قاتشىد رۇب آساق ايله طاپىتاب با صالحا . بويىل

باسو سىبىلى بالچق صوتلانا، قامرانا شول قامرنى طامتا قالبارغە طغزلاپ طو

طرۇب دورت قىلنى كىر پچ رەھشىنە كىتەرلر . قالبدىن آۋىب كىر پچىنى كىبە

رگە قويالر . كىپىكاج كىر پچلر بىر آز قانايلا نالىر . شول كىر پچلرنى بىرسى اوستىنە

بىرسىنى ئۇيۇب نەغۇب ئۇي باصىلىر. بالچى كىر پچىن ياصالغان ئويلرنىڭ تىشى
ياغىنى دە اچكى ياغىنى دە آق بالچى ايله صلاب تىگىز لىلىر.

ش: قىز كىر پچىلر نىدىن ونىچك ياصالا؟

م: قىز كىر پچىلر قىز ياصارى بالچىدىن ياصالا:

آنى دە صوايله ايزۇب هم آياق ايله باصۇب ياصىلىر. لىكن آڭا صالام اور
نىنە قۇم قاتىدىرالىر. ودخى قىز كىر پچىلرنى كىتىرگاندىن صوڭ بىك قزو مېچ

ئۇستىنە تىزۇب قىزدىرالىر. صارىغلت بالچى كىر پچىلر مېچدە قىزغاندىن صوڭ قىز
تۇسلى طاش كىبى قاتى بولالىر. ش: ئۇيلرنى طاشدىن نىچك ياصىلىر؟

م: يۇمۇشاق طاشلرنى يونۇب تىگىز لىلىر، هر بىرسىنى دورت قىزلى كىر پچ
رەوشىنە كىتىرەلىر. شول طاشلرنى ئۇيۇب بر بىرسىنە ئىقلاپ ياشدىرۇب ئۇي باصىلىر.

ش: ئۇي صالغاندە كىر پچىلرنى و طاشلرنى بر بىرسىنە نى ايله ياشدىرالىر؟

م: كىرچ، يعنى ايزۇبىست ياكە سىمىنت دىگان آق بالچى ايله ياشدىرالىر.
ش: اول كىرچ نەرسە؟

م: كىرچ طاش كۆلىدىر. آقىل طاشلرنى ياندىرودن حاصل بولادىر.
آقىل طاشلرنى بىك زور مېچ ئۇستىنە تىزۇب قىزدىرالىر. قاتى قىزغاج طاش

يانۇب يۇمۇشى، كۆل كىبى وافلانا. شول كۆل كىرچ بولا. كىرچ نى
صوايله ايزلسە، بالچى كىبى بولا. كىرچ بالچى كىبى كىچك طاش كىبى قاتىلانا.

ئۇيلرنىڭ كىر پچىلرى آراسىدە قالغان كىرچ دە طاشلرغە ياشا. كىرچ دە كىچك طاش
كىبى قاتىلانىب كىر پچىلرگە ياشا. طاشلرغە ياشا سىمىنت ايله بر بىرسىنە ياشقان

كىر پچىلرنى، وانمىچى بر بىرسىدىن قوبارۇب بولىدىر.

م: آغاچ يۇرتلر نىدىن اشلەنە؟ ش: بورەنەدىن اشلەنە.
م: بورەنە نىدىن ياصالا؟

ش: بورەنە اورماندە اوسكان آغاچلردن ياصالا.

م: يۇرتلرنىڭ توشەم وايدە نىنە نىلر تىزەلر؟ ش: طاقتانزەلر.
م: طاقتانلر نىدىن ياصالا؟ ش: طاقتانلردە آغاچلردن ياصالا.

م: آغاچلردن؟ طاقتاننى نىچك ياصىلىر؟

ش: يوان آغاچلرنى زور پچىقى ايله بوينچە يارۇب ياصىلىر.
م: يۇرتلرنىڭ توبەلرىنى نى ايله يابالىر؟

ش: صالام ايله دە يابالىر، طاقتا وتىمەر ايله دە يابالىر. هم چولمەك بالچى ايله دە يابالىر.

تەرەزە و پىيالا

م: اۇيگە تەرەزەلەرنى اۇچۇن كىرەك بولا؟

ش: ياقتى تۇشەر اۇچۇن. اۇيىڭ اچى قاراڭغى بولماسۇن اۇچۇن.

م: يىل و صوق كرمەسون اۇچۇن تەرەزەلەرنى نىلەر ايلە قابىلىر؟

ش: پىيالا ايلە قابىلىر؟ م: نى اۇچۇن پىيالا ايلە قابىلىر. طاقتا ايلە نىك قابلامىلر؟

ش: پىيالا آرقلى ياقتى تۇشە. طاقتا آرقلى تۇشىمى. شونىڭ اۇچۇن پىيالا آرقلى

اۇيىڭ تۇشندەغى نەرسەلەردە كورىنە. اگرە تەرەزەلەرگە پىيالا اورنىنە باشقە

نەرسە قوبلسە ايدى، بىر نەرسەدە كورنىس ايدى.

م: پىيالالارنى نىدىن باصىلر؟ ش: . . .

م: پىيالانى كارخانەلەردە (زاۋودلەردە) قۇم ايلە ايزۇيىست، بورا، سودا ياكە پو-

تاش اسەلى طۇزلارنى قوشۇب قايناتۇب باصىلر. ايزۇيىست اورنىنە قورغاشن

قوشۇب باصالغان پىيالالار بللور (خروستال) دىب آتالار. كوزلك پىيالاسى

كەبى قىمتلى پىيالالار شوندى بللورلردر.

بۇ پىيالايىك ايسكى زمانلەردە بولماغان. چۇنكە انى باصى بلمە گانلر اولزما

نلردە تەرەزەلەرنى اسلودا ياكە قارنق ايلە قاپلاغانلر. ش: اسلودا نەرسە؟

م: اسلودە پىيالا كەبى بىر ذانلر. بىر آستىدىن قاتلا قاتلاو كۇبىنچە تابلادر.

ياقتىسىنى قاپلاماسدە، پىيالا كەبى آچق توگىلدر. ش: قارنق نەرسە؟

م: قارنق صغرو صارق كەبى حيوانلرنىڭ اچلرنىدىن چغاتۇرغان قارنلر بىر. قارنق

كەبىتر گاج اول قارنق بوفا پردە كەبى بولا

ش: قارنق ايلە قاپلاغاچ اۇيگە ياقتى قايتان تۇشكان؟

م: قارنق اوتە كورنەسەدە، ياقتىنى قاپلامىدر. قارنق آرقلى دە اۇيگە

ياقتى كەردر. پىيالانىڭ بەھاسى قىمت بولغان زمانلەردە اوللەردە فقير كشىلر

تەرەزەلەرنى كوب و قتلر قارنق ايلە قاپلاغانلر. ش: پىيالاياصونى نىچك بىلگانلر؟

م: قۇم ايلە ايزو بىستنىڭ كۇل ايلە قاتشۇب يانودىن پىيالا حاصل بولغاننى دىگىز بويندە

بالق طۇتۇب كۇن كوروچى بالقچىلر بىلگانلر. آنلر طۇتقان بالقلىرىنى طاش

اۇستىنە اوط باغۇب بالق پىشەر گانلر. كوب يانايانا طاش ايزۇيىزگە ئەيلەنگان.

قاي وقتدە قۇتلى اوطلارنى قۇم سىبۇب سوندر گانلر. قۇم ھم ايزۇيىست كۇل ايلە

قاتشۇب يانودىن قاي وقتدە يالتمراقلى پىيالا كىسەكلرى حاصل بولغان. چۇنكە كۇلدە

پوتاش دېگان بر طوز باردرد. يوفارده ئەيتلگانچە قوم ايزوڭيست هم پوتاش
 طوزى بر گە قانشۇب يانسه، پيالا حاصل بولادر.
 شونى كورۇب عقلى كشىلر پيالا ياصاو ئەمەلىنى طابقانلر.

چراغ.

م: كۇندز اۇيلرگە ياقنى چراغ نەرزەلردن تۇشە. اۇيلرنى كىچن نى ايله
 ياقترتالر؟ ش: لامپا ايله
 م: لاندانك چقانينە كو بدن توگل، كوب بولسه، ايللى آلتمش يل . لامپالر
 بولماس بۇرۇن نى ايله ياقترتقانلر؟ ش: ...
 م: لامپالر چقماس بۇرۇن كىچن اۇيلرنى شەم ياندرۇب ياقترتالر ايدى.
 شەملر چقماس بۇرۇن قندىل ياندرالر ايدى. ماى ياندرۇ معلوم بولماس
 بورون چرا (بۇمۇچقا) ياندرالر ايدى.
 ش: شەم نەرسە؟

م: شەم نك اصلى (شمع) در. شمع عربچە بالاوز ديمكدر. اول زمانلردە اۇيلرنى
 ياقترتمق اۇچۇن بالاوز ياندرغانلر. بالاوزنى ارئۇب كۇبشەكى بر قالبقە قۇيغانلر.
 اورتالغينە فېتىل يعنى جب طغۇب قالدردغانلر. صونغاچ بالاوز قاتۇب بر طاياق
 بى بولۇب قالغان. بالاوز طاياقنك اورتاسندە قالغان فېتىلنە اوط قابنغاچ آكا
 ايبەرۇب بالاوزدە آفرنلاب يانغان. شونك ايله اۇيلرنى ياقترتقانلر. بالاوز طاياق
 عربچە شمع ديب آتالغان. شمعنى اوز گەرتۇب تركلر شەم دېگانلر.
 صوك زمانلردە طوك مايلردن دە بالاوزغە اۇخشاتۇب شەم قۇيغانلر.
 ش: طوك ماى نيندى ماى؟

م: طوك ماى ديب سارق وصغرنك اچلرندن چققان مايغە ئەيتەلر. آنلر ارتلگاج
 صيقلانسەلردە، صونغاچ بالاوز كى قاطۇب كېتەلر. شونك اۇچۇن شەم قۇيارغە دە
 ياريلر. اماقوى وات اچندن چققان مايلر آرتق قاتمىلر. همان ارۇب بۇمۇشاب
 طۇرالر. شول سببلى آنلردن شەم قۇبلىمى. سۇت قايماغندن ياصلانغان آتلان ماى دە
 شەم قۇيارغە يارامى حاضر بوزماندە شەملرنى مايلردن چغارلاطۇرغان «استيارين»
 دېگان نەرسەدن قۇيا باشلاديلر. استيارين شەمى بالاوز شەمندن دە، ماى
 شەمندن دە قاتىراق بولا. ياقئىشى دە آچغراق بولا. ش: قندىل نەرسە؟

م: قندىل استا كان كى بر پيالا صاوندر. آنك اورتالغينە فېتىل او طۇرتالر. فېتىل

ئەيلە نەسینە زیتون مایى (آغاچ مایى) سالار. فتیلگە اوپقا بزغاچ مای آفرن غنە یانا. شونڭ ایله اۇى یاقترا.

مسلمان مملکتلر نەدە مسجدلر دە حاضر دە قندیللر یاندرالر. بایرام کیچلر نەدە مسجد منارەلری ئەیلە نەسینە قندیللر تزۇب بۇتۇن محلەنى یاقترالر.

شى: چرا نەرسە؟

م: چرانڭ اصلی چراغ در. چراغ فارسىچە یاقتیلیق بیرە طۇرغان نەرسە دیمکدر. بزنگ یۇرطدە اولدە شەم یاندر و دە قندیل یاندر و دە بولماغان. اۇیلرنی آغاچ یونغیسی یعنی تلگان یۇمۇقچا یاندرۇب یاقترتقانلر. یاقتیلیق بیر گانگە کورە شونى چراغ دیگانلر. سوکندن چرا دیب کنه یۇرتکانلر. ۱۳۰۰ نچى تاریخ هجریدن اول قزان اطرافندن دە شەم وقندیل اورنینه چرایاندر اطۇرغان اوللر بار ایدى. چونکە اورمان کوب بولوسیبلى چرا بیک آرزان تۇشە ایدى. شەم وقندیل بهالی بولا ایدى. لکن ایمدى آرزانلى لامپالر چقچاق هر طرفدە چرا یاندر و بتدى. هر بیردە لامپا یاندر ا باشلا دیلر.

م: لامپالرنی هر برکز بله طۇرغانسز. اویلاب قاراغانکز بارمى. لامپالرنڭ نەرسەسى یانا؟ پيالاسیمى؟ یا که فتیلیمى؟ شى: پيالاسى یانمى، فتیلی یانا.

م: یوق، بلەمە دگزر. لامپالرنڭ فتیلی یانمى. کۇیه گنە. لامپالردە صاوتلرینه سالنغان «کراسین» یانا. اول کراسین اچدە بولسە دە، آفرنلاب طشقە چغۇب یانا. چۇنکە فتیل بیلری بوینچە کراسین همان یوغاری آغۇب فتیل باشینە منۇب طۇرا. آندە منگاچ یانا.

شى: کراسین نیچک یوغاری طابا آغۇب منە؟ هیچ بر نەرسە یوغاری طابا آقمى ایچ!

م: البته شولای. لکن کراسین دیگان نەرسە، اوطقە بیک عاشقدر. اوط یانینە کیلگچ دە قابنۇب کیتنۇب بیک تیز یانۇب بتە در. لامپا فتیللرینڭ باشندە اوط بولغانلقدن شول اوطقە قزغۇب کراسین یوغاری طابا بولسە دە آغۇب منە. منگان صاین یانا طۇرا، یانغان صاین منە طۇرا. کراسینی بتکچ لامپانڭ اوطى سونە.

شى: کراسین نەرسە مایندن بولا.

م: کراسین بیر مایندن (نیفت) دن چغارلا. شى: نیفت نەرسە؟

م: پاراخودلردە یاندرلا طۇرغان دگت کبى بر تۇرلى صیبق نەرسەنى کور گانگزر باردر. شونى نیفت دیلر. اول نیفت بیر آستندە بولا. آنى قۇى قازۇب صو چغارغان کبى بیر آستندن چغارالر. بعض قۇیلردن نیفت مایى یوغاریغە طابا آتلۇب دە

چغۇب طۇرا. شول نىفتنى قايناتۇب سارقتۇب كراسىن ياسىلر.
 كراسىن بىك قورقچلى نەرسە. اوطقە باقن كىلو ايلە فابنۇب كىتە. شونڭ اۇچۇن
 كراسىنلى صاوتلارنى اوط يانندە طۇتۇب بۇرو يارامى، يانغن (پوژار) چغا
 لامپالارنى دە طۇتۇب يۇرتۇرگە يارامى. قولىن تۇشۇب ياكە اوب مايى
 توگلسە، اوطى مايىنە قابنادە پوژار چغا. يانا طۇرغان كراسىنگە صو سىبەرگە دە
 يارامى. تۇرلى ياققە چەچرەب اوطنى آرندرا، كراسىن اۇستىنە كىيىم يا يورغان
 قابلاغاچ قنە سونە. شى: لامپادن باشقە اوينى ياقترتا طۇرغان نەرسە بارمى؟
 م: بار. ايمدى شەرلردە اۇيلرنى ايلىكتريك ياققىسى ايلە ياقترتا باشلادىلر.
 شى: ايلىكتريك نەرسە اول؟
 م: انى سزگە كىلەسى درسلىرنڭ برسندە سۇيلەرمەن.

اوط و شىرى.

شى: اوط اوزى نەرسە؟
 م: اوط دىب يانا طۇرغان نەرسە يانندە كورنگان بالققنە ئەيتلە.
 شى: اول اوط نىدىن چغا؟
 م: اوزگۇدە بلە طۇرغانسىز اوط سەرنىكدن (شىرىپىدن) چغا. شىرىپىنڭ باشىنى
 بر نەرسە گە اشقۇغاچ اوط چغادە آغاچىنە قابنا. شىرىپىدەغى اوطنى باشقە نەرسە گە دە
 قابندىرۇب بولا. يانا طۇرغان نەرسە يانۇب بتمىچى اوط ھىچ بتمى.
 شى: اوطقە يانمى طۇرغان نەرسە لردە بارمى؟
 م: بار. مثلا، طاش، طوفراق، قۇم، پىلالا تىمىر، طۇمر ذاتى اوطقە يانمىلر. كۇيە لرگنە.
 اماسو، بۇز ھم قار اوطقە ھىچ يانمىلر.
 شى: يانۇنى اشلەو. يانغان نەرسە قايا كىتە؟
 م: يانۇ بر نەرسە نڭ ھواغە قوشلۇب توتۇنگە ئەيلە نووى دىمىكەر. اوط قابنو ايلە
 يانا طۇرغان نەرسە بىك قزا، قزغانغە كورە يۇمۇشى ھم ارى، ارگاچ ھواغە قوشلۇب
 تۇتۇن بولا. تۇتۇن بولغاچ يوغارى كوتەرلە. شول روشچە يانا طۇرغان نەرسە
 يانا يانا تمام تۇتۇن بولۇب ھواغە اوچۇب بتمە. بارى كومرى گنە قالادر. آقزىلاب
 يانا يانا كومردە بتمە. كومردن كۇل قالا. كۇل طوفراق ذاتىدىن بولغانغە ھىچ يانمى.
 شى: بر نەرسە گە اشقۇايلە شىرىپى باشىندە نى اۇچۇن اوط پىدا بولا؟
 م: نەرسە باشقە بر نەرسە گە اشقۇلسە، بر تۇرلى قزو حاصل بولا. سز بارماق

اوپۇش كۆزنى كىيىملەرگە ئاشقۇب باغىز ئەلى... ئەنە سىزنىڭ بارماق اوپۇش كۆز قىزغان كىشى شىرىشى دەقۇز. شىرىشى باشىنە بىر ئاز قىزغاچ دە اوپۇش قۇب قانۇب كىتە تۇرغان كۆكۈرت، فوسفور، ياكى بىر تولىم تۇزى سۇرۇلغان. شوڭا كۆرە ئاندىن اوپۇش بىك تىز چىغا. شى: كۆكۈرت نەرسە؟

م: كۆكۈرت بىر ئاستىدىن چىغاتۇرغان قارى تۇسلى بىر ئاندىن. روسچە (بىر) عىر بىچە (كېرىت) دىب ئانالار. قارا كۆيدە بىر بىرىنە تىرۇب اشقۇسە، كۆكۈر كۆيدە كۆرى يالترىلەر. شى: فوسفور نەرسە؟

م: فوسفور سۇيە كۆرۈن ئاشقۇب بىر ئاغۇر. ئوزىدىن ئوزى اوپۇش يانا تۇرغان بىر ئاندىن. چىرگان ئاغۇش تامرى سۇيە كۆرۈن قارا كۆيدە يالتراب ياقىرۇب كۆرۈنلۈرى شۇندىن. سۇيەك چىرگانچى ئاچىدىكى فوسفورنى ئاقرىلاپ يانار. يىلسىز قارا كۆي كۆنلەر دە قىوان اولە كىسەسى كۆمۈلگەن بىر لىر دىن ياقىنى كۆرۈنۈى قىواننىڭ سۇيەكى چىرۇب فوسفورنى يانۇب ئۇستىكە چىغۇدىن. اوپۇش قۇرتى اسمىلى بىر قۇرتنىڭ تۇنلە چىرەم ئاستىدىن ياقىرۇب كۆرۈنۈى دە قۇبىرغىدە فوسفورنى كۆب اولدىغىدىن. ا كۆرە شىرىپىنىڭ باشىنە ھىچ بىر نەرسە سۇرۇلمەگەن بولسە ايدى، اوپۇش بىك تىز چىماس ايدى. شى: نىك قۇرى شىرىپىدىن دە اوپۇش چىغامىنى؟

م: چىغا، ھەر ئاغۇش اوپۇش چىغا. لىكىن بىك قاتلى اشقۇرغە كىرەك. مايسىز ئەيلەنگەن نىگىرە نىرگە اوپۇش قانۇشوندىن بولا. تىز تىز كۆب ئەيلەنۈس بىلى تىگىرە نىڭ چىرغىنىڭ ئۇرچى قىزادە اوپۇش چىغا. ئاندىن سوڭ نىگىرەن يانا.

اۋل زىمانلار دە، اوپۇش ئاغۇش اشقۇب چىرغانلار. ئاندىن سوڭ بىر چىغان اوپۇش كۆمۈر بىنى كۆل ئاستىنە تىغۇب ساقلاغانلار: كۆل ئاستىدە كۆمۈر بىك تۇمانلاماسە، يانۇب بىك ئاچى سونى تورا ئالا. چاقما چىقچاغىنە اوپۇش ئاغۇش چىرغۇ بىكەن. شى: چاقما نەرسە اول؟

م: قۇرچىلى بالتانى تاشقە چاقچاق اوپۇش چىغانىنى كۆرگەنكىز بارمى؟ شى: بار. م: تاشلى اوراملار دە چاوب بارغان ئات داغاسى ئاستىدىن اوپۇش چىغانىنى كۆرگەنكىز بوقمى؟ شى: بار.

م: قۇرچى دىگان تىمىر تاشقە كىنەت بەرلسە، ھىمان اوپۇش چىغا. عىللى قارىلەر بونى كۆرۈب قۇرچىنى تاشقە چاغۇب اوپۇش چىرغۇ ئەمەلىنى تاپقانلار. (كۆرىمىن) ياكى چاقما تاشى دىگان بىك قاتى (۱) كۆك تاشقە قۇرچىنى

(۱) چاقما تاشى تىمىر تاپلغانچى اۋل زىماندە بالتا پىچاق ايتۇب دە استعمال قىلغانلار. شول وقتىنە ئوق قاتىغە بىرلەنگەچ ئاندىن اوپۇش چىرەگەننى سىزگەنلەر.

چاغانلار، يەنى كىنەتەن بەرگانلار دە يالقن چەچرەگان. چەچرەگان يالقنى قاوغە توشوزگانلار. (قار) غە قابىغان اوپنى اوره اوره كومرگە قابدرغانلار. اوپلى كومر اوستىنە قورى آغاچ سالغاچ يالقنلانوب يانغان.

ش: (قار) نەرسە؟

م: قار اورمانلار دە آغاچلارغە يابشوب اوسە طۇرغان بۇمۇ شاق گومبەدر. قارچقار بالالارنى نۇسۇلەو اۇچۇن ياندرلا طۇرغان زانا گومبەسى دە شول نوعدنر. شېرىپى چىققاچى ھىرىمىر دە اوپنى شوپلە چاقما چاغۇب چىقارغانلار. آندىن سوڭ شېرىپى دىگان نەرسە چىققان.

اول زماندە قۇياشدىن دە اوپ آغانلار. ش: قۇياشدىن نىچك اوپ آلۇب بولا؟ م: قۇياشدىن اوپنى پىيالا ياكە بۇز آر قلى آغانلار.

ش: اول نى عىجب. بوز آر قلى نىچك اوپ چقا؟

م: چىن آياق قدر بىر بۇز كىسە گىنى ياصماق رەوشىنە كىترۇر گە كىرەك. شوندىن سوڭ آنڭ آر قلى مامق كىنى بىر نەرسە گە قۇياش نورىنى تۇشرۇر گە كىرەك. شول ساعت اول نەرسە گە اوپ قابنا. بالالارغە بوندى بۇز ايلە بىر دە اوپنارغە يارامى. بۇرطقە اوپ قابنۇب يانغن چغو احتمالى بار.

ش: بۇزنى نىچك ايتۇب ياصماق رەوشىنە كىترۇب بولا؟

م: بىر بۇز طاقتاسىنى آلار. آنى قزو صاماورغە تىيرۇب ارتە ارتە توگەرەكلىر. آندىن سوڭرە قىرلىرىنى بوقارتۇب ياصماق رەوشىنە كىترەلر. ياكە ايكى چىن آياق تارىلكەسىنە صو سالۇب طشفە چىقارۇب قاترالر. قاتقاچ اۇيگە آلۇب كرۇب ارتۇب قوپتارالر. سوڭرە ايكى تارىلكەدن قوبقان ايكى بۇزنى بىر بىر سىنە يابشدرۇب قاترالر. شول ايكى بۇزدىن ياصماق كىنى بىر بۇز كىسە گى حاصل بولا. ياصماق رەوشىندە ايتۇب قۇيىلغان پىيالالار دە بولا. آنڭ ايلە دە اسسى كۇنلر دە قۇياش نورىدىن اوپ آلۇب بولا.

آندى پىيالالارنىڭ اوپ چىقارودىن باشقە دە عىجب خاصىتىلرى بار: آنلر آر قلى بىر نەرسە گە قاراسەك شول نەرسە بىك زور ھىم بىك ياقن بولۇب كورىنە.

كوزلىكلەر ھىم بىنوكللر شوندى پىيالالردىن ياصالا. بۇلدزلىرى قارار اۇچۇن ياصالغان (دور بىن) لىر ھىم واق نەرسە لىرى زور ايتۇب قارار اۇچۇن ياصالغان (خردە بىن) لىر شوندى پىيالالردىن ياصالغان بولالر.

ش: قايسى كىشىلر نى اۇچۇن كوزلك كىيۇب بۇرلىر؟

م: قايسى كشىلر نىڭ كوزلرى يراقىدىن آچىق كورە آلمى. قايسىلر نىقى يراقىدىن كورسەدە ياقىدىن يازو اوقى آلمى. شوندى كشىلر اوز كوزلر بىنە موافق ايتىۋاپ اشلەنگان كوزلكرنى آئۇب كىيەلر. كوزلكر نىڭ قايسىلرى يراقىنى آچىق ايتىۋاپ كورسەتە. قايسىلرى ياقىنىنى آچىق ايتە.

بالالارغە كوزلك آرقلى قاراغە برده يارامى. الوغ كشىلر كوزلگى آرقلى قاراغان بالانىڭ كوزى ضعيفلەنە.

يۇرۇپ جھازى.

م: اۇى اچىدە نىلر بولا؟

ش: مېچلر، اوچاقلر، بولمەلر، سەكىلر، اورىندقلر، تەنكەلر، اۋستەللر اشكافلر ھم شورلكلر بولا.

م: اۋىلر گە مېچ، نى اۋچۇن كىرەك بولا؟

ش: صوق وقتلردە ياغۇب اۋىنى يلتور اۋچۇن.

م: مېچلر گە نىلر ياغالر؟ ش: سالام ياغالر، اۋطۇن ياغالر.

م: سالام و اۋطۇن نىن باشقە ياغلا طۇرغان نەرسەلر يوقى؟ ش: بلىمىز.

م: بعض طرفلردە مېچلر گە بىر كومرى يعنى بىر آستىدىن طابلا طۇرغان كومرلر نى دە

ياغالر. و دىخى اورمانسىز صحرالردە مېچلر گە حيوان تىزە گىنى دە كىيىدۇب ياغالر.

م: سالام نىدىن بولا؟ ش: آشلقلردىن بولا.

م: اۋطۇن نىدىن بولا؟ ش: اۋطۇن اورماندە اوسكان آغاچلردىن بولا.

م: مېچكە ياغو ايلە اۋىلر نىچك يىلنالر؟ ش: بلىمىز.

م: يانغان اۋطۇن نىڭ كومرى بولا. شول كومرنىڭ تۇتۇنى ھم ايسى مۇرجادىن چىقۇب

بىنكاج مېچنى طۇمالىلر، مۇرجالرنىڭ بولىنى يابالر. اچىدە قالغان كومرنىڭ قز و لغى

ايلە مېچ بىك قزا، آنىڭ قزووى اۋىگە دە طارالا.

م: مېچنى نىدىن باصىلر؟ ش: كىر بچىدىن باصىلر (تىمردىن باصالغان مېچلردە بولا)

م: اۋىلر گە اوچاق، نى اۋچۇن كىرەك بولا؟ ش: ايكىمك و آش پىشرو اۋچۇن

م: ايكىمك، كومهچ ھم بەلش كىبى آشاملقلرنى قايدە پىشەرلر

ش: زور اۋچاقلردە (فرىلردە) پىشەرلر.

م: باشقە آشلرنى قايدە پىشەرلر؟

ش: كچكە اوچاقلر اۋستىنە قويىلغان قازانلردە ھم پىلئەلردە پىشەرلر.

م : اۇيلىرىدە نىندى بولمەلر بولا؟

ش : تورلى بولمەلر بولا. زور اۇيلىرىنىڭ بولمەلرى كۆپ بولا. كىچىككە اۇيلىرىنىڭ
 آز بولا. بىرگەنە بولمەلى كىچىككە اۇيلىرىدە بولا.

م : زور اۇيلىرىدە نى اسملى بولمەلر بولا؟

ش : قوناق بولمەسى، ياز بولمەسى، يۇقى بولمەسى، طعام بولمەسى، طهارت
 بولمەسى، آشخانى.

م : اۇيلىرىدە سەكىلەر، اورنىقلار، تەنكەلەر نى اۇچۇن كىرەك بولالار؟

ش : اۇطۇر و اۇچۇن.

م : اۇستەللىرىنى اۇچۇن كىرەك بولا؟

ش : ياز و يازار اۇچۇن، آشار اۇچۇن. ھەم يۇرۇپ جەزىلىرى قويۇپ طۇرۇر اۇچۇن.

م : اشكافلر شورلىكلر نى اۇچۇن كىرەك بولالار؟

ش : كىتابلر قوبار اۇچۇن ھەم ساوت صابا قوبار اۇچۇن.

م ، اۇيىنىڭ بولمەلىرىدە نىلر بولا؟ ش : ...

م : اۇيلىرىنىڭ ھەر بولمەسىنىڭ اوزىنە موافق اسباب و جەزىلر بولا. مىثلا قوناق بولمەسىنىڭ
 ايدەنىنە پالاس جەيلە. دىوارىنە كۆزگىلەر، گۈزەلر سىملى خرىپىلەر (شما ئللىر) قويلار.
 تەرەزەلر يەنە پردەلر قۇرلا. اۇستەللىرى آق جەيمەلر ايلە اورتولى بولا.

ياز و بولمەسىدە ياز و اۇستەلى، كىتاب اشكافى بولا. ياز و اۇستەلىدە قەلم، قارا،
 كاغىد و دفتىرلر كىبى ياز و اسبابى طۇرلا.

يۇقى بولمەسىدە يۇقى سەكىسى بولا. آندە توشەك، ياصىق، مىندەر، يورغان كىبى
 يۇقى اسبابى طۇرلا. آشخانىدە اوچاق، فازان، صامور، طابا، طاباق كىبى آش
 پشرو اۇچۇن كىرەكلى بولا طۇرغان نەرسەلر طۇرالىر. كۆپ بولمەلى اۇيلىرى بىك باي
 كىشىلردە گنە بولا.

اورتا ھاللى اول كىشىلىرى بىرگەنە بولمەلى اۇيلىرىدە طۇرالىر. آنلرنىڭ يۇرۇپ
 جەزىلىرى ھەمەسى بىر بولمەدە بولا.

اۇيىنىڭ بولمەسى كۆپ بولووى، تورلى زىننىلر ايلە بىزەلگەن بولووى لازىم
 بولماسەدە، چۆپ چاردىن طوزانلردىن قارالقدىن پاك و تىمىز بولووى لازىمىر.
 فقير كىشىلردە اۇي اچلىرىنى مەكەن قىر يوبوب سېرۇپ يۇرۇلدىنى تىمىز
 طۇتارغە طرشو تىبىشلىدىر.

م : اۇيلىر نېچە قاتلى بولا ؟

ش : كوبسېچە بىر قاتلى بولا. ايكي شەرقاتلى اۇيلىردە بولا .

م : زور شەراردە بېشەراونار قاتلى اۇيلىردە بولا. آميريكەدە نيورك شەرندە ۱۹۰۷ نچى يىلك (۵۰) قاتلى اۇيلىردە سالندى.

ش : اول قدر بېيك اۇيلىرگە نى ايله منەلر ؟

م : باصقچلر ايله دە منەلر، بىگرەك بېيك اۇيلىرگە منەر اۇچۇن كونەرۇب منگرە طۇرغان ماشينالردە قويالر . بىك بېيك يۇرطلردە شوندى ماشينالرنىڭ كوپرىنە باصوب منەلر، ھم شونىڭ ايله تۇشەلر.

صوت صابا.

م : صاوتلر نى اۇچۇن كىرەك بولا ؟ ش : آش و صو صالو اۇچۇن .

م : نى اسملى صاوتلر نى بلەسز ؟ ش : طاباق، بادىيان آياق، طاش آياق،

چىن آياق (چىناق) ششە، جام آياق (پىالا صاوت) تەبسى (تارىلكە) كاسە، استاكان، چاپنىك، بارداق (كوكشىن) چولمەك، قازان، طابا، طاس، (لەگەن)، قۇمغان.

م : بو صاوتلر نىلردن ياصاللر ؟ ش : قايسىلىرى آغاچدن، قايسىلىرى

بېلچقدن، قايسىلىرى پىلالدن و قايسىلىرى تىمر، چوین، جىز و باقردن ياصاللر.

م : بونلر نىڭ نېچك ياصالغانى بلەسزمى ؟ ش : ...

م . طاباقلر، بادىيانلر، آياقلر ھم قاشتىلر آغاچدن بونۇب و قرۇب ياصاللر.

طاش آياقلر چىن آياقلر، بارداق و چولمەكلر، بالچقدن بىك مشقت ايله ياصاللر،

ھر بالچق صاوت ياصارغە يارامى . قزل بالچق ايله آق بالچقدن غنە صاوتلر ياصالا.

قارا بالچقدن ياصالغان صاوتلر نى بولمىلر .

چولمەكنى، كوبسېچە قزل بالچقدن ياىىلر . چىن آياق تەبسى، طاش طاباق

و كاسەلر نى آق بالچقدن ياىىلر . ش : چولمەكلر نى بالچقدن نېچك ياىىلر ؟

م . چولمەك صاوت ياصالغانكە قزل بالچقغە بر آر قۇم قانشىرۇب قامر ايتەلر .

صاويل بىتۇب آنى شول قامر نى قول ايله چولمەك يا بىلچق رەوشىنە كىترەلر .

صاوتنىڭ ئەيل نەسى تىگىز بولسۇن اۇچۇن بالچقنى، آياق ايله ئەيل نۇب طۇرا

طۇرغان ماشىنالى اۇستەلگە قوبۇب ياىىلر . اوستەل ھمان ئەيل نۇب طۇرا .

چولمەكچى قولى ايله بالچقنى طۇتۇب تىگىزلەب طۇرا . ئەيل نە طۇرغاچ بالچق

تلەگان قالدە توگەرەك بر صاوت رەۋشېنە كېلۇب چغا . قايسى توگەرەك بولا . قايسى اوزۇنچە بولا . قايسىنى قۇرسا قلى ھەم مويىلى ايتۇب ياصالا . قايسىلارنى تۇتقا و بۇرن قويۇب قۇمغان رەۋشندە ايتەلەر . صوگرە اول صاوتنى ھوا يېلى ايلەگنە كېتەرلەر . كېبكاچ فزومېچكە طغۇب پشەرلەر . مېچدە پشكاچ ، صاوت تېز وانلىمى طۇرغان چولمەك بولا . لىكن بولاي غنە ياصالغان چولمەك صونى اوزنەك تۇتمى . اچنەك قالغان بېك واق تېشكلىرى ندىن صونى ھەمان طشقە اوتكەزە . صوھىچ آقما سلق بولسۇن اۇ چۇن چولمەككە فزومېچكە طقغانچى بريالتر اوق (گلازور) سۇرتەلەر . اول يالتر اوقنى كۇارس اسملى طاشنى تۇيۇب صوايىلە ايزۇب ياصىلەر . يالتر اوقسىز بارداقك بر خاصىتى بار . آنەك سالنغان صوباشكە يلى بولسەدە ، قۇياش اسسىيىنىك طۇرا طۇرا صوونا . صاب سالقن بولا . بونك سېبى شول : آنك اچنەككى صو اوتلەشۇب طشىنە چغا . چقاچدە قۇياش قزووى ايلە بوغە ئەيلەنە . بر يردە صوبوغە ئەيلە نۇب كېبسە ، اول يېر ھەمان سالقنا يادر . شونك اۇ چۇن بېك اسسى كۇنلردە اوراملرغە ايدەنلرگە صو سېبەلەر . شول صو كېبو سېبىلى ادرامكەدە اويدەدە ھوا بر آز سالقنچە لانا . شونك كېي يالتر اوقسىز بارداقدە قالغان صودە كولەگە سز يېردە قۇياش آستىدە قالسەدە صوونا .

ھج بولنەك عربستانك ھاجىلر صولرىنى اۇشبو ئەمەل صووندىرلەر .

ش: چىن آياق صاوتلرنى نېچك ياصىلەر؟

م: چىن آياق صاوتلرنى دە چولمەك كېي ياصىلەر . لىكن آنى (كائولىن) ياكە (فارفور) دىب آنالا طورغان آق بالچقدىن ياصىلەر . لىكن آنك يالتر اوق غىنى صوگىندىن سۇرتىلەر . بلىكە قامرى اچىنە سالالەر .

چىن آياق صاوتى چىنك (يعنى قتاىك) بېك اوستا ياصالادر اصلەك آق صاوتلر اوزلرى دە چىن خلىقندىن چقمىشدر . شول سېبىدىن چىن آياق دىب اتالادر . (قتاى صاوتى دىمك) **ش:** پېالا صاوتلرنى نېچك ياصىلەر؟

م: آنلرنى تەرەزە پېالاسى ياصاغان كېي پېالا كارخانەلر نەدە پېالا قامرندىن ياصىلەر . ششە ياصاغانك اول قامرنى اۇفۇب اچىنى قووشلىلەر . صوگرە قالدقە قۇيالر . **ش:** تېمەر ، چوېن ، جېز و باقر صاوتلرنى نېچك ياصىلەر؟

م: تېمەر صاوتلرنى تېمەردىن تېمەرچى ياصى . چوېن صاوتلرنى چوېن كارخانەلر نەك قالدقە قۇيۇب ياصىلەر . جېز و باقر صاوتلرنى باقرچىلر ياصىلەر . بوذانلر بېك قاتى قزدرغاچ بۇمۇشى وارىلەر . بۇمۇشاغاچ بونلردىن اۇستالر تلەگان نەرسەلرىنى ياصى آلالار .

ش: تيمر، چوين، جيزو باقر، قورغاشن، كۆمۇش و آلتۇن كىي نەرسەلەر
 اوزلرى نىدىن ياصالا؟
 م: آنلر هيچ برة نەرسە دن ياصالميلر. آنلرنى خدا ياراتقان. هر برسنى جبر استندىن
 قازۇب فاتشقان قوم، طاش و بالچقلر ندىن آيرۇب آلار. بونلرنى بالچقدن آيرۇب
 صافلاۋۇپۇن دە اوزلر يەنە مخصوص كارخانلر باردر.

صاوت ياصاو.

ش: كشيلىر صاوت ياصاۋنى كمدن اۋيره نگانلر؟
 م: هيچ كمدن اۋيره نەمە گانلر. دنيانى صننى طۇرغاچ اوزلرى اويلاپ طابقالر.
 ش: نيچك اويلاغانلر؟
 م: اۋل زماندە كۆب خلق وحشى بولغان. كۆبسېنە صاوت صابا كېرەك بولماغان.
 چۇنكە اول وقتدە آش پشورلر بولماغان. هر كىم اورماندە آلما، آرمود، يېمىش
 و چيكلەك، قاقى و كۆپشە كىي نەرسەلر آشاب عمر ايتكانلر. صولرنى دە اۋچلرى
 ايله گنە اچكانلر. خلق كۆبه يگىچ آشارغە اولەن ذاتى بيتىمى باشلاغاچ حيوان طۇنۇب
 آشاۋ ايسلر يەنە تۇشكان. باشدە حيوان ايتلر يىنى دە چى كۆيىنچە گنە آشاغانلر. چۇنكە
 اول زماندە دنيادە اوط بار يىنى دە بلمە گانلر. صوكرە ياشن صوغو سېيلى بعض
 اورمانلرنىڭ يانغانىنى كورگانلر. شول وقت اوطنى كورۇب بىك عېسىنگانلر.
 اوط باصلغاچ كۆل آستندە يانۇب پشۇب قالغان حيوانلرنى طابقانلر. آنلرنىڭ
 ايتلرى بىك بۇمۇ شاق و طاتلى طۇيلغان. شوندىن صوڭ اوزلرى دە طابقان ايتلر يىنى
 پشۇب آشاۋنى مەقۇل كورگانلر. لىكن پشور و رگە مېچلرى و اوچاقلرى بولماغان.
 اوطلر يەنە بولماغان. يانغان اورمانلر نېرەسندە پشۇب اولسگان حيوانلرنى ازلى
 طۇرغاچ كۆل آستندە اوطلى كومرنىڭ اۇزاق طۇرغانىنى سىز گانلر. اوطلى كومردىن
 قۇرى كومرگە هم قۇرى آعاچلرغە اوط قابقانىنى صنغانلر. بوتجر بەدن عقللى
 قارتلر بىك كۆب مەنچاقارغانلر. شوندىن صوڭ اوطلى كومرلرنى چۇ قرغە سالۇب كۆل
 قابلاپ صاقلى باشلاغانلر. ايتلر نى كومرلى چۇ قرغە سالۇب قزدۇب كىتاب ايتكانلر.
 لىكن ايت بىك بويالغان. كۆللىرىنى صاويلە بووارغە احتياج تۇشكان. نيچكىدر ايسە،
 بارا طۇرغاچ ايتلرنى تېرىگە سالۇب پشور و خاطرلر يەنە كىلگان. هر چۇ قر قازۇغانلردە
 آنى تېرى ايله قاپلاغانلر. تېرىنىڭ يۇنلى ياغى آستندە قالغان. تېرى اۋستېنە صو
 سالۇب صوغە ايت سالغانلر. شول صونى قايناتۇب ايتنى پشورگانلر.

ش: اول صوتى نېچك قايناتقانلر؟

م: اول تيرى قازانغە كومر چۇ قىرنده قىزغان بېك قىزو طاشلارنى صالحانلر. بر نېچە طاشنى آلاماشد رۇب صالحا طۇرغاچ صوقايناتغان. شولرە وشچە شولپا پشرو باشلانغان. لکن اول شولپا بېك كۇلى وقۇملى بولغان. چۇ نكە قىزو طاشلارنڭ چوبلرى بار دە شونده جىيەنغان.

ش: صاوتلرى بولماغاچ تيرى قازانغە صوتى نى ايله كىترۇب صالحانلر؟

م: اول وقتده صوتى صالحارغە يعنى قالن تيرىلردن اشلەنگان قاپچقلرغە صالحۇب بۇرتە باشلانلر. صابا دىگان سوز شوندىن قالغان. آغاچ صاوتلر دە بولغان. چرگان آغاچ قىرلىرىدىن وقابقلردن بېك طوپاس صاوتلر ياصاغانلر. صوكرە قىباق صاوتلر طابلقان.

ش: قىباق صاوت نېدى صاوت؟

م: طاش قىباق اسملى بېك قاتنى قىبقلى قىباقلر بار (دۇبائ). اول زمانده قىباقلر قىردە اوسۇب ياتقانلر. آنلرنى پشرو ب آشارغە بلمە گانلر شول قىباقلرنڭ اچلىرى چرگاچ چولمەك وبارداق كىبى بولۇب قالغانلر. شونى طابقاچ صو صاوتى ايتۇب استعمال قىلغانلر.

قىباق صاوتلر بارا طۇرغاچ شولپا پشرو رگە دە ياراغان. اولمى كومر اوستىنە قويۇب قىزد رۇب آندە آش دە قايناتقانلر. لکن پشۇب يانماسۇن اۇچۇن آنڭ طشىنى بلچق قامرى صلاغانلر. اول قامر همان اوطدە يانا يانا چولمەك كىبى بولغان. كىوب پشرو طۇرغاچ قىباق قابقى يانۇب قىرلۇب بىتكان. آستندهغى بالچقى صاوت بولۇب قالغان. صىچل كىشىلر بو حالدىن چولمەك ياصاو ئەمەلىنى طابقانلر. بالچقدىن صاوت ياصاب قىزد رۇب چولمەك ايتىكانلر.

ش: كومرلرى سونۇب اوطلرى بىتسە، نى قىلغانلر؟

م: اول وقتده آغاچدىن اوط چىغارو ئەمەلىنى طابقانلر.

اورمانده قۇرى آغاچلرنڭ بېك اسسى وقتده يىل ايله بر برسىنە اشقووندىن اوط چىققاننى كورگانلر. شوندىن صوڭ اوزلرى دە آغاچنى بر برسىنە اشقۇب اوط چىغارا باشلانلر. **ش:** اول آغاچلرنى بر برسىنە نېچك اشقۇغانلر؟

م: باشدە قول برلە گنە اشقۇغانلر. صوڭدىن قۇرى طابقاننى بىكى آغاچ آراسىنە باصدرۇب باوايله ئەيلەندىرگانلر. باوايله ئەيلەندىر سىبلى طابقاچ بىك تىز وقىزو ئەيلەنگان. كىوب ئەيلەنە طۇرغاچ اوط قانغان.

تېمىر قۇراللىرى.

ش: اول آغاچلارنى يونۇب حاضرلەگانلارمى؟

م: البتە اولارنىچە يونۇب جەنچۇب حاضرلەگانلار. لىكىن يونولرى بالتاوتېمىر پىچاق ايلەتوگىل، طاش بالتاوسۇيەك پىچاق ايلەگنە يولغان. چۇنكى اول زمانە خلىق دىيادە تېمىر ذاتى بارلىغىنى بىلمەگانلار.

ش: بالتا، پىچاقنى نىندى طاش و نىندى سۇيەكلردن ياساغانلار؟

م: چاقماطاشى (كۈرەيمىن) كىبى قاتى طاشلردن وفىل تىشى كىبى قاتى سۇيەكلردن ياساغانلار. اول زمانە صوغش و آقۇراللىرىنى دە طاش ايلە سۇيەك كىن گنە ياساغانلار. سۇنگى و اۇق اۇچلار بىنە دە اۇچلى طاش و اۇچلى سۇيەك كىبىر تكانلار. صوكرە قاتى طاشلارنى صايلاپ ازلى طورغاچ باقرلى طاشلارنى طابقانلار. اوطدە كوب يانغاچ اول طاشلردن يالترا و قلى مېتال چىققانىنى بىلگانلار. شوندىن صوگ قۇراللىرىنى باقر و برونزدن ياسى باشلاغانلار. لىكىن باقر ذاتى بىك بۇ مۇشاق بولغان. نق و طاز ا بولسە دە، اوتكىن بولماغان. باقر چىقارامز دىپ تېمىرلى طاشلارنى ياندرغاچ تېمىر كىلوب چىققان. تېمىر باقردىن دە قاتىراق بولغان. ھەر بىر قۇرال تېمىردىن اشلەنگان. صافى تېمىردە تىز اوتىمىلەنگان. بارا طۇرغاچ كومرلى تېمىرنى، يعنى قۇرچنى طابقانلار. شوندىن صوگ بالتاپچاق، سۇنگى، قىچ كىبى قۇراللىرىنى قۇرچدىن اشلەگانلار. حاضر بوزماندە دە بۇندى قۇرال قۇرۇچ ايلە اشلەنە در. تۇيتە و صىرتلىرى تېمىر بولسە دە، اوتكىن قۇراللارنىڭ كىسە طۇرغان بىرلىرى قۇرچ بولادىر. قۇرچ اولدە (پىولاپ) دىب دە آتالغان. قۇرچ طابقاندىن صوگ اوطىنى آنك ايلە چىقار باشلاغانلار: قۇرچنى چاقما طاشىنە (كۈرەيمىن گە) چاغۇب (كىنەت صوغۇب) يالقن چىقارغانلار. اول يالقىنى مامق كىبى يۇمۇشاق گۇمبە گە (قاوغە) تۇشۇرگانلار. قاونى اۇرە اۇرە اوطىنى كومرگە قابزغانلار. (بو خصوصە مېمىن سزگە چىراغ با بندە ھەر آز سۇيلەگان ايدىم).

كىيىم سالم

م: كشىلرنى ئۇچۇن كىيىم كىيۇب يۇرىلەر؟ ش: صوقۇن صافلانۇ چۇن.

م: يوق. آنڭ ئۇچۇن گىنە توڭل، كىيىم كىيىۋە ادب صافلاۋ بىزە نومە قىۋى دە بار.

ۋەلدە كىۋ خلىق وحشى بولغان. وحشى خلىقلەر ھىچ كىيىم كىمە گانلر. فقط آلدلر ىنە

زور يافرقدن آلبا بىقچ يابوب يۇرگانلر. حاضر دە قايىسى جىزىرلر دە وحشى خلىقلر

شولای يۇرىلر. ش: آنلر نىچك طوكماغانلر؟

م: ۋەلدە خلىق پىرنڭ اسسى تىرە سنە گنە بولغانلر. صوق بولاطۇرغان وقار يابا

طۇرغان پىرلر دە طۇرۇچى بولماغان. شونڭ ئۇچۇن ھىچ طوكماغانلر. خلىق كىۋە

يگىچ اسسى پىرلر دە آشارغە يىمىشلر بىتتى باشلاغان. آزق ازلەر ئۇچۇن چىتلر گە

طارالغانلر. آزق حقىندە خلىق آراسندە بىك كىۋ صوغىش ونزاع چققان. بىر بىرسندىن

قورقۇب اورمان آرالر ىنە قاچقانلر. كۇن صوقلا ناطۇرغان پىردە گى خلىقلر طوكماچ

ئۇستلر ىنە حىوان تىرىلر ىنى بابۇب يۇرگانلر. بارا طۇرغاچ آنى قابچق كوك ايتۇب

ئۇبۇشدرۇب كىيۇب يۇرگانلر. اول زماندە تىگار گە اىپنە يىدە بولماغان. تىرىلر ىنى

سىنگر وسۇيەك بىز ايلە گنە تىگگانلر. شوندىن طون حاصل بولغان.

اورماندەغى حىوانلر آزايا باشلاغاچ آنلرڭ يوواشلىرىنى طۇتۇب اولزى ىنە

اىپەلە ندرگانلر. اولزى تىرىيە قىلۇب اورچىگانلر. ايك الك آدمىگە اىپەلە تىگان

حىوان اندر. آندىن صوكرە قويلر ىنى، كەجەلر ىنى، صغرلر ىنى، آنلر ىنى ودۇيەلر ىنى

اىپەلە ندرگانلر. اۇشبو حىوانلرڭ ايتلر ىنى آشاغانلر، سۇتلر ىنى اچكانلر. تىر-

ىلر ىنى طون ايتۇب كىگانلر. صوكرە قوى ودۇيە نڭ يۇنلر ىنڭ بىر بىر سىنە بىر گۇب

وقماشقانىنى كورگانلر. آندىن كىيىز ياساغانلر. بارا طۇرغاچ كىيىزدىن چىكمەن

واينك ياصى باشلاغانلر.

قايىسى حىوانلر ىنى بەيلەب قويار ئۇچۇن باوكىرەك بولغان. عقللى كشىلر يوندىن

آرقان ايشكانلر. يووان آرقانغە اۇخشاتۇب نازك يىلر ياساغانلر. شوندىن

صوڭ يون يىبى ىرلى باشلاغانلر. اول يىلر ىنى چالماشدرۇب طوقۇب (صوغۇب)

طولا ياساغانلر. شوندىن صوڭ طولا چىكمەنلر دىناغە چققان.

ش: اول زماندە يوكە وسوس باولر بولماغانىنى؟

م: يوق بولماغان. يوكە آغاچنىڭ قابغىدىن يوكە ياساۋ سۇندىن معلوم بولغان.

صودە بورىنگان قابقلردىن مۇنچالاق قىغانىنى دە سۇكندىن بلىگانلر. صوكرە مۇنچالادىن دە

باولر وييلر ياصاغانلر. مۇنچالانى طولا كوك ايتۇب طوقۇب چىتاي ياصاغانلر. صوگرە كىندىر وجىتن قامللىرىنى طابقانلر آنلر نىڭ دە بو كە كىبى قابقلىرى بارلغىنى بىلگانلر. كىندىر وجىتن نىڭ كىيىكان قامللىرىنى طالقۇب سوس چىقارغانلر. اول سو- سىلردىن باوايشكانلر. يرلەب طوقۇب «كىتەن» ياصاغانلر.

قر دە اوسكان كىندىر وجىتن يىتشمى باشلاغاچ آنى اوزلىرى ايگۇب اوستىرگانلر. يىنە صوگرە مامق جىكە نىنى طابقانلر. مامق دە سوس كىبى بولغانلىقىدىن آندىن دە يىب يرلەگانلر. مامق يىلردىن طوقۇب قۇماچ ياصاغانلر. اۆل دە كىتەن، قۇماچ و طولالارنى يۇرطلر دە غنە قول ايلەگنە يرلەگانلر و قول ايلەگنە طوقوغانلر. ايمىدى بوزماندە كارخانەلر دە بو ذاتلارنى ماشىنا ايلە ير لىلر. و ماشىنا ايلە طوقۇب تۇرلى كىتەن، قۇماچ و طولا اشلىلر. اۆستىمز گە كىيە طۇرغان سىتسەلر و پوستا و لر ھەمەسى كارخانەلر دە اشلەنگان ذاتلر در. كارخانەلر دە بو ذاتلارنى تۇرلى قانلىقلر دە تۇرلى يىزەكلر ايلە بو ياب اشلەب تۇرلى اسملر ايلە صانالار. ھەر بىرسى سوس، مامق و يۇن ذاتلارندىرلر.

باقچه.

م : يۇرطلر نىڭ ئەيلەنەسندە نىلر بولا؟

ش : ايشك آلدى (آزبار) و باقچەلر بولا.

م : ايشك آلدى ئەيلەنەسندە نىلر بولا؟

ش : قابقا، قۇيما، كلەت، آمبار، آزار كىبى تۇرلى قارالدىلر بولا.

م : باقچە دە نىلر بولا؟ ش : باقچە دە آغاچلر بولا، گللىر چە چەكلر بولا.

م : باقچەلر دە نىندى آغاچلارنى، و نىندى اولەنلەرنى اوسدەرلر؟ ش : ..

م : باقچەلر دە ماتور ياقراقلى ياماتور چە چەكلى آغاچلارنى ھەم اولەنلارنى اوسدەرلر.

م : باقچەلارنى نى اۇچۇن ياصىلر؟

ش : چىقۇب يۇرۇرگە و اوطۇرۇرغە كوڭللى بۇلسون اۇچۇن؟

م : البته شولاي كىشىنىڭ طبيعتى ماتور نەرسەلەرنى كورونى و خوش ايسلارنى

ايسنەونى تلىدەر. كوركەم ذاتلارنى كور و ايلە و خوش ايسلارنى ايسنە و ايلە كىشىنىڭ

كىبى كىلەدر. كوڭلىسىزلىكلرى بتەدر. شونىڭ اۇچۇن ھوسلى كىشىلر اۇيلارنى يانپنە

باقچە باصیلر . باقچە دەغى آغاچلرنىڭ ھەم اولە نلرنىڭ بافراقى ، چە چە كلرى ھەم يىمەشلىرى كورۇر اۇچۇن بىك گوزەلدر . ھەر برسى كوڭلىگە خوشلىق بىرەدر . كويىسندىن طاتلى ايسلر چغۇب طۇرادر . بوندىن باشقە جاى ، كونلرنىدە باقچە نىڭ ھواسى دە اۋى واورام ھواسىنە قاراغاندە صافراق وياخشىراق بولادر . جاى كونلرنىدە اۋى ھواسى ھواسى طنچقدەر . اورام ھواسى بىك اسسى بولادر . باقچە لردە آغاچ كولە گە سىندە ھوا بىك صاف وصالقنچە بولادر .

زور آغاچلى باقچە لردە صاندوغاچ كىبى صايرى طۇرغان قۇشلردە بولا . قۇشلرنىڭ صاير اولرى دە آدمنىڭ كوڭلىنە شادلىق بىرەدر .

م : باقچە لردە نىندى آغاچلر اوسدرلر ؟ ش : ...

م : باقچە لردە اوسدرلر طۇرغان آغاچلرنىڭ مشهورلرى اۇشبولدر : گلاب (گل) ، قلنفر چە چە گى (سىرېن) ، سەردە آغاچى (بوزىنە) آكاتسىيە ، سرو ، اۋيە نكى ، فاين ، يوكە . باقچە لردە اورمان آغاچلرىنىڭ دە كويىسى بولادر .

م : گلاب آغاچىنىڭ نى خاصىتى بار ؟ ش : ...

م : گلاب آغاچىنىڭ چە چە گى چە چە كلرنىڭ اياڭ كوزەلى سانالادر . آنىڭ چە چە گىدىن بىك خوش بىر ايس كىلەدر . گل ماى دىگان خوشبوى گل چە چە گىدىن آلنادر . گلاب چە چە گىنى شىكرايە قاينانۇب بىك طاتلى بىر اۋار يىنە (مۇربا) دە باصیلر .

م : باقچە لردە نىندى چە چە كلر اوسدرلر ؟ ش : ...

م : باقچە لردە اوسدرلر طۇرغان چە چە كلرنىڭ مشهورلرى اۇشبولدر : لالە ، نىلوفر ، قنا ، اۋمەك ، شقايق (پىون) ياسمىن ، فلوكس ، گىلبوتروپ آسترا ، لىۋكوى ، يفار ، رىزەدا وغىر يىلر .

باغ .

م : اوتكان بابدە باقچە حقندە سۇيەشمەش ايدىك . ھەر يىردە بولغانلىقتىن باقچە نى ھەر قاىوگىز بلە طۇغانسىز .

دنيادە باقچە نى باشقە يىنە باغ دىگان نەرسە باردر . آنى بلە سىز مى ؟ ش : ..

م : باقچە نىڭ اصلى باغچەدر . باغچە كىچىك نە باغ دىگان سوزدر . باقچە لر اۋى

۱. پەلەنە سەندەگە، بولغانلىقەن كەچكەنە بولالار. باغلار زور بولغانلىقەن كۈب سەنچە
 قەردە بولالار. شى : باغ نەرسە اول ؟

م : باغ يېمىشلى آغاچلار اوسدرله طۇرغان زور باغچە دېمەكدر. باغلەدە يېمىش
 ياچېكلەك بېرە طۇرغان فایدەلى آغاچلارنى اوسدرلەر.

آلما، چىيە، قارلۇغان، كرورۇونىك، يۇزۇم (ۋېناگراد) طوت، اۇرۇك آلۇ،
 زردالو، شفتالو، قەبىسى (آبرېكوس)، اېنجىر، لېمۇن، آپېلسىن، زىتون، خرما،
 آنار، موز (بانان) يېمىشلىرى ھەم قوزى (جوز) فەندىق، بادام (مېندال)، پستە،
 كېدەر، (اربت چىكلەوگى) قەنە چىكلەوگى اسملى چىكلەوكلارنى كورگانكز باردەر.
 بوذاتلر ھەمسى باغلەدە تەربىيە قىلۇب اوسدرلەر طۇرغان آغاچلەر دە بولالار.

لەكن بو آغاچلەر نەگە ھەمسى دە بىز نەگە قزان شەھرى تېرە سەندە اوسمىلەر. بىلكە قەلە طرفەندە
 جاي كۈنلەردە اسسېلك كۈب بولاطۇرغان طرفلەر دە غەنە اوسەلەر.

شى : بىز نەگە قزان تېرە سەندە مەكۈر آغاچلەر نەگە قايسىلەر غەنە اوسە ؟
 م : قزان اطرافندە آلما، چىيە، قارلۇغان، كرورۇونىك، شەرت، بالان، مېلەش،
 قورا آغاچلەر غەنە اوسەدر. بىشەلەر يايھېچ اوسمىدەر. اوسسەلدە يېمىشلىرى
 اۇلگەرمىدەر.

قارا يېمىش، يۇزۇم، طوت، اۇرۇك، قەبىسى، آلۇ وانجىر قەرىم، كافكاز وتر كەستان
 ولايتلەر نەدە اوسەلەر.

لېمۇن اېلە آپېلسىن، زىتون تەركىيە نەگە شام ولايتىندە ھەم اېتالىيەدە كۈب اوسەدر.
 خرما اېسە، ەر بستاندە، ھىندستاندە ھەم مەصر دە كۈب بولادەر.

اېك طاتلى خرما مەدىنە منورە شەھرى تېرە سەندە اوسەدر.
 م : يۇزۇم يېمىشلى نېندى رەوشلەردە استعمال قىلغانىنى بىلەسەمى ؟ شى : ...

م : يۇزۇم يېمىشلى چى كۈبىنچەدە آشالادەر. بېك طاتلى وطوبىلى يېمىشدر. قۇرى
 كۈبىنچەدە استعمال قىلنادەر. طرخان يېمىشلى دېگان قۇرى يېمىش شولدر.

ودخى يۇزۇمنى صغۇب صوتىندىن بېك طاتلى شەرت دە ياصىلەر. لەكن بو شەرت
 اوزاق طۇرۇمى بىلە اچۇب كۈبىكلەنۇب قايناپسە، بۇزلادەر. نەجس (خەمەر) بولادەر.

بو خەمەرنى اچكان كىشى دېوانە كىشى كىبى اېسەرك بولادەر. خەلقى بۇزۇب تۇرلى

اوصاللىقلارنى قىلادى. خەرنى گوب اچكان كىشىنىڭ عقلى ضعيفلەنەدۇ. آش قازانى بۇزۇلۇپ آورۇغە صابشار. شونڭ اۇچۇن اسلام دىنى خەمراچونى حرام قىلە شىدۇ. مىسلمان بولغان كىشىگە ايسرتە ودىوانە لاندرا طۇرغان اچملىكلرنىڭ ھىچ بىرىنى اچو درست توگلىدۇ. آرشدن يا صالا طۇرغان (آراقى) دە، آرپادن يا صالا طۇرغان (صرا) دە، طارىدن يا صالا طۇرغان (بوزا) دە، قوئلى بولسە كىشىنى ايسرىك ايتەلر. آنلرنى اچودە مىسلمانچىلىق توگلىدۇ.

بستان. (توتەللى باقچە)

م: ايمىدى باقچە و باغلىردن سوڭرە بستانلار حقندە سۇيلىشمەك تىيشلى.

بستان نى ايكلىنى بىلە سىزمى؟ شى: ...

م: قاون، قاربۇز، قاباق، كابستە، قيار، شالقان، طرما، كرەن، صوغان، صارمىساق، بەرەنگى، كىشەر، چۇگندىر، باتلىجان، پامىدور، بۇرۇچ، فاسول، گۇمبە، اشپىنات و صالات اسمى اولەن آشلىرنى كوز گانگىز باردۇر. بونلارنىڭ ھەممىسى بستانلار دە اوسىرلەلر.

ودىخى كون باغش دىگان اورلق ايلە تۇرلى جىلەكلەردە بستانلار دە توتەللىدە تىرىيە قىلىنۇپ اوستىرلەلر.

آشاواۇچۇن استعمال قىلنا طۇرغان (سبزووات) نىڭ يعنى اولەن ذاتلىرىنىڭ ھەممىسى بستانلار دە اوسىلر. بستان دىمەك - توتەللى باقچە دىمەك.

بستاندە اوسە طۇرغان سبزوواتنىڭ قايسىلىرىنىڭ يانراقلىرى و صابلىرى آشالادۇر. قايسىلىرىنىڭ اورلقلىرى استعمال قىلىنادۇر. قايسىلىرىنىڭ يىمىشلىرى و قايسىلىرىنىڭ تۇب و طامىرلىرى آشالادۇر. قايسىلىرى چى كۇيىنچە و قايسىلىرى طۇز لانتۇب ياكە پىشۇرۇپ آشالالار.

سبزووات طامىرلىرى آراسىندە آدمىلەر طرفىدىن بىك فائىدەلانا طۇرغانلىرى بەرەنگى ايلە چۇگندىردۇر. حاضردە بەرەنگى اىگىلەگان اول ھىچ يوق دىيۇرلىكدۇر. اولدە بىزنىڭ روسىيە دە بەرەنگى ھىچ بولماغان. آنىڭ اورلقى آمىرىكە دن كىتىرتىلمىشدر. بەرەنگى آشاواۇچۇن دە استعمال قىلىنادۇر. دىخى يابىشتىرو اۇچۇن استعمال

قىلنا طۇرغان كراخمالنى دە بەرەنگىدىن ياسىلىر. بوزماند، بەرەنگىدىن پاتكە اسملى
ياصاغان بالادە ياصى باشلادىلر.

چۇگندىر بىك پاتلى بىر طامردىر. شونىڭ ئۈچۈن ئانڭ صووندىن شىكر دىگان
پاتلى طعامنى چىقارالر. چۇگندىر صووينىڭ پاتلىلىقى تۈبىنە قارىكى آق شىكر
بولۇب اوطۇرادىر. چاى ايله اچە طۇرغان شىكرلىرىمىز زاۋودلردە چۇگندىر صووندىن
چىقارلغان شىكرلردىر.

اورمان.

م: اورمان دىب نىندى يىرگە ئەيتەلر؟

ش: اورمان دىب كۆب آغاچلر اوسكان يىرگە ئەيتەلر.

م: اورماندە نى اسملى آغاچلر اوسە؟

ش: ...

م: اورماندە اوسە طۇرغان آغاچلرنىڭ مشهورلىرى اۇشبولدىر: ايمەن، نارات،
چىشى، قاين، يوكە، اوصاق، طال، زىرك، قاراما، اۈرەنگى، قوواق،
طوبلىقى، قاراغاي، آرتۇش، آلما، بالان، شمىرت، مىلش، گلاب، زىپى.

ش: ايمەن آغاچندىن نىلر ياسىلىر؟

م: ايمەن آغاچندىن باغانا، اۈرلك وطاقنا ياسىلىر. ودىخى آربا كۇپچە كلرى ايله
چانا تابانلرىنى دە ايمەندىن ياسىلىر. ايمەن آغاچندىن ياسالغان كىسەمە كلردە بولا.
ايمەننىڭ اشكە يىراقسىز بۇتاقلىرىنى اوطۇن ايتەلر.

ش: نارات وچىشى آغاچلردىن نىلر ياسىلىر؟

م: نارات وچىشىدىن دە باغانا بۈرەنە ھىم پاقنا ياسىلىر. بۈرەنە وطاقنلردىن اۈيلر،
قارالدىلر ھىم قۇيمالر تۈزىلر اشكە ياراقسىزلىرى اوطۇن بولا. نارات ايله
چىشىنىڭ چە يىرلىرىنى زور قازاندا قىزدۇرۇب صولاما، دىگت ھىم اسكىپىدار چىقارالر.
قازاندا قالغان تۈبى كۆمۈر بولا. صامالار قويا طۇرغان كۆمۈر شول كۆمۈردىر.

ش: قاين وپوكە آغاچلردىن نىلر ياسىلىر؟

م: آزاردىن اۈستەل، اورنىق، اشكاف وطارتماكى بۇرط جىھازلرىنى ياسىلىر.

ش: اوصاق، طال، زىرك آغاچلردىن نىلر ياسىلىر؟

م: بو آغاچلردىن كۆب نەرسە ياسالىمى. بونلرنى كۆبسنىچە اوطۇن ايتەلر. مگر

ياش طالچىقلارنىڭ ئورۇن زىيىلى (كارزىن) ياصىلر. طالنىڭ قايرىسى تىرى زاۋودلارنىڭ تىرى ايلو اۇچۇن استعمال قىلنا.

ش: قاراما واۋرەنگى آغاچلارنىڭ نىلر ياصىلر؟

م: قاراما آغاچى صنمىچى بۇگەل طۇرغان آغاچلر. شونىڭ اۇچۇن آنى بۇگۇب دوغا ياصىلر. چانا تابانلارنىڭ بىر بىرسىنە قاراما آغاچى ايل بىر كىتەلر. كىسە كلرنىڭ قىشاورلىرى دە قاراما آغاچىدىن بولا.

اۋرەنگى بىك قاتى آغاچلر. شونىڭ اۇچۇن نىگمە نلر نىڭ چارق تىشلىرىنى اۋرەنگى آغاچىدىن ياصىلر. ياخشى قاشقىلر دە اۋرەنگى آغاچىدىن ياصالا.

ش: قوواق آغاچى نىگە يارى؟

م: قوواق آغاچى اوطۇنلقدىن باشقە نەرسە گە يارامى. لىكن آنىڭ چىكلە وگى بولا، شول جەھتتىن قوواق دە فائىدەلى آغاچلر دندىر.

ش: آلمان، بالان، شمىرت، مىلەش، گلاب آغاچلىرى نىگە يارى؟

م: بو آغاچلر نىڭ ھىر بىرسىنىڭ يىمەشلىرى بولا.

لىكن اورماندە اوسكان آلمان آغاچىنىڭ آلماسى بىك آچى بولا. باغ آلماسى كىبى طاتلى بولمى. اورمان گلابىنىڭ چەچەگى دە باقچە گلابى كىبى ماتور بولمى. قاتلاو قاتلاو چالما كىبى بولمى. بارى بىرەگنە قات بولا.

ش: اورماندە دىخى نىلر اوسە؟

م: اورماندە يىر جىلەگى، قاين جىلەگى، قوراجىلەگى، موك جىلەگى، نارات جىلەگى، قاراجىلەك، بۇرلۇگان اسملى جىلەكلر وتۇرلى گۇمبەلر اوسە. ودىخى آشلاطۇرغان قاقى و كۇبشەلر اوسە. كچكىنە اورمانلردە آغاچ آراسىدە ھىر تۇرلى چەچەكلر واۋەنلر بولا. ش: اورماندە حىوانلر بولامى؟

م: بولا. بىك كۆب بولا. آيو، بورى، تۇلكى، قوبان كىبى حىوانلر نىڭ كۆبسى آدمىدىن قانچۇب زور اورمانلردە تىركلك ايتەلر. اورماندە جاي كۆنلر ندە بىك كۆب تۇرلى قۇشلردە بولالار.

قر و صحرا .

م : قردىب نىندى يىرگە ئەيتەلەر ؟ شى : قردىب اورمانسىز صحرا لرغە ئەيتەلەر .

م : قىرلار دە نىلەر بولالا ؟ شى : ...

م : قىرلار دە باصولر ، بۇلۇنلر ، سازلر ، چوللر ، طاولر ، چۇقۇرلر ويىلغالر بولالا .

شى : باصو نەرسە ؟

م : باصو ايگنلک يىر دىمىكىدر . آندە آشلقلر اوسە . ايگن ايگوچى كشىلر

باصولرغە آشلق چە چۇب ايگن ايگەلەر . شى : بۇلۇن نەرسە ؟

م : بۇلۇنلر جاي كونلر نە تۇرلى اولەنلر و چە چكلر اوسە طۇرغان اينكو يىرلر در .

بۇلۇنلر دە اوسكان اولەنلر دن پچەن بولالا . پچەن اۇستى وقتى يىتىكچ پچەنلر نى چالغى

ايلە چالار . قۇياش قزووى ايلە كىبترەلەر . كىبكاچ جىيۇب چومەلە يا كىبەن ايتۇب

اۇيۇب قويالر . پچەنلر نىگە ياراغانىنى بل طۇرغانسىز . پچەنلر نى آت ، صىير و كەجە

كىبى يۇرط حىوانلر نىنە آشاتالر . شى : سازلر دە نىلر اوسە ؟

م : سازلر دە قامشلر ، قياقلر و موكلر اوسە . قايسى سازلر نىڭ اورتالغىندە كوللر دە

بولالا . اول كوللر نىڭ تىرەسىندە قورادە كلرى قىر قازلرى قوش طاماكلر و طرنالر

تركلك قىلەر . شى : چوللر دە نىلر اوسە ؟

چوللر دە هېچ بر نەرسە اوسىمى . هر يىرى قۇملىق صحرا غنە بولالا . سىرەك سىرەك

قايسى يىرلر نە گنە آزماز اولەنلر يا آغاچلر كورنگالى .

طاولر .

شى : طاو نەرسە ؟

م : طاو دىب تىگىز بولماغان ، يوغارى طابا قىيىقلا تۇب طۇرغان يىرگە ئەيتەلەر .

طاولر نىڭ اۇستى طاو باشى دىب آستى طاو تۇبى دىب آتالا .

قايسى طاولر بىك بىيىك بولالر . تۇبىدىن باشىنە قدر بر چاقىرم يارم قدر

يوغارى كوتەرلگان طاولر دە باردر . بوندى طاولر نىڭ تۇبىدىن باشىنە قدر

سۇزە كىدن حسابلانسه ، يىرمى اونوز چاقىرم قدر بولادر . بىك بىيىك طاولرغە

ئەيلە تۇب ئەيلە تۇب سۇزە كلەب منەلر . يوقسه ، طورىدىن منەرگە بىك تىكە بولالا .

يىر يوزىدە طاولر بىك كوبر . بر نىچە مڭ چاقىرم سوزلغان طۇتاش

طاولقلر دە باردر .

مثلا آزبەايل، يا ژروپا آراسنده اورال و كافكاز طاوولرى، قتايدە آلتاى وقارا قۇرۇم طاوولرى زور طۇتاش طاوولردندىر. قايسى طاوولرنىڭ باشىدىن تۇنۇن چىقۇب طۇرادىر. بۇندى طاولرغە اوپلى طاوولدىلر. چۈنكە آنلرنىڭ تۇبىندە اوپ قايناب طۇرادىر. قايسى وقتلردە اوپلى طاوولر تاشىلر. اچىندە قايناغان نەرسەلرنى آتۇب ئەيلەنەرلر بىنە تاشىلر. شول وقتدە آندى طاوولرنىڭ تىرەسندە طۇرۇچى اول وشەرلرگە بىك فورقچى بولا. ايتالىدە نىاپول شەرى يانندە «ۋىزوۋى» طاوى «سىسىليە» جىرەسندە «آنا» طاوى ودخى ايسلاندىە جىرەسندە «هېكلا» طاوى اوپلى طاوولردندىر.

چۇقر، كۆل و چىشمەلەر.

ش. چۇقر نەرسە؟

م: چۇقر اىكۇب قازلۇب بىرنىڭ اچىنە تابا بانۇب طۇرغان قووش اورنلردىر. چۇقرلرنىڭ كۆبىسى صوابلە طولغان بولا. آندى چۇقرلرغە «كۆل» دىلر. بىر بۇزىندە صوسز قۇرى چۇقرلردە باردىر. ش: كۆللرگە صو قايدىن كىل؟ م: ياق ياغىندەغى چىشمەلردىن آغوب كىلدىر. قايسى كۆللرنىڭ تۇبلرىندە بىر آستىدىن قايناب چىقۇب طۇرا طۇرغان چىشمەلردە بولا.

ش: چىشمەلرگە صو قايدىن كىل؟ م: بىر آستىدىن كىل.

ش: بىر آستىنە صو قايدىن جىيلا؟

م: جاي و كۆز كۆنلر نەدە ياغۇر ياوغاينى كورگانكز باردىر. ياغۇر تامچىلردىن بىرگە جىيىلغان صو قايا كىتە؟

ش: گرلەك بولۇب آغۇب اىنكو بىرلرگە تۇشە.

م: اىنكو بىرلرگە جىيىلغان صو قايا كىتە؟ ش: بىر آستىنە سىنگە.

م: سىنگوب قايا بارا؟ ش: ...

م: ياغۇر صوى ھەر بىر اىنكو بىرگە جىيىلغان صولر قارا بالچقى و قۇملى بىرلردە ھەن بىرنىڭ آستىنە اوتلەشەدر. يعنى ھەن طوفراق آراسىدىن صارقۇب توبەن تۇشۇب طۇرادىر. لىكن بىرنىڭ آستى قاتلاو قاتلاودىر. قايسى قاتلاولرى قارا

بالچقدىر، قايسى آق بالچقدىر. قايسىلرى قۇملىقدىر. قايسىلرى قزل بالچقدىر. قايسىلرى طۇتاش ماشلىقدىر. قارا و آق بالچقدىر آرقىلى ھەم قۇم قاتلاوى آرقىلى سار- قۇغان دىملر قزل بالچقى ياكە ماش قاتلاولر آرقىلى سارقى آلەمىلر. شۇندە جىيىلۇب طوقتاب قالاىر. دىنيا يازاتلغاندىن بىرلى باوغان باغەۋرلر نىڭ سولرى سارقى سارقى كىلو سىبىلى قايسى قاتلاولر نىڭ اۋستىندە بىك كۇب سولر جىيىلمىشدر. شول سولر كۇبە يە كۇبە يە سىيشا آلەولرندىن قاتلاولر نىڭ قىرلىرىنە جەپەلەر، يار بويىنە طوغرى كىلگان قاتلاولر نىڭ سولرى چىشمە بولۇب آغۇب چىقار. شۇنىڭ اۋچۇن طاشلى يارلر نىڭ كۇبىسىدىن چىشمەلر چىقۇب طۇرادر. شول رەۋشچە چىشمەلر نىڭ سولرى اصلدە باغەۋر سولرىدىر.

قۇيىلر.

ش: بىر آستىندە چىشمەلك بول طابى جىيىلۇب طۇرغان سولردە بارمى؟
م: بار. قۇيىلرغە سو شۇندىن كىلەدر. لىكن ھر يىرگە چۇق قاز و ايلەگنە سو چىقىمىدر. سو جىيىلا طۇرغان قاتلاوى ياقىن بولغان يىرلردە گنە سو تىز چىقار.
 قايسى يىرلردە ايكى سارۋىن قاز و ايلەدە سو چىقار. قايسى يىرلردە بىك سارۋىن قاز تىرەن قاز و كىرەك بولادىر.

بوزماندە بىرنى قازى طۇرغان ماشىنالى براولر چىقىدى. بۇندى براولر ايلە بىرنى برايكى بۇز سارۋىنگە قىر قازىلر. بىك تىرەن قازى طۇرغاچ برا و بىك طغز سول قاتلاولرغە قىر بارۇب ايرىشە اول وقتىدە برا و يولدىن سو چايتىرۇب يوغارى طا با آغۇب چىغا باشلى.

بويلە چايتىرۇب آغىب طۇر طۇرغان قۇيىلرنى «آرتىزان» قۇيىسى دىلر.
ش: شەرلردە اۋىلرگە كىرۇب بۇرۇ نلردىن آغاطۇرغان قاتتال سولرى قايدىن كىلە؟
م: آنلر بىر آستىندىن تىر كۇبشەلر ايلە يراقىدىن آغۇب كىلەلر.
ش: آنلر نىندى سولر.

م: آنلر زور چىشمەلردىن چىقاطۇرغان طانلى و صاف سولردىر. آنلرنى ماشىنا ايلە چىشمەلرندىن سوور تۇب زور بىر چانغە طوطرالىر. اول چانلر طا و اوستىندە بىيك

يېرىدە بولالار. شول چانلاردىن كۆپشە ابل شەھرى بۇر طلار بىنە آغۇب كېلەر. قزان شەھرى بىنەڭ فونتان صوتى ۱۵ چانرم قدر بىز ائىدن آغۇب كېلەر.

يىلغا و دېڭىزلىرى

ش: چىشمە لىردىن آققان صوتلار قايا كېتە؟

م: يوغار دە ئەبىنلگانچە قايسى چىشمە لىرى نىڭ صوتلىرى كولىرگە آغۇب تۇشە. قايسىلىرى اينكوبىر لىردىن اوزەن (شېرمە) بولۇپ آغالار.

ش: اوزەنلر قايا آغۇب تۇشە لىر؟

م: بىر ماقلرغە آغۇب تۇشە لىر. ش: بىر ماقلر قايا آغالار؟

م: قايسىلىرى كولىرگە آغا. قايسىلىرى زور يىلغالرغە آغۇب تۇشە لىر. زور

يىلغالر نىڭ صوتلىرى باق باغىندەغى بىر ماقلر نىدىن جىيىلا. ش: يىلغانەرسە؟

م: يىلغادىمەك زور آغم صوتدىمكىدر. يىلغالر نىڭ بىيىك طرفىنە (بار) دىلر، تەبە نەك

طرفىنە (باغا) دىلر. ش: يىلغالر نىڭ صوتلىرى قايا جىيىلا؟

م: يىلغالر نىڭ صوتلىرى دېڭىزلىرگە جىيىلا. ش: دېڭىز نەرسە؟

م: دېڭىز دىب بىر بۇز نەگى بىك كىك و زور صوتلرغە ئەپتەدر. دىيادە بىر

نىچە دانە طشقى دېڭىزلىرى و بىر نىچە اچكى دېڭىزلىرى باردر.

ش: طشقى دېڭىزلىرى نىچەدر؟

م: بىشدر. مشرق دېڭىزى، مغرب دېڭىزى، ھىند دېڭىزى و ايكى بۇز دېڭىزلىرى.

ش: مشرق دېڭىزى قايسى طرفدە؟

م: بىر طۇر ا طۇرغان قۇر يىلقنىڭ قۇباش چىخا طۇرغان طرفدە. ياپونىيە جىزىرە لىرى

شول دېڭىزنىڭ اچىندەدر. اول دېڭىز قىتاي مىلكىتىنىڭ قىرىندەدر.

ش: مغرب دېڭىزى قايسى طرفدە؟

م: بىز نىڭ قۇر يىلقنىڭ قۇباش با تا طۇرغان طرفىدە. «آنگلىيە» جىزىرە لىرى

شول دېڭىزنىڭ اچىندەدر. ش: ھىند دېڭىزى قايسى طرفدە؟

م: ھىندىستان اسمى بىر نىڭ كۇن طرفىدەدر. ش: بۇز دېڭىزلىرى قايسى طرفلردە؟

م: بۇز دېڭىزلىرى بىنەڭ بىرسى تۇن باغىندەدر. بىزنىڭ روسىيە نىڭ تۇن طرفى قىرىيى

شول دېڭىزگە بارۇپ ترەلەدر. ايكنچىسى كۇن طرفندە يەنى اويلە وقتندە قۇياش كورينە طۇرغان طرفندەدر.

ش: بۇز دېڭىزلىرىنى نى اۇچۇن بۇز دېڭىزى دىب آتيلر؟

م: چۇنكە آنلر نڭ صولرى كوسنچە قاتۇب بۇز لانۇب طۇرادر. كوسنچە قار و بۇز ايلە قاپلانغان بولادر.

ش: اول دېڭىزلىرى نى اۇچۇن همان بوز لانۇب طۇرالر؟

م: چۇنكە اول طرفلرغە قۇياش ياقىسى كوسنچە تۇشميدر. شول سببلى آنلردە هوا همان صوق بولوب طۇرادر. صوقلۇق سببلى اۇستكى قاتلىرى قالۇن بۇز بولۇپ قاتادر. **ش:** اچكى دېڭىزلىرى نىچەدر؟

م: مشهورلىرى سىڭىزدىر: آق دېڭىز، قارادېڭىز، قارى دېڭىز، قىز دېڭىز، اورتا دېڭىز، خىز دېڭىزى، ارال دېڭىزى، مرمردېڭىزى. **ش:** بوز دېڭىزلىرى قايسى طرفلردە؟

م: آق دېڭىز روسىيە نڭ تۇن طرفندە، آرخانگىلاسكى شەرى يانندە، قارادېڭىز روسىيە نڭ كۇن طرفندە قىرىم آتاوى ايلە تركىيە مەلىكىتى آراسندە، قارى دېڭىز قىتاى مەلىكىتى ايلە كورىيە آتاوى آراسندە، قىز دېڭىز عربستان ايلە آفرىكە قۇرىلغى آراسندە، اورتا دېڭىز ياۋروپا، آزىيە ھەم آفرىكە قۇرىلغى آراسندە، خىز دېڭىزى روسىيە ايلە ايران مەلىكىتى آراسندە، استىراخان شەرى يانندە، مرمردېڭىزى ايستانبول شەرى يانندە. **ش:** دېڭىزلىرى نڭ صولرى نىچە بولا؟

م: بىك آچى طۇزلى بولا. ھىچ اچەرگە يارامى. چۇنكە دېڭىزلىرى نڭ چۇقۇرلىرى نندە طۇز بىك كوبدر. شول طۇز همان ارۇب صوغە ايزلۇب طۇرادر.

مشهور يىلغالر .

ش: دۇنيادە يىلغالر كوسىمى؟

م: بىك كوبدر. روسىيە دە مشهورلىرى: اورال، سەردىيا، آمودىيا، ايدىل، دون، دىپىر، دىنىستىر، ۋىسلا، قۇياش بايش دۇيناسى، تۇن ياق دۇيناسى، پىچورا، اوب، يەنىسى، لىنا، آمور. **ش:** بويىلغالر قايسى دېڭىزلىرىگە قۇيالر؟

م: سەردىيا، ارال دېڭىزىنە قۇيادر. مشهور خۇقۇند، طاشكەند، تركستان، قازالى شەرلىرى سەردىيا بويىندەدر.

آمودر يا آرال دېڭز يىنە قۇيادر . بخارا و خىيوە شىھەرلىرى بويىلغانىڭ اطرافىدە درلر .
 اورال يىلغاسى خىزر دېڭز يىنە قۇيادر . اورسك، اورىنبور و جايىق شىھەرلىرى
 اورال بويىدە درلر .

ايدلەدە خىزر دېڭز يىنە آسترخان شىھىرى ياننىدە قۇيولادر . نىژنى، قزان،
 سىبىر، سامار، ساراتاۋ، سارىچىن شىھەرلىرى ايدل بويىدە درلر .
 دون يىلغاسى آزوف دېڭز يىنە قۇيادر . ژورونژ، راستوف شىھەرلىرى
 دون بويىدە درلر .

دىنپىر يىلغاسى قارا دېڭزگە قۇيادر . خىرصون، كىيىف، موگىلىف، سەۋلىنسكى
 شىھەرلىرى دىنپىر بويىدە درلر .

دىنىستىر يىلغاسى دە قارا دېڭزگە قۇيادر . آدىس و كىشىنىيى شىھەرلىرى
 دىنىستىر بويىدە درلر .

ۋىسلا يىلغاسى بالتى دېڭز يىنە قۇيادر . مشهور ۋارشاۋ شىھىرى اوشبو يىلغا بويىدە در .
 قۇياش بايش دۋىناسى دە رىگا شىھىرى ياننىدە بالتى دېڭز يىنە قۇيادر .
 تۇن ياق دۋىناسى آرخانگىل شىھىرى ياننىدە آق دېڭزگە قۇيادر . اوب يىلغاسى
 تۇن ياق بۇز دېڭز يىنە قۇيادر . سىمى، اومسكى، طارا، تۇمەن شىھەرلىرى اوبنىڭ
 يرماغىدىن اولان ايرطاش بويىدە درلر .

پىچورا، يەنىسى ھم لىنا يىلغالىرى دە بۇز دېڭز يىنە قۇيىمقەدە درلر .
 آمو ر يىلغاسى ساخالىن جىزىرەسى قارشىدە تاتار بوغازى يىنە قۇيادر .

ايدل، اوقا، چولمان و نوقرات.

شى: ايدل يىلغاسى زورمىدر .

م: بىك زوردر . بويى (۳۴۵۰) چاقىم قىدردر . ايدل يىلغاسى يىك كوب اوزەن
 و يرماقلردە آغادر . شى: ايدلنىڭ نىچە يرماغى بار؟

م: ايدل يىلغاسىنىڭ زور يرماقلىرى ايكىدر : برسى «اوقا» ايدلى كە خان گىرمان
 (قاسم شىھىرى ياننىدىن اوزادر .

ايكنچىسى «كاما» پا كە «چولمان» يىلغاسى كە ايدلگە قزان شىھىرى ندىن آلتىش چاقىم
 قىدر توبان ايسكى (شىھىر يىلغار) تىرەسندە قوشلادر . چولمان يىلغاسىنىڭ يىنە نوقرات

واق ایدل اسملرنده ایکی بر ماغی باردر. نوقرات و یانکه شهری یانندن آق ایدل اوقا شهری یانندن اوزادر. آلابوغا، لایش، چیستای، اوصا شهرلری و گهینه اوللری چولمان بوینده درلر. مامادش، مالئز شهرلری نوقرات بوینده درلر. بوری شهری آق ایدل بوینده در.

حیوان و جانوارلر.

م: حیوان دیب نیندی ذائقه ئه یته لر؟ ش: دورت آیاقلی جانوارلرغه ئه یته لر.
 م: یوق آلائی توگل، حیوان دیب اوز اختیارلی ایل سلکنه طورغان هم ته ننده طویو و سیزو بولغان هر بر ذائقه ئه یته لر. دورت آیاقلی جانوارلر کبی ایکی آیاقلی کشیلرده حیواندر. هیچ بر آیاقسز جانوارلرده حیواندر.
 ش: کشیلرده حیوانمی نی؟

م: حیوان، حیوان. لکن عقلسز حیوان توگل، عقللی و تल्ली حیوان. کشیلر عقللری ایله اویلاب قاراجانوارلر بلمی طورغان نهرسه لر نی ده بللر. هم آنلر تللری ایله سؤیله شوب کوکلرنده گی اویلرینی بر برسینه آکلانا آلالر. کشیلر جانوارلردن عقللری هم سؤیله شه بلولری ایله آیرلالر. ش: عقلسز کشیلر جانوارمی نی؟
 م: آنلر قیافتلری ایله کشی کبی بولسه لرده، جانوار حکمنده درلر.

ش: تلسز کشیلر سؤیله شه بلیلر. آنلرده جانوارمی نی؟

م: یوق آنلر جانوار توگل، آنلرنڭ عقللری بار. هم آنلر تل ایله سؤیله شه بلمه سه لرده، ام ایله سؤیله شه بللر. تلسزلرنڭ کوبسی املا ب اوزلرینڭ مقصودلرینی آکلانا لار. ش: سؤیله شه بله طورغان قوشلر بولا. مثلا طوطی اسملی قوش سؤیله شه ایمش دیلر. آنلرده کشیمی؟

م: یوق آنلر کشی توگل. چونگه آنلر کشی قدر سؤیلی آلایلر. باری تیک اؤیره نلگن بر نیچه سوزلر نی ئه یته بللر. ئه یته بلسه لر ده، اول سوزنڭ معناسینی، یعنی نی دیگان سوز ایکانینی بلیلر. مثلا آنلر (کم بار، نی کیرهك. اؤیده یوق، خوش صا بول) کبی بر نیچه سوزنی ئه یته لر گه اؤیره نه لر. لکن بوسوزلر نی کیرهك اورنده غنه ئه یتمیلر. ایسلرینه توشکان صاین ئه یته لر.

شى: جانورلار دە عقل يوق مېنى؟

م: يوق. كشىدن باشقە حيواندە كامل عقل يوقدۇر. مثلاً كشىلەر عقل ايله اويلاپ اوزلر بىنە طۇرۇرغە يۇرطلر سالار. كىيىملر تىگەر. جانورلار دە بواش يوقدۇر. شى: قۇشلار اۇباياصىلر، اومارتا قۇرطى كەرەزىاصى، اورمە كوچجەتمە ياصى. آنلر دە عقللى بولۇرغە كىرك .

م: يوق آنلر عقللى توگل. چونكە آنلر اول نەرسەلرنى عقل ايله اويلاپ اۇيرەنۇپ ياصامىلر. اول اشلرنى اول حيوانلر الهام و (سوق طبيعى) ايله بلەر. بواشلر حيوانلرغە الله تعالى نىڭ الهامى ايكانى شوندىن معلوم: يۇزەرگە اۇيرەنمەگان الوغ بركشى صودە يوزە آلمى، بانۇب اولە. ياگايىتكان اوردەك يىبىشى يىمرقاسىندىن چىغوى ايله صوغە تۇشكچەدە يۇزە باشلى. هيچ اويلاپ اۇيرەنۇپ طۇرمى. الله تعالى جانورلرغە عقل بىرمەسەدە، اوزلر بىنە بىك ضرور بولغان اشلرنى آنلرغە الهام ايله يعنى كوگللر بىنە سالوايله بلدرگان. اما كشىلرگە عقل بىرگان دە هر بىر اشنى شول عقل ايله اويلاپ اۇيرەنۇپ بلۇرگە قوشقان .

شونىڭ اۇچۇن كشىلر عقل ايله اويلى اويلى هم بىر بىرسىندىن اۇيرەنە اۇيرەنە جانورلردىن ھىر لىرەك بولغانلر. حاضر دە كشى كچكەنە بولسەدە، عقلى وھىرلى آرقاسىندە فيللرنى و دۇيەلرنى اوز بىنە قۇل ايتۇپ يۇرتەدەر .

لكن عقل ايله اش قىلوچى وھىرگە اۇيرەنۇچى كشىلرگە چىن كشىلردىر. عقللى ايله هيچ بىر نەرسە اويلى مى وھىرگە اۇيرەنمى طۇرغان كشىلردە بولادىر. آنلر جانورلردىن دە ناچار مخلوقلردىر. آنلرنى كشىگە سانارغە يارامىدۇر. عقللى ايله اويلاماغان كشىنىڭ جانورلردىن ناچار ايكانى شوندىن بىلگىلى: جانور اوز بىنەگە و دەسېنە ضررلى بولغان ذاتلرنى هيچ آشامى. طويغاچ دە طوقتى. هيچ اوتكە كلەمى، عقللى بولماسەدە، بواشلرنىڭ ياراماغانىنى بلە. اما عقلسىز كشى هر نەرسەنى آشى بىرە. طويغاچ دە طوقتامى. اوتكە كلەب قۇسۇپ يۇرى. آخردە آش قازانىنى بۇزادە آورۇب اولە. جانورلر دە بۇندى دىوانەلىق يوق. هر اشنى آنلر كىرە كىچەگە قىلالر .

طۇيووسىزو . (بېش ھىس)

م: حيوانلارنىڭ جانىزىز دىنلردىن آيرماسى نى ؟

ش: حيوانلارنىڭ اوز ااختيارلرى ايله سلكنه ويورى آلار . جانىزىز دىنلر سلكنمىلردە يۇرمىلردە .

م: آغاچلر سلكنه لىر ، آر بالىر يۇرىلر . آنلردە حيوانى ؟

ش: يوق آنلر حيوان توگلى ، چۇنكه آنلر سلكنسه لردە ، يۇرسه لردە اوز ااختيارلرى ايله توگلى : آغاچلرنى يىل سلكنه . آر بالىرنى آت يۇرتە .

م: حيوانلارنىڭ جانىزىز دىنلردىن يىنە باشقە بر آيرماسى يوقمى ؟ ش: ..

م: حيوانلردە جانىزىز دىنلردە بولمى طۇرغان طۇيووسىزو دىگان بر حال باردىر .

آنلر قۇلاقلىرى ايله ايشته لىر . كوزلىرى ايله كورهلر . يۇرنلرى ايله ايسنىلر .

تللىرى ايله طاتىلر . تەنلىرى ايله طۇيالر . جانىزىز دىنلردە بو حاللر يوقدر .

بۇندى طۇيووغە عر بچە (ھىس) دىپلۇر .

ھر بر سلامت كشىلردە بو ھىسلر باردىر . بر آورو سببلى گنە بعض

شىلردە قايسى ھىسلر بولمىدىر . مىلا چوقراقلىر ايشتمىلر . صوقرلر كورمىلر .

قايسى كشىلر ايسنى طۇيىمىلر . قايسى كشىلرنىڭ اوز تەملرى بۇزلا . ھىچ بر

نەرسەنىڭ تەمىنى طۇيا آلەمىلر . اما تەن طۇيووى ھىچ بر كشىدە بۇتۇنلەي

بتمى . بو طۇيو ھر حيواندە اولگىچ كنە بتە .

مگر فالج آورو دىگان بر آورو سببلى قايسى اعضالارنىڭ (صانلارنىڭ)

طۇبولزى بر آز بتە ياكىمى .

نَبَات وَمَعْدِنُ .

م: آغاچلر واولەنلر جانلىمى جانىزىز مى ؟

ش: جانىزىز بولۇرغە كىرەك . آنلر جانوار توگلى اىچ .

م: يوق جانىزىز توگلى . جانوار بولماسه لردە آنلارنىڭ جانلىرى بار . لکن

جانوار جانى كىمى طۇيا طۇرغان جان توگلى . اوسدە طۇرغان جان .

طاشلارنى طوفراقلارنى تېمىر وىسۇ ئۆزىنى كۆرە طۇرغانسىز ئانلار ھېچ اوسمىلر .
 اما آغاچ واولەن ذاتى سلامت وقتدە ھەمان اوسە . قۇرۇب اولگاچ كىنە
 اوسودن طوقتى .

جانوار دن باشقە ذاتلار ايكى تۇرلىدەر . ھەمان اوسە طۇرغانلرى وھېچ
 اوسمى طۇرغانلرى باردەر . اوسە طۇرغان ذاتلار (نبات) دىب آتالا . اوسمى
 طۇرغان ذاتلار (معدن) دىب آتالا .

باقچە واورماندەغى آغاچلر بۇلۇن و بوستانلردەغى اشقلار نباتلردەر .
 طاشلار ، طوفراقلار ، قۇم و طوزانلر ، صولر ، صولولر و تېمىر طۇمۇر ذاتلرى معدنلردەر .
 معدنە اوسودە ، طۇيودە ، عقلدە يوقدەر ، نباتلردە طۇيو و سىزو بولماسەدە
 اوسو باردەر . جانوارلردە اوسو و طۇيو بولسەدە ، عقل يوقدەر . دنيا دە ايڭ
 شريفى مخلوق كشىدەر كە آندە اوسودە ، طۇيودە عقلدە باردەر .

لكن چن كشى بولو اۇچۇن باشدە قۇرى عقلنڭ بولووى غنە يىتمىدەر .
 عقل ايلە اويلا بولو ، اويلا بىلمەگان نەرسەلرنى صۇراب اۇيرە نۇب بىللازمىدەر .
 عقلى ايلە اويلا ماغان و كىرەكلى بلولرنى اوقۇب اۇيرە نۇب صۇراشدرۇب بىلمەگان
 كشى چن كشى توگىلەر . ايكى آياقلى جانواردەر .

تۇرلى حيوانلر

م: حيوانلر نىچە تۇرلىدەر ؟ ش: ...

م: حيوانلرنڭ تۇرى بىك كويدەر . تۇرلىسى تۇرلى اسملر ايلە آتالادەر .
 آدملرنڭ يۇرتلرىنە ايلە نگان حيوانلر (يۇرت حيوانى دىب) آتالۇرلر . آدمىلردن
 قاچۇب قىلردە اورمانلردە يۇرى طۇرغان حيوانلر (قر حيوانى) دىب آتالۇرلر .
 صو اچندە يۇرى طۇرغان حيوانلر صو حيوانى دىب آتالۇرلر . قاورىلى ،
 فاناتلى و سۇياك بۇرنلى حيوانلر (قۇشلر) دىب آتالۇرلر . بونلردن باشقە
 جانوارلر (حشرات) دىب آتالۇرلر .

ش: يۇرت حيوانلرى نىلر ؟

م: دۈبە، آت، ايشەك، قاچر، صيبر، قوی، صارق، كەجە، ات، مەچى، يۇرۇت
حيوانلار نندىر .

(تنبىيەمعلم افندى بوحيوانلارنىڭ نى وشكلدە بولغانىنى ونى اوچۇن استعمال
ابدلدىكارىنى ونى اوچۇن يۇرۇتدە اصرالدىقلىرىنى بالالاردىن صۇراب تعريف
قىلدىرۇرغە كىرەك . بالالار سۇيەب بىترمەگان حاللىرىنى اوزى تفصيل وبيان
قىلۇرغە كىرەك . ھەر بىرىنىڭ رىسىملىرى كورسەتلۇب بيان قىلىنسە بىگرەك
فائىدەلى بولۇر.)

شى: قىر حيوانلىرى نىلەر ؟

م: قىر حيوانلىرى اىكى تۈرلىدىر: حيوان اوتىرۇب آشى طۇرغانلىرى (بىرتىچ
حيوان) دىب واولەن آشى طۇرغانلىرى (يوواش حيوان) دىب آتالۇر . مشهور
بىرتىچ حيوانلار اۇشبولۇردىر: فىل، آرسلان، قاپلان، لىوپارد (مىڭلى بولۇر)
بولبارس، (نىگىر) (يول يول آلا بولۇر) قىر مەچىسى ، كىركدان (مۇگۈزلى
بۇرۇن) قابان دوڭغىزى، تاپىر، شاقال، تۇلكى، صوصار (كوننىتسە)، آق
آيو، صۇرى آيو، صۇرى بورى، چووار بورى، سىرتلان ، (باللى بورى)
بورساق، كۈزەن (خاروك) نىين، (بىلكە) آس (گورنىستاي) كىش (سوبل)،
چەشكە (نوركە) اينەلى كىرپى ، اوقلى كىرپى (دىكو اوبراز) كوپرلى كىرپى،
كوسى، صىچقان .

يوواش حيوانلار اۇشبولۇردىر: زرافە، قىرآتى (زىبرا) بىزون (قىراوگۈزى)
بلان (قىر صيبرى)، كىيك (قىر كەجەسى) ، يىفار كەجەسى، قىر صارغى ،
كىنگورا، لاما، قوبان (كرولىك)، اور قوبانى (طاوشان)، ئەرلەن، جۇمران .

قىر حيوانلار ندىن كىشىگە اۇخشاغان بىر حيوان باردىر كە (مىمەون) دىب آتالۇر .
مىمەونلارنىڭ تۈرلىسى باردىر . كوبىسىنىڭ باشلىرى وقوللىرى كىشىنىكىلەرگە بىر آز
اۇخشىلار . سۇيەشە بىلەسەلدە مىمەونلارنىڭ باشلىرى ندى بىر آز عقلىرى باردىر .
اوزلىرى يوواش بولماسەلدە بىرتىچ حيوان كىبى حيوان اوتىرۇب اشاماسلار
آغاچلارنىڭ بىمىش وچكلەكلەرنى آشاب كۈن كورۇرلار .

ش: سو حيوانلرى نىلر؟

م: سو حيوانلرىنىڭ مشهورلىرى اۇچ تۇرلىدىر: بر تۇرلىسى همان سوده ياشار، سولو آلو اۇچۇن سو اوستىنه چقماس. بالقر، فسقاچلر كىبى. اىكنچى تۇرلىسى همان صواچنده يۇرسه ده سولو آلو اۇچۇن آرانىره سو اوستىنه قالقۇر. كىت، دلفىن (يونس بالغى)، مۇگزلى بالق اۇشبو جملەدندىر. بونلرنىڭ گە وده لرى بالق ره وشنده بولسه ده، اوزلرى بالق توگلدلر. اۇچنچى تۇرلىسى سوده ده يۇرۇر. قريغه چقۇب ده يۇرۇر. تولىن (صو آيووى) مورژ (صو اوگۇزى)، بىگموت، (صو آيغرى) سو دوگىزى، قۇندىز، بوبر (كامچات)، سو مەچىسى (كوئىك). اوردەك بۇرۇن، سو باقاسى اۇشبو جملەدندىر.

بالقر.

ش: بالقر نىچە تۇرلى بولا؟

م: بالقرنىڭ دە تۇرى ككوبدىر. اون مڭ تۇرلى قدر بالق بارلغى معلوم اولمشدىر. مشهورلىرى اۇشبولردىر:

چورتان (شچوكە)، چۇگە (امپىرلىت)، چاباق ياكە فربان (ليوش)، آلابوغا (اوكون)، بەرتەس (فزل كوزلى)، شرتلافا (يورش)، سازان (كارپ)، جەين (صوم)، مرسىن (اوسىنر) ات بالغى (آكولا) يلان بالغى (اوگور)، آت بالغى، ترىسكە، سىلد، بوبلى، آلتون بالق، فانانلى بالق، اوطلى بالق، اوڧلى بالق، پچقىلى بالق، چوقمار بالق، قارا بالق (ناليم)

م: بالقر نىگە يارىلر؟ ش: آشارغه يارىلر.

م: بالقرنى طۇنارغه يارىمى؟

ش: يارى طۇرغاندىر. ياراماسە طۇنماسلر ابدى.

م: يارى. لىكن ياراوينىڭ شرطى بار: آشارغه محتاج فقير كشىگە ياكە بالق ساتۇب كۇن كوروچىگە گنە يارى. يوقسە، جان قىيۇب لىنلەنو اۇچۇن بالق طۇتۇب اويناو. هىچ درست توگلدىر، كىف و حضور اۇچۇن بالق طۇتو بىرتقچاق علامتىدىر. آندى كشى بىرتقچ حيوان ايله بىردىر. بىرتقچلغى چقۇب

بەنمەگان و كامىل كىشى بولۇپ يېتمەگان كىشىلەرگە كىرەكمەسكە بالق طۇتۇپ
 اوبىنارلار. كامىل كىشى جان قىيودن ھېچ لذت طابماس. جان قىيلغانىنى بىلسە،
 كىفى كىتەر.

قۇشلار.

م: قۇشلار نېچە تۇرلى؟ ش: ...

م: قۇشلارنىڭ مشهورلىرى اۇشبو اسمدە گىلردر: تۇبە قۇشى (استرائوس)،
 طاويس، طوطى، ھەدەد، جنت قۇشى، لىرالى قۇش، آق قۇش، فاز، اوردەك،
 طاوق، كوركە، قر قازى، قر اوردەگى، قر طاوغى (كوروپانكە) فازان،
 طورنا، قوش طاماق. تىلۇگان (لاچىن)، فارچغا، يابالاق، بايغش (مەچى
 باشلى)، بۇركۇت، قۇزغۇن، قارا قارغا، آلا قارغا، چەوكە، صايسقان، آق چارلاق،
 كوكى، طوقران، طارطار، بىبلىدق، طورغاي، چىچق، پچنەك، قارلۇغاچ،
 صاندوغاچ (بىلبىل)، كانارى، صىيرىچق، اسنىگر (قىزىل توش).

حشرات.

(حشرەلر)

م: حشرات نېچە تۇرلى؟ ش: ...

م: دنيادە ۲۰۰مىڭ تۇرلى حشرات باردر. مشهورلىرى اۇشبولردر:

تەمساح (كاركادىل)، سەندىر (اوط قۇشى) كەلتە، يلان، چاپان، طاش باقا،
 بارققانات، چىكرتكە، اورمە كوچ، قەرسقا، طاراقان، قانداالا، بال قۇرطى، شپشە،
 تۇلكى طورا، تۇرلى چىنلر، چركىلر، اوزۇن بۇرۇنلر، كۆبەلەر، كۆپەلر.
 صووالچانلر، سۇلوكلر ئەكەم توكەملر.

(يوقاردە مذكور حيواناتنىڭ بارچەسى ھقندە بىر مەقدار تفصىلات وىرلەمك
 لازمدر. بونىڭ اۇچۇن حيوانات خرىطەلىرى (اطلسلىرى) بولادر. شونلردن
 بالارغە ھر حيواننىڭ رەسەمىنى كورسەتۇپ بەض اوصاف وخصائىصىنى سۇيەلمك
 بىك فائىدەلىدر.)

صو اۋستى.

م: صو اۋستىدىن يۇرۇپ بولامى؟

ش: جاي كۈنى يۇرۇپ بولمى. اما قش كۈنىدە صو اۋستى بۇزلا نۇپ قاتقاچ يۇرۇپ بولا. اول وقتدە كول ويلغا اۋستلىرىدىن ات وچانا ايلەدە يۇرۇپلار.

م: قش كۈنىدە دېگۈز اۋستىدىن دە يۇرۇپلارمى؟

ش: قاتقاچ يۇرى طۇرغانلاردر:

م: يوق يۇرمىلار. دېگۈزلىرىنىڭ كۆپسىنىڭ اۋستلىرى قاتمى، بۇزلانمى. چۈنكى دېگۈزلىرىنىڭ سولرى بېك كۆپ بولغانلىقتىن قشقى صووق اۋستلىرىنى قاترا آلدى. دېگۈزلىرىنىڭ اۋستى قاتلىرى صووقلانسەدە، تىز آستقە باتا. صوونۇپ آورا يۇپ آستقە باتقان سولر اورنىنە آستىدىن جلى صو ھمان منۇپ طۇرا. دېگۈزلىرىنىڭ قىرلىرى غنە آز غنە قاتا. اورتالقلرى ھىچ قاتمى.

ش: دېگۈزلىرىنى سۇيەلگەن بۇزلى دېگۈزلىرى بار دېگەن ايدىگۈز. آنلر نىچك بۇزلانلار؟
م: خىر ايكى بۇزلى دېگۈزلىرىنىڭ اۋستلىرىدە بۇزلىر بولا. لىكن آنلردە قاتۇپ طۇرمىلار. صو اۋستىدە طاو كىي بولۇپ يۇزۇپ يۇرۇپلار.

م: جاي كۈنىدە صو اۋستىدە يۇرۇپ بولامى؟

ش: كشىلر يۇرى آلدىلر، باتالار. اما اوردەك، قاز كىي صو قۇشلىرى يۇزۇپ يۇرى آللار.

م: صو قۇشلىرىدىن عبرت آلۇپ كشىلرگە دە صودە يۇزۇپ يۇرۇپمىكىن توگلىمى؟
ش: مىكىن. يۇزە بلىگان كشىلر يۇزۇپ يۇرۇپلار. لىكن يۇزە بلمەگان كشىلر صوغە باتۇپ اوللار.

م: شولاي شول. يۇزە بلمەگان كشىلر صوغە باتالار دە اوللار. شونىڭ اۋچۇن ھر بىر كشى ياش وقتىدە صودە يۇزۇپ يۇرۇرگە اۋيرەنو نىيشلىدىر. كۈيەلر صوغە باتقان دە يۇزە بلىگان كشىلر صو قىرىنە يۇزۇپ چغۇپ

اولەدىن قۇتلۇب قالالار. يۈزە بلمەگان كىشىلەر صوغە غرق بولۇپ اولالار.
 شونڭ اۇچۇن اسلام دىنىدە يۈزەرگە اۇيرەنۈ سنت قىلىنىشىدۇر.
 م: ص اۇستىدىن يۇرۇپ بولماغاچ، كىشىلەر يلغانڭ بىر ياغىدىن ايكنچى ياغىنە
 نىچك چغالار؟ ش: كوپر آرقلى چغالار. ياكە كۆيمەگە اوطۇرۇپ چغالار.
 م: كوپرلەر نىچك باتمىلەر؟
 ش: كوپرلەر ص اۇستىدەقى يىرگە اوطۇرتلغان باغانالارغە بىر كىتلىگان بولالار.

كۆيمە و پاراخودلار.

م: كۆيمەلەر نىچك باتمىلەر؟ ش: كۆيمە آغاچدىن اشلىنگان بولا.
 آغاچ ذاتى صوغە باتمى، ھمان اۇستىدە طۇرا.
 م: كۆيمەلەرنى، نىچك يۇرتلەر؟
 ش: كۆيمەلەرنى ايشكەكلەر ايلە ايشۇب يۇرتلەر. يىللى وقتلردە
 كىندىردىن چارشاو كىي ايتۇب يىلكىن (پاروس) قۇرالار. يىل يىلكىنى انە آڭا
 ايبەرۇپ كۆيمەلەردە بارالار.
 م: يىل بىر طرفقە طا باغىنە ايسە. يىلكىن ايلە يىل ايسمەگان طرفقە بارۇپ بولامى؟
 ش: بولمى طۇرغاندىر.
 م: يوق بولا. يىلكىنى اۇستنا قۇرا بلىگان كۆيمەچىلەر يىلكىن ايلە تىلەگان
 طرفلەرىنە يۇرى آلالار. حتى بىر آز يىلگە قارشى طرفقەدە بارا آلالار.
 م: ص اۇستىدە كۆيمەلەرنى ايشكەك ويىلكىدىن باشقەدە يۇرتمىلەرنى؟
 ش: يۇرتلەر. اوط كۆيمەلەرنىڭ (پاراخودلارنىڭ) ايشكەكلەردە يوق،
 يىلكىنلەردە بولمى. شولاي بولسەدە، يۇرىلار.
 م: اوط كۆيمەلەرنىڭ يىلكىنلەرى بولماسەدە، ايشكەكلەردە يوق توڭلەر باردۇر.
 لىكن آنلارنىڭ ايشكەكلەردە كۆرەك كىي توڭلەر، ص نىگرمە نلەرنىڭ چارغى كىي
 توڭرەكلىرىدۇر. اوط كۆيمەلەرنىڭ ھەر بىرسىنىڭ ايشكەكلى فاناتلەرى باردۇر. شول
 فاناتلەرى ئەيلەنۈ سىببى ايشكەك ايشكان كىي صونى ايشلەر. ايشكان صابىن
 كۆيمەلەر آلفە طابا بارالار.

شى: اوط كۆيمەلر يىڭ قاناتلرى نى سېيىن ئەيلەنە ؟

م: پار قوتى ايلە ئەيلەنە. شونڭ اۇچۇن اوط كۆيمەلر يىنە روسچە «پاراخود» دىلر. پار ايلە يۇروچى دىمكىدەر. شى: پار نەرسە ؟

م: پار روسچەدر . تركىچە (بو) دىمكىدەر . قايناب طۇرغان قازاندىن ھم ساماوردن چىغۇب طۇرغان بولرنى كورگانكز باردر . پاراخودلر شوندى (بو) نڭ قوتى ايلە ئەيلەنەدر ، شى: بۇدە قوت بار مىكاننى ؟

م: بار . قاتى قاينى طۇرغان ېر قازاننىڭ اۋستىنە قاپقاچىنى ياوب قاراكز . بۇوى حاضر قاپقاچىنى اتۇب تاشلار . تاشلاماسەدە ، آنى آچۇب چىقىمى قالماس .

قاتى قاينى طۇرغان ساماوردنڭ بۇوى چىقارماسە ، اۋزى سىكرۇب يۇرى باشلىدەر . عقللى وتجربەلى كىشىلر شولرنى كورگاچ بۇدە قوت بار لغىنى

سىزگانلردە شونڭ ايلە كۆپچەكلرنى نىگرمەن چارقلىرىنى پاراخود قاناتلرىنى ئەيلەندىرونى اوبلاغانلر . حاضر دە زاۋودلردە فابرىكەلردە چارقلىرىنى پار قوتى

ايلەگنە ئەيلەندەرلر . تىمر يول آر بالرىدە پار قوتى ايلە يۇرىلر . پار ايلە ئەيلەنە طۇرغان نىگرمەنلردە بار . شى : اول پار نىدىن حاصل بولا ؟

م: قازان پارى ، ساماورد پارى نىدىن حاصل بولا صوك ؟

شى: صو قايناندىن حاصل بولا .

م: پاراخود پارىدە صو قايناندىن حاصل بولا . پاراخودلردە بىك زور

قازانلر بولا . اول قازانلرنىڭ صولرىنى آستلرىنە بىك قاتى اوط باغۇب قايناتالر . قاتى قاينانچ زور قازاندىن بىك كوب پار چىقا . شول پار چىققان

صاين بىر نەرسەنى اتۇب چىقا . شول اتو سېبىلى پاراخودلرنىڭ قاناتلرى ئەيلەنە بارالر .

شى: اتو بلە قانات نىچك ئەيلەنە ؟ اتلگاچ بىر طرفقە كىتوگنە كىرەك ابدى ، ئەيلەنۇ نىدىن بولا ؟

م: سىزنىڭ يىل وصو نىگرمەنلرىنى كورگانكز باردر . يىلدە نىگرمەنلرنىڭ قاناتلرىنى اتەگنە . شولاي بولسەدە قاناتلر ئەيلەنەرلر . چۈنكە قاناتلر يىل اتو

ايلە ئەيلەنەرلر ك ايتۇب اۋستالىق ايلە باصالغانلر .

ودىنى آغم سولردە بىر طرفقە طا باغنه آغالر. آنلردە اتۇب كنه طۇرۇرغە كىرەك ايدى. شولاق بولسە دە، سو تەڭرەنلر بىنى ئەيلە ندرەلر. چۇنكە تەڭرەننەڭ چارغى (كۇپچە گى) اوستالىق ايلە اشلەنگان.

شونەڭ كىبى پاراخودلر نەڭ قاناتلر دە اوستالىق ايلە اشلەنەر. پاراخود اچندە سو قازانينە طۇتاشدرلغان زور ماشينا بولا. پار قۇتىنەڭ اتوى ايلە اول شول ماشينانەڭ اۇرچقى ئەيلەنە. پاراخودنەڭ قاناتلر ماشيناسينەڭ اۇرچقىنەڭ ايكى باشينە بىر كىتلىگانلىكدىن اۇرچقىمە ايرىۇب آنلردە ئەيلەنەر. قاناتلر ئەيلەنگان صاين صونى ايشلەر، ايشكان صاين پاراخود بارا.

تەڭرەنلەر.

ش: يىل تەڭرەنى يىل ايسو ايلە نى سببىدىن ئەيلەنە ؟

م: يىل تەڭرەننەڭ قاناتلر قىيىق ايتۇب قوبىلغان بولالر. يىل قاناتلرغە كىلۇب بەرلو ايلە قاناتلر بىر طرفقە اوشالر. قاناتلر اوشو ايلە تەڭرەننەڭ ۋالى دە قوزغالا. شول رەوشچە يىل ھەمان ايسۇب طۇرا، ايسكان صاين قاناتلر نى اوشدرا. قاناتلر اوشقان صاين ۋال قوزغالا، قوزغالا ئەيلەنە. ۋال ئەيلەنو ايلە ۋالغە بىر كىتلىگان چارق ئەيلەنە. چارق ئەيلەنو ايلە تەڭرەننەڭ اۇرچقى ئەيلەنە. اۇرچق ئەيلەنگاچ آڭا بىر كىتلىگان تەڭرەن طاشى دە ئەيلەنە.

ش: چارق ئەيلەنگانگە قاراب اۇرچق نىك ئەيلەنە ؟

م: تەڭرەننەڭ چارغى كۇپچەك كىبى توگەرەكدر. ئەيلەنەسببە قاتى آغاچدىن ياصالغان تىشلر بىر كىتلىگاندر. اول تىشلر اۇرچق باشينە بىر كىتلىگان (آلتى آباق) اسملى ايكىنچى بىر كۇپچەككە تىيۇب طۇرالر. چارق ئەيلەنو ايلە تىشلر آلتى آباق چۇيلر بىنى اوشدرالر. ھەمان اوشو سببىلى آلتى آباق كۇپچەگى دە ئەيلەنە. اول ئەيلەنگاچ اۇرچق دە ئەيلەنە.

ش: سو تەڭرەنلر سو آغمى ايلە نىچەك ئەيلەنەر ؟

م: سو تەڭرەنلر نىنەڭ دە چارقلىرى اول چارقلىرنەڭ دە تىشلر بار. يىل تەڭرەننەڭ چارقلىرى كىبى سو تەڭرەننەڭ چارقلىرنەڭ تىشلر دە آلتى آباق چۇيلر بىنە

تییۇب طۇرالر. چارق ئەیلە نوایلە آلتی آیاق ئەیلەنە. آلتی آیاق ئەیلەنگاچ
 آشا برکتلگان اۇرچق ئەیلەنە. اۇرچق ئەیلەنگاچ آشا برکتلگان طاشدە
 ئەیلەنە. ش: یوق، بز آنسینی بلدک ایندی. صو آغمی ایله چارق
 اوزی نیچک ئەیلەنە؟ دیمز.

م: آ، چارقمی؟ صو نگرمەنینک چارغینک ئەیلەنە سینە طارتمالر نزلگان بولا.
 صو آغمی شول طارتمالرغە آغۇب تۇشە. صو طولغاچ طارتمالر آوریالردە
 چارقنی بر طرفقە باصالر. شول رهوشچە چارق ایرکسز آوشا. باصۇب توبەن
 تۇشکاج هر طارتمانک صووی توگلە. لکن اول آرادە ایکنچی طارتمالرغە صو
 طولغان بولا. اول طارتمالر باصۇب تۇشکانچی بینه باشقە طارتمالرغە صو طولغان بولا.
 شول رهوشچە صو همان آغا طۇرا، طارتمالر طولۇب آوشا طۇرالر.

طارتمالر همان آوشۇب طورو سبیلی چارق همان ئەیلەنە طۇرا
 ایمدی بوزماندە پاراخودکبی پار ایله ئەیلەنە طۇرغان نگرمەنلردە چقدی
 ش: آت نگرمەنی نیچک بولا؟

م: آت نگرمەنینک چارغینی آنلر طارتۇب یا که باصۇب ئەیلەنەرلر. آنلر
 باصۇب ئەیلەندەر طۇرغان چارقلر قیبق ایتۇب قویلغان بولالر. ئەیلەنە سینە
 کوپر نزلگان بولا. شول کوپرگە آنلرنی کرتۇب باصدرالر. آنلر باصو
 ایله چارق آوشا، اول آوشتاچ آنلر توبەن توشۇب کیتودن قورقۇب یوغاری
 تابا آتیلر. آنلر آنلاغان صاین چارق آوشا، آنک صاین آنلر آتلی بارالر.
 ش: همان ییل ایسۇب طۇرسە، و صودە همان آغۇب طۇرسە، نگرمەنلر برده
 طوقتاماسقە کیرەک. آنلرنی نیچک طوقتانالر؟

م: نگرمەن اۇستالری تگرمەنلرنی طوقتا طۇر اوچون دە ئەمەل یاساغانلر.
 ئەمەلینی قیلغاچ نگرمەنلر ایرکسز طوقتیلر.
 دنیادە اۇستالق غنە کیرەک. هر کم اۇستا بولورغە طرشورغە کیرەک.
 اۇستالق بولسە، هر ندرسە گە ئەمەل طاوب بولا.

ش: ییل نگرمەنلری صونگرمەنلری اولدن بیرلی بولغانلرمی؟ یا که آنلرنی
 صوکنندن اۇستا کشیلر اویلاپ چغارغانلرمی؟

م: البته اوستا كشيلىر ، طابقر اويلى كشيلىر اويلاپ چغارغانلر . يوقسه ، بو نگرمة نلردن اۆل خلق آشقلنى قول نگرمة نلرى ايله گنه طار تقانلر . قول نگرمة نلرى چقانچى آشقلنى ايكى طاش آراسينه قسۇب اشقۇب اشقۇب غنه ايزگانلر .
 زمان اونكان صاين خلق اوستارغان . اۆل قول نگرمة نى ياصاغانلر ، سوكره ييل و صو نگرمة نلرى نى اويلاپ طابقانلر . آندن سوكره آت نگرمة نى ، ياصاغانلر .

آش، صو و آشقلر .

م: كشيلىر آشامى اچمى طۇرا آلماي ؟ شى : يوق طۇرا آلماي .
 م: البته . حيوان ذاتى ھېچ آشامى اچمى طۇرا آلمايدىر . كشيلىك ترى بولۇپ يۇرووى قاندىندىر . تەننىك طامرلر اچىندە قانى ھەمان يۇرۇپ طۇرما سە كشي اولدىر . اول قان طامر بويىچە تەنگە طارالغان صاين كيمي بارادىر . شول قاننىڭ كيمۇگان اولۇشىنى طوتىزۇ اۇچۇن آشاو كىرەك بولادىر .

شى : كشي قان آشامى اچچ !

م: قان آشاماسەدە ، اچكە كرگاچ قان بولاطۇرغان ذاتلرنى آشى و اچەدىر .
 آشالغان آش و اچلگان صواچدە آش فازانندە ايزلۇپ بوتقا بولغاندىن سوڭ نازك اچەلرگىگە نۇشەلر . اول اچە گىلرگە قان طامرلرى چۇلغانغان . قان طامرلرى اچە گىدە گى طعامنىڭ صيغىنى صوورۇپ آلادىر . آندن آق قان حاصل بولادىر . قالغان تويى يىوان اچە گىگە كىتۇب آندن توگلدەدىر . آق قاندىن قىز قان حاصل بولۇپ تەنگە طارالادىر . (بوخوصدە اوزبا بندە سۇيله نۇر .)

م: كشيلىر نىندى ذاتلرنى آشى و نىندى ذاتلرنى اچەلر ؟

شى : ايت و ايكىك اولان ويىەش ذاتلرىنى آشىلر . سۇت و صوداتىنى اچەلر .

م: سۇت آش اورنىندە صو اورنىندە بارىدىر . شونىڭ اۇچۇن باش بالالار آنالرىنىڭ سۇتى ايلە نېچە آيلر تىرىبە قىلنالىر . حيوان ذاتىنىڭ بىر نېچى طعامى سۇتدىر . زور اياچ قنە سۇتدىن باشقە ذاتلرنى آشى و اچە باشلىدىر . اۆلك و ھشى خلقلر آلما ، قار بۇز كىبى و چىكلەك كىبى اولان ذاتى غە آشاب طۇرغانلر . آندى ذاتلر يىتىشى باشلاچاچ حيوان ايتى آشاغانلر . حيوانك يىتىشى باشلاچاچ قردە

م: ايكمك وكومه چلرنى اۇنلردن نىچك ايتۇب پشەرلەر؟ **ش:** ...
م: اول اۇنلرنى ايلك ايله ايلەب كۇرپەلرندىن آبرالر. آندىن سوڭ صوابلە
 ايزۇب باصالر. كىرەك قدر طۇز سالالر. بوندىن قامر حاصل بولا. قامرنى
 ئەوئەلەب ايكمك يا كومەچ رەوشىنە كىترەر. آندىن سوڭ آنلرنى قزومىچىڭ
 اچىنە طغۇب قوبالر. بىرەر ساعىدىن سوڭ مېچ اچىنە قوبلغان چى قامرلر پشۇب
 ايكمك يا كومەچ بولۇب چقالر.
**قىماق، بلن، ياولى ايكمك وپەرەمەچ كىى نەمىتلرىنە اوزلرىنە مخصوص ترتىبلەر
 ايلە پشەرلەر.**

ايگن ايگو.

م: ايكمك وكومه چىڭ اۇندىن باصالغايىنى، اۇنلردە آشلىق اۇرلقلرندىن حاصل
 بولغانىنى بلەسىز ايلان.
ش: آشلىق اۇرلقلرى اوزلرى نىدىن باصالغانىنى بلەسىزمى؟ **ش:** ...
م: آشلىق اۇرلقلرىنى كشى باصى آلمى. آشلىقلر الله تعالى نىڭ قدرتى، ايلە
 ايلگىنلىكلردە اوسەر. **ش:** ايلگىنك نەرسە؟
م: ايلگىنك آشلىقلر اوسە طۇرغان يىرلر دىمىكىر. ايلگىنلىكلردە آشلىق اوسد
 روگە ايلگن ايلگودىلەر. **ش:** ايلگىنلىكلردە آشلىقلرنى نىچك ايتۇب اوسدەرلەر؟
م، اوللردە ايلگن ايلگوچى كشىلەر ايلگىنك يىرلرىنى صوقالاب چىرەملرىنى
 ئەبلەندەرلەر. صوقالاغاج ياشل چىرەملى يىرقاب قارا بالچق بولۇب قالا. صوقالا-
 نغان يىرتىگىز بولمى، قانتارلى بولا، شونىڭ اۇچۇن صوقالاغاندىن سوڭرە ايلگىنلىكلرنى
 طرما ايلە طرماليلەر. طرمالانغاچ يىربر آز تىگىزلەنە، قانتارلىرى واتلا. صوقالاب
 ھم طرمالاب بالچقى يۇمۇشاتلغان يىرگە آشلىق اۇرلقلرىنى چەچەرلەر. اۇرلقلر
 بالچق آراسىنە كوملسون اۇچۇن ايلگىنكىنى ينەبىر قات طرماليلەر.
 ياغمۇر باوا طۇرغان يىرلردە ياغمۇر صوى ايلە ايلگىنلىكلرنىڭ بالچقلرى
 يوشلەنە. ياغمۇر كوپ باومى طۇرغان يىرلردە ايلگىنلىكلەرگە صونى يلغاويىر-
 ماقلردىن آرقلر ايلە آغزۇب كرتەر. يا كەچىلەكلى چغرلر ايلە صونى ئۇيىلردىن
 چغارۇب ايلگىنلىكلەرگە آغزالر.

يوش بالچق اچنده اورلقلر الله تعالى نك قدرتى ايله تيشله، بۇرنى، اوسه باشلى. اورلقدن تيشلۇب چققان بۇرى اوسۇب زورايۇب قياق يا يافراق بولۇب يير اوستينه چقا. طامرى يير آستينه اورلى. يافراقلر قۇياش يلىسى ايله خدا نك رحمتى بر كتنده جاي بويىنجه همان اوسه لر. اوسكان وقتنده ده آشلقلر غه صو كبرهك بولا. شونك اۇچۇن جاي كۇنلر نده ياغمۇر ياوسه، اول خلقى آلتۇن ياوا ديلر. ياغمۇر آزاواغان يللرده آشلقلر ياغشى اوسه آلپلر اول يلدە خلقنك آزغى آز بولا. آندى يللرنى آچلق بلى ديلر. چۇنكه آزق بيتشمە و سببلى كوب فقيرلرنك آشارينه بولمى. آچلق يللرده كوب فقيرلر. آز آزغنه آشاب آچ طۇرالر. بر نيچه كۇن آشامى طۇغان آچلر ششنۇب اوله لر.

ش: ياغمۇر كوب ياومى طۇرغان ييرلر ده ايگنلكلرگه صونى يلغاويرماقلردن آغزۇب كيتره لر ديگان ايدكز. ياغمۇر كوب ياوماغان يللرده باشقه ييرلر ده ايگنلرگه صونى، نى اۇچۇن چيتدن آغزۇب كيتر ميلر؟

م: ابگنكه صونى چيتدن آغزۇب كيترو بيك مشقتلى بر اشدر. بر يلدە غنه آنك اۇچۇن صوبوللرى (آرقلار) قازۇب اۇلگرتو ممكن توگلدلر. آندن صوكره هر يير ده آغم صوده يوقدر. چۇقر چاقرلى باصولر غه آغم صودن ده صونى تله گان طرفقه آغزۇب يۇرتۇب بولميدلر. شونك اۇچۇن ياغمۇر ياومى طۇرغان ياكلر ده ايگننى صوبويلر نده غنه تيگز واينكو ييرلر ده گنه ايگه لر. ايمدى بو زمانده ياغمۇر آزاواغان يللرده آشلقنى ييردى ايله اوسدر و ئەمەلى چقدى.

ش: اول ئەمەل نيچك؟

م: هوالر اسسى بولوسببلى يير اوستى يارلا باشلاغاچ آشلقلرنى بهرەنگى صرغان كى صزالر. يعنى اورتالغندن صوفالاب توتە ليلر. توتەل آراسندن طوفراق آلۇب آشلق آراسينه سيبه لر. يارقلرى طۇمالاتغاچ ييرنك دىمى هواغه چقىمى. آشلق طامرى ياننده قالا.

ش: اورلقلردن بۇر ناب چققان يافراقلردن نيچك آشلق بولا؟

م: يافراقلر اوسه اوسه، آرالر ندىن قامللر چقا. قامللر نك باشلر نده بهبهك وباشاقنرى بولا. جاي اورتاسنك باشاقلر نك اچنك اورلقلر اوسه. شولر رشچه چه چلگان اورلق كبرى قايتا.

ش: اۇرلقلرنى چە چۆب اوسدرۇب كىرى قايتارودە نى فائىدە بار؟

م: اۇرلقلر چە چلگان وقتدە آزغنە بولالار. تىشلۇب اوسكاچ كوبە بەلر. براۇرلقدن بر نىچە قامل اوسە، هر قاملنك باشاغندە بر نىچە اۇرلق بولا. شولرە وشچە براۇرلىق اون ياكە بۇز بولۇب كىرى قايتا. بر قابىچق اۇرلىق چە چگان كىشى ايگنلگندىن بىش اون قابىچق اۇرلىق جىيوب آلادر.

آشلىق جىيو.

ش: ايگنلكلردن اۇرلقلرنى نىچك جىيالار؟

م: اۆل ايگنلكلردە اوسكان آشلىقلرنى اوراق ايلە اورالار. اورلغان آشلىقلرنى كۆلتە كۆلتە ايتۇب بە يىلەر. كۆلتەلرنى آر باغە تۇبەب اندرغە طاشىلر. اندرغە جىيلغان كۆلتەلرنى كىبەن ايتۇب اۇيۇب قوياار.

كىبەندە گى آشلىقلرنى آلۇب قۇياش قزووينە ياكە ئەون قزووينە كىبترەلر. كىبكان باشاقلرنك اۇرلقلرى بىك تىز قۇيۇرلىق بر حالگە كىلەر. كىبكان كۆلتەلرنى اندر طاباغىنە تىزۇب چاباغاج ايلە صوغالار. صوغلغان باشاقلرنك اۇرلقلرى اندر طاباغىنە تۇشە. اۇرلقلرى آستقە قۇيۇب بىككاج كۆلتەلرى قۇرى سالام بولۇب قالالار. سالاملرنى جىيوب آلغاج اندر طاباغندە باشاقلردن تۇشكان اۇرلقلر جىيلوب قالا. اول اۇرلقلر سالام چوبلرى وطوزان ايلە فاتشقان بولا. اندر طاباغىنى سبرۇب چە چلگان اۇرلقلرنى كۇشل ايتۇب اۇيۇب قوياار. كۇشلە گى اۇرلقلرنى چوب وطوزانلردىن آيرو اۇچۇن صورالار. يعنى كۇرەك ايلە يىلگە چۇبەلر. جۇيىلگان آشلىقنك چوبلرى بوغاردە يىل ايلە چىتكە اۇچا. آورلىقى سىبىلى اۇرلقلر يىل ايلە اۇچمىلر، اندر طاباغىنە صافلانۇب تۇشەلر. صوورلۇب صافلانغان اۇرلقلرنى قابىچقلرغە طوطرۇب آمبارلرغە (كلەتلرگە) طاشىلر. كىرەك وقتدە شول اۇرلقلرنى نگرەندە طارانۇب اۇن ايتەلر.

آشلقلر .

م: دنياده نيچه تۇرلى آشلىق باردەر؟ ش: ...

م: دنياده آشلقلر بىك كوب تۇرلىدۇرلر .

بىزنىڭ بويىرلردە اوسە طۇرغانلرى : آر ش ، بىغداى ، بۇراى ، آر با ، صۇلى ، قارابىغداى ، طارى ، بۇرچاق ، ياصماق ، كىندىر و جىتىن اسملى آشلقلردر .
ش: بونلردن باشقە دىخى نىندى آشلقلر بار؟

م: يىنە دۇگى ، باقلا (فاسولىه) كوكوروز (ترك بىغداى) اسملى آشلقلر باردر .
لكن بونلر روسىه نىڭ تۇن طرفىندە قۇياشنىڭ قىزوى آزلغى سىبىلى و جاينىڭ قىسقالغى سىبىلى كۆز يىتىكانچى اوسۇب اۇلگىرە آلمايلر . اما كۇن طرفىندە جاى اۇزۇن و اسسى بولا طۇرغان بىرلردە بو آشلقلرنى دە بىك كوب اىگىلر .

ش: آر شىدىن نىلر ياصىلر ؟

م: آر شىدىن اىكمك اۇنى ھم صالات اۇنى ياصىلر .

ش: آر ش اۇنىدىن نىلر پىشەرلر ؟

م: آر ش اۇنىدىن اىكمك ھم قارىتما پىشەرلر . ش: بىغداىدىن نىلر ياصىلر ؟

م: بىغداىدىن اق اۇن ھم (ماننى) يارما ياصىلر .

ش: بىغداى اۇنىدىن نىلر پىشەرلر ؟

م: تۇرلى رەوشدە كۆمەچ ، قالاچ ، نان ، يوقا و باورساق پىشەرلر . بەلش پەرەمەچ قىماق كىبى مېچ آشلىرى پىشەرلر . طۇقماچ ، سالما ياپىلمەن ياصاب آش شولپاسىنە ساللر . ش: بۇراى ، آر پا ھم صۇلىدىن نىلر ياصىلر ؟

م: اۇن ھم يارما ياصىلر . بو آشلقلرنى آتلرغە دە آشاتلر .

ش: قارا بىغداى اىلە طارىدىن نىلر ياصىلر ؟

م: آنلردن دە اۇن ھم يارما ياصىلر . ش: يارمالردن نى پىشەرلر ؟

م: يارمالردن بوتقا ، اۇيرە ھم بەلش پىشەرلر .

ش: بۇرچاق اىلە ياصماقدىن نىلر ياصىلر ؟

م: آنلردن دە اۇن ياصىلر . آنلرنى يارما اوزىنە دە استعمال قىلالر .

ش: بو آشلقلرنىڭ سالاملرىنى قايا قويالر ؟

م: حيوانلارغە آشاتالار، مېچلەرگە ياغالار، توبە لرگە يابالار.

ش: دۇگىدىن نى ياصىلار؟

م: دۇگىدىن يارما ياصىلار. پىلاو پىشرە طۇرغان آق يارما دۇگى يارماسىدىر.

ش: باقلادىن نى پىشرەلەر؟

م: باقلانى يارما كېى ايتۇب آشقە سالالار. ايتكە فاتشدرۇب دە پىشرەلەر.

ش: كوكوروزدىن نى ياصىلار؟

م: كوكوروزدىن اۇن ياصىلار. ھم آنى دە يارما اور نېنە دە استعمال قىلالار.

كېندىر و جىتىن.

ش: كېندىر ايلە جىتىن دن نىلەر پىشرەلەر؟

م: كېندىر ايلە جىتىن آشاو اۇچۇن كوب استعمال قىلنەمىلەر. آنلارنىڭ اۇرلارنىدىن

ماى چىقارالار. اول مايلار آشارغە دە ياراسە اردە، كۆبرەك بويالارغە قوشلالار.

كېندىر ايلە جىتىننى بېگرەك صابىلرى وقامللرى اۇچۇن اېگەلەر.

ش: آنلارنىڭ قاملارنىدىن نى بولا؟

م: آنلارنىڭ قاملارنى كېندىرۇب طالقىلار طالقۇغاج قاملارنىڭ اورتاسىندەغى

طالقىلارنى صنۇب نۇشە، طىشى قاط بۆكەلرى سوس بولۇب قالالار.

ش: سوسدىن نى بولا؟

م: سوسدىن يىب بىرلىلەر، باو ايشەلەر. ش: يىلەر نېگە يارىلەر؟

م: يىلەر كېيىم نىگەرگە يارىلەر ودىغى يىلەرنى صوغۇب، بەنى طوفۇب اورۇب

كېتەن، باصما و آلاچە ياصىلار. ش: كېتەن، باصما و آلاچەدىن نىلەر ياصىلار؟

م: چامالاب اولچەب كېسىۇب آنلردىن كوامەكلر و تۇرلى كېيىملەر نىگەلەر.

كېتەنلردىن چارشاولار، پەردەلەر، جەيمەلەر، آشياولقلر، اوراماللەر، دستماللەر،

سۇلگىلەر ياصىلار. قاپچىقلر. يىلىكىلەر و چاقلار دە كېتەندىن ياصالار.

قۇماچلەر چىققانچى روسىيە دە اوللار دە ھەر بىر كېيىملىكنى كېتەندىن گنە تىككەنلەر.

قۇماچ و مامق.

شى: قۇماچ نەرسە؟

م: قۇماچ دىب مامقدن اشلەنگان قزل مال ذاتلرىنە ئەبتلە. سىتسەلر، قاتلر، بورلاطلر، بوزلر، بەزلر، دابالروسەرنىچىلر ھەمەسى قۇماچ ذاتىدر. شى: مامق نەرسە؟
م: مامق يۇن كىي بىكىل ويۇمۇشاق بر ذاتدر. اصلى پاختا اسملى بر اولە نفاش اورلغىنى تۇرگان تۇكلردن عبارتدر.

تركىستان طرفندە اول پاختانى ايگن كىي ايتۇب چەچوب اوسدبرەلر. فابرىكەلدە اشلەنە طۇرغان كىيىمك ذاتلر نك كوسى مامقدن اشلەنەدر. مامقلردن پورغانلر، كۇرپەلر صرالر. بىشمەتلرنى دە مامق ايلە صرۇب تگەلر. مامق يىيى دىب آتالا طۇرغان يىلدە مامقدن يرلە نۇب اشلەنگان يىلردر. شى: مامق اوزى اق نەرسە. مامقدن اشلەنگان سىتسەلر، قاتلر، دابالر تۇرلى تۇسلردە بولالر. آنلر نك توسلرىنى ويىزەكلرىنى نيچك ياصىلر؟
م: كارخانەلدە اورنەكلرگە قاراب اۇستالق ايلە بويىلر. تۇرلى تۇسلر، تۇرلى يىزەكلر شوندىن بولا.

يۇن و كون.

م: كىيىمك كىتەن و قۇماچ ذاتىدىن غنە اشلەنەمى ياكە باشقە ذاتىدىن اشلەنگانلرى دە بارمى؟ شى: بار. يۇن و يىفەك كىيىمكلر بولا.
م: يون كىيىمكلر نىدىن طوقۇلا؟ شى: يۇن ذاتىدىن طوقۇلا طۇرغاندر. م: البتە شولاي. يۇن كولمەكلكلر، يۇن بۇركەنچكلر، طولالر، مەللەلر، پوستاوارلر، دراپلر ھەمەسى يۇن ذاتىدىن اشلەنەلر. شونك اۇچۇن قوى صارق، صغر و دۇبە يۇنلرىنى خوجەلر ھىچ ئەرەم ايتىلر. جىيۇب كارخانەلرگە ساتالر. كارخانەلدە آنلرنى ماشىنا ايلە يرلەب يىب ايتەلر. يىلرنى طوقۇب كىتەن رەوشىنە كىترەلر. صولاب باصۇب نغۇتالر. صوكرە تۇرلى بوياولر ايلە يوياب ساتارغە چغارالر.

اۋستىزگە كىگان كامزول، كازاكى، جىلەن وچىكمە نلر نڭ كوسى
بۇندىن اشلەنگان طولا ذاتىدر.

م: بۇندىن دىخى نىندى ذاتلر اشلەنە؟

ش: كىبىز پالاسلر، كىبىز قاتالر اشلەنە.

م: ايتكلر، چىنكلر، كەوشلر هم كالوشلر نىدىن اشلەنەلر؟

ش: آنلر كون ذاتىدىن اشلەنەلر.

م: كون اوزى نىدىن اشلەنە؟ ش: ....

م: كون ذاتى حيوان تىرىلەردىن اشلەنە. تىرى بازارلەردە ساتلا طۇرغان

تۇرلى حيوان تىرىلەرىنى كورە طۇرغانسىز. آنلرنى تىرى ابللى طۇرغان

كارخانەلەردە ايلەب مايلەردىن وايت اشلەردىن پاكلېلر. قايسىلەرنىڭ بۇنلەرىنى

جىيتوب قۇيالر. بۇنلەردىن ارنغان تىرىلەر كون بولۇپ قالالر. كەجە تىرسىندىن

تۇرلى نۇسلەرگە بويالغان كونلەرگە «ساختيان» دىلر. صغر تىرسىندىن

اشلەنگان قالن كونلەرگە «بلغار» كونى دىلر. چۇنكە بۇندى كون اياڭ اوڭ

قزانىلر نڭ اصل وطنى بولغان «بلغار» شەرنە اشلەنۇب دىناغە شونىدىن

طارالمىشدر. ش: بۇنلەرى قۇيلماغان تىرىلەر نىگە يارىلر؟

م: آنلر طون نكەرگە يارىلر. مېخ كىبىتلەردە ساتلا طۇرغان طونلۇق

كۆركلر (مىخلر) ھەسسى حيوان تىرىلەردىن ايلەنۇب حاضىلەنمىش ذاتلردر.

يفهك و آطلاس.

م: يفهك نەرسە؟ ش: ...

م: يفهك دىگان نەرسە يفهك قۇرطى اسمندەگى بر قۇرطىڭ اۇيا كىي ايتۇب

ياصاغان قوزلاغىدىن آلتادىر.

اول قۇرط اولدە صوالچان رەوشىندە بولۇپ طوت آغاچىنىڭ يافراغىنى

آشى. آشى آشى زورايا. صوگۈرە اوزىنە صارى نۇسلى برسوس

چۇرنى باشلى. چۇرنى طۇرغاچ آندىن چىكلەك قدر بر اۇيا حاصل بولا.

قۇرط اوزى شول اۇيانىڭ اچىدە قالا. اگردە قوزلاغىدە بر نىچە وقت طورە،

آندىن كۆبەلەك بولۇپ چغا. كۆبەلەك بولغاچ يېدى يوز قدر بۇمۇرقا صالا. ياز كۈنى اول بۇمۇرقانى طوت يافراغىنە قوياسە، يەنە اوشبو حال تىكرار ايتە. يەكچىلەر اول بۇمۇرقانى صاقلاب جىيۇب قويالار. ياز كۈنى طوت آغاچى يافراق آتقاچ اول بۇمۇرقانى چلانۇب بىر نېچە كۈن قولتى آستىدە طۇتالار. آنلردىن كېچىنە صوواچان كېي قۇرطلار بارالا. اول قۇرطلارنى طوت يافراقلار يەنە يابىشدرالار. شول يافراقنى آشى آشى زورايۇب قوزالاق ياصاغانچى آنلارنى صاقلاب طۇرالار. قوزالاقلارنى تمام بولغاچ جىيۇب قاينار صوغە صالۇب ھەمە سىنى اوتراار. بوقاردە ئەيتلىگانچە قوزالاقلارنى سونۇب يەككارىنى چغارالار. آتلاسار، آدراسلار، بىقاصاب و كاناوزلار و باشقە آصل ذاتلار يەك يىلردىن طوقۇلۇب اشلەنگان قۇماچلردىر. يەك قۇرطىنە اۇياسىدىن چغارغە ابرك بىرمىلەر. چۇنكى چقاندا يەكنى اۇزۇب بترە، قۇرطى چقماس بۇرۇن يەك قوزالاقىنى قاينار صوغە صالالار. آندە قۇرطى اولە. قوزالاقنىڭ اچىدىن چغارلغان سوس يەك دىب آتالادىر. اۇزىلغى بىر مۇنچە آرشىمىن قدر بولادىر. اول سوسنى يىل يىل يىل يىل يەك يىلارنى طوقۇب كىيىملىك آتلاس ياصىلار. يەك كىيىملىك سوسدىن، مامقدىن ويۇندىن اشلەنگان كىيىملىككەرگە قاراغاندا قىمەتلىك بولادىر.

شى: يەكنى قاي يىلردە ياصىلار؟

اۆلدە يەك قۇرطلارنى تىرىپە قىلۇب يەك چغارو قىتاي مەلىكتىدە باشلانمىشدر. آندىن سوڭرە تىركىستان يىرىندەدە تىرىپە قىلا باشلامىشدر. ھازىردە طوت آغاچى اوسە طۇرغان يىرلارنىڭ ھەر بىرىدە طوت باغلىرى اوسىدۇب يەك قۇرطى تىرىپە قىلالار.

يەك قوزالاقنى بوزماندىن دورت مۇنچە يىل اىلگەرى قىتاي يىرىندە اورماندا طابىلەشدر. قىتاي خلقى اول قوزالاقنى جىيۇب سوسىدىن يەك ياصاغانلار.

سوڭرە قىتاينىڭ «خوئاكتى» اسمى پادشاھىنىڭ خاتونى «زىلىكخى» يەك قوزالاقنى سىرايدە تىرىپە قىلۇب كۆبەلەكلەرنىڭ بۇمۇرقالارنى جىغان: اول بۇمۇرقالارنى ايكىنچى جايدە طوت يافراغى ايلە تىرىپە قىلۇب اوزى يەك ياصان. قىتاي خاقانلارنى (پادشاھلارنى) بوسىرنى بىك باشرىن طۇتقانلار.

چیت مملكتلر خلقىنە هېچ اۇيرهتمەگانلر .

بخارا پادشاھلرىنىڭ برسېنىڭ خاتونى قىتاي خاقانىنىڭ قىزى بولغان ايكان .
بخارا پادشاھى قىتاي خاقانىدىن نىقدراوتنسىدە، يفەك ياصاوسرىنى بىلدىرمەگان،
قىزى سىرنى بىلسەدە، يفەك قۇرۇپىنىڭ يۇمۇرقالىرىنى قولىنە تۇشۇرە آلماغان .
چۇنكىكە اول يۇمۇرقالىر خاقاننىڭ سىرايىدە بىك ياشىرن رەشىدە صاقلانا ايكان .
ئىچكەدە بولسە آناسى ايلە كىرەشە كىلگەندە بو قىز بىر مىقدار يۇمۇرقانى
اوغرلاب چەچى آراسىنە ياشىرگان . شول رەوشچە ياشىرۇب بخاراغە آلۇب
كىلۇب اوز سىرايىدە يفەك ياصى باشلاغان .

بخارادەدە بوسىرنى بىك ياشىرن طۇتقانلر . ياۋروپا خلقى يفەكنىڭ ئىچك
ياصالغانىنى ھمان بىلمەگانلر . ھر طرفقە يفەك قىتاي ايلە بخارا دىن ساتالغان . بەھاسى
بىك قىمىت بولغان : يفەك قۇماچلارنى پادشاھلر وبایلر آورلىقى قدر آلتۇن
ايلە ساتۇب آلغانلر .

۵۵۵۵ نىچى نارىخ مىلادىدە يفەك قۇرۇپىنىڭ يۇمۇرقالىرىنى ايسىتانبولغە
قىتىدىن ماناخلر آلۇب قايتقانلر . بوماناخلر ايسىتانبول پادشاھىنىڭ قوشىوى بويىچە
قىتاغە بارۇب يفەك قۇرۇپى يۇمۇرقاسىنى طايلاق اچلرىنە طوطرغانلر . بونىڭ
اۇچۇن طايلاقلىرىنى قوش ايتۇب ياصاغانلر . قىتاي تورەلرى مملكتلردىن
چىققان كىشىلرنى بىك تىنىش قىلۇب چىقارالر ايكان . يفەك يۇمۇرقاسى آلۇب
چىماسۇن دىب ھر نەرسەسىنى تىكشەرلر ايكان . ماناخلرنىڭ طايلاقلىرىنى يارۇب
قاراو خاطرلرىنە كىلمەگان .

مىكور ۵۵۵۵ نىچى يىلدىن بىرلى ايسىتانبولدەدە يفەك ياصى باشلاغانلر .
آندىن سوڭ بۇتۇن دىئاغە طارالغان .

اۇمەك وافيون .

م : كىشىلر بوغاردە سويلەنگان آشلقلردىن باشقە دىخى نىندى دانلر اىگەلر ؟
ش : ...
م : آدمىلر آشلىق داندى باشقە دىخى اۇمەك ، نىياكوكىي اولەنلردە

ايگەر. شى : اۈمەك نەرسە ؟

ھ : اۈمەك بىك ماطور چە چەكلى معلوم بىر اولەندىر. اوللردە بەرەنگى بافچە لىرندە دە گاھا اوسەدر. قايسى طرفلردە اۈمەكنى ايگنكك بىرلرگە چە چۇب ايگۇب دە

اوسدرلەر. شى : اۈمەكنى نى اۈچۇن ايگەر، آندىن نەرسە يا صالا ؟

ھ : اۈمەكنى اۈرلغى ھم چە بىرى اۈچۇن ايگەر. آنك اۈرلغىنى كۈمە چلرگە سىبەلەر. ودخى آندىن حلوالر بىشەرلەر. اۈمەكنك اۈرلوق صاوتىنك چە بىرندىن آنيون دىگار آغولى بىر ذات حاصل بولا.

شى : اول آغو نىگە بارى ؟

ھ : اول آغونى طبيبلر قايسى دارولرغە فاتشدرالر. قايسى خستە لىرلك اۈرولرىنە شول آغو كىرەك بولا.

لىكن بعض دىوانەلر اول آغونى اۈزلرىنە قابۇب تىلرۇب بۇر بىلر. اگردە بىركشى آنيوننى بۇرچاق قىدر قابسە، يانۇب اولەدر. آندىن آزرارق قابسە، دىوانە كشى كىبى عىقلىدىن شاشادر. اگردە بىركشى بىر ايكى مرتبە قابسە تىز شونى قابارغە اىبەلە نۇب كىتەدر. آندىن سوكرە ھىر كۇن بىر نىچە مرتبە آنيون بۇطماسە، دنىيادە ھىچ طۇرا آلەمىدر. قابقان صاىن كۈب قاباسى كىلەدر. كۈب قابقان صاىن دىوانەلغى آرتادر. آش آشاۈى كىمىدر. بۇزلىرى سارغابادر. قوللىرى، باشلىرى قالىطرى باشلىدر.

آنيون آغوينە اىبە لەنگان كشى آخردە آرقلاب سارغايۇب قۇرۇپ اولەدر. شى : آلاى بولغاچ نى اۈچۇن آكئا اىبەلەنەر ؟

ھ : دنىيادە طوموشدىن عىقى كىم بولۇب طوغان كشىلر كۈبدر. بونلرلك كۈبسى بىر نەرسە گە ھەس قىلۇب تىلرمى قالىملر. بو دىوانەلرلك قايسىلىرى آراقى اچەرگە سالنا، قايسىلىرى آنيون قابارغە اۈبىرەنە. شوندى كىمچىلكلى كشىلر، اۈز اىبەلەشلىرىنە اىبەرگان بولۇب آنيوننى بىر ايكى قابالردە، آندىن سوك اىبەلە نۇب كىتەلەر. سوكرە آندىن ھىچ طبيلا آلەملر. آنيون، تىباكو، چاى وفھو آراقى كىبى سىحرلى ذاتلردىر. بىر اىبەلەنگان كشىنى اۈزلىرىبە عاشق ومشتاق اىتە طۇرغان اولەنلردىر.

اۆلدى قىتاي مەملىكىتىدە خەلق، آفيون قابو ايله مېتلا بولۇپ تەمام اشدن چەمىشلەر ايدى. كۆب كىشى آفيونى (تېرىياكى) بولۇپ ھېچ بىر اىش اشلەمىچى دېوانە بولۇپ يۇرىلەر ايدى. شول سېبىدىن ايمدى بو يىللار دە قىتاي پادىشاھى اوزىنىڭ مەملىكىتىدە اۇمەك اىگونى ۋا آفيون ساتونى ھەم آفيون استعمال قىلونى بۇتۇنلەي مەنە قىلدى (طېدى)

آفيون قاپارغە اۇبىرەنگان كىشىنىڭ يۇزى ۋكوزى صارى ۋنورسىز بولادىر. اوزىدىن كىلگان صولشى بېك صاصى ۋشاخشى بولادىر.

تەبىئىيەت ۋە تۇتۇن

م: تەبىئىيەت نەرسە اىكانىنى بىلەسىزمى؟ ش: ...

م: تەبىئىيەت بىزنىڭ خەلق اراسىدە تەمەكى دېب اتالاطۇرغان، چۇگىنىر ۋكرەن يافراقلىرى روشىدە يافراقلى بولۇپ اوسە طۇرغان بىر اولەندىر. خوش اىسلى چەچەكى دە بولادىر. ش: تەبىئىيەت نى اۇچۇن اىگەلەر؟

م: يافراغىنى كىبىرۇب طۇراب ياكە اوب ساتار اۇچۇن اىگەلەر. ش: انى كىملەر آلا؟

م: دىيادە آفيونغە اىيەلەنگان دېوانەلەر كىبى تەبىئىيەت كۆگە اىيەلەنگان آخەمىلردە بېك كۆبىدەر. شول كىشىلەر تەبىئىيەت يافراغىنى ياندۇرۇپ تۇتۇننى بۇطالار، يافراغىدىن اولغان واغىنى تىل آستىلرىنە سالالار. ياكە بۇرنلرىنە طارتالار. شوندىن اول كىشىلەرنىڭ باشلرىنە تەمەكى اىسى تىيە آنلەر بىر آز ايسىرەلەر.

تەبىئىيەت كۆدە آفيون كىبى سىجىرلىدەر. بىر آز استعمال قىلغان كىشى آكئادە اىيەلەنۇب كىتەدەر. شونىڭ اۇچۇن آندىن دە بېك صافلانۇرغە تىيىشلىدەر.

ش: تەبىئىيەت كۆ استعمال قىلغان كىشىلەرگە نى فائىدە بولا؟

م: ھېچ بىر فائىدە بولمى. ضررغىنە بولا: تەبىئىيەت طارتقان كىشىنىڭ اوزى صاصى بولا، تىشلىرى، يۇزى، كوز آلماىلرى صاقال ۋمىيىقلرى صارغابا. آخردە تىشلىرى چىرۇب قارالۇپ اوزىدىن قۇيلا باشلى.

تەبىئىيەت ياندۇرۇپ تۇتۇننى اچۇچىلەرنىڭ اوبكەلرى ضەيفلەنۇب پوتە

آور ووينه (چاخونكه) گه آوشا. آخردە شول يوتەل ايله ياش كۆينچە اولۇب كېتەلر.
تەباكو واغىنى آوزىنە قابقان كشىلرنىڭ دە تىشلىرى بىك شاخشى بولا.
آوزلىرى صاصى بولا. تەباكونىڭ صووى اچلرىنە آغو سببلى آش قازانلىرى
بۇزلا. آش قازانى بۇزلودە آخردە اولمگە سبب بولا.

تەباكونى بۇرنلرىنە طارتقان كشىلرنىڭ مىلرى ضعيفلەنە. بورنلرى ايسن
طۇيىمى باشلى. نى رەوشچە گنە استعمال قىلنسىدە، تەباكو كشىننىڭ بۇرەگىنى
بۇزادر. يۇرەك بۇزلو آزغنە آورو تىمواپلەدە اولۇب كىتوگە سبب بولادر.
ش: تەباكونى استعمال قىلوچىلر آنىڭ بو قدر ضررى بارلغىنى بلەلرمى؟
م: كوبسى بلمى، آنى هيچ اويلامى. بلگانلرى دە ايىلەنۇب كىتىدكلرنىن
وب وقتلر طيىلا آللى يۇرىلر. بىك عقللى وقتۇنلرلى گنە ضررى اوزلرنە
طۇيلا باشلاغاچقنە طيىلالر.

ش: نى سببىن اول تەباكونىڭ ضررىنى بلۇب هر كم آنىن طيىلمى؟
م: دنيادە كامل عقللى كشى بىك آزدر. تۇبلى عقللى كشىلرنىڭ هيچ برسى
تەباكونى استعمال قىلمىلر. تەباكوچىلرنىڭ ھەسى اورتافھىلى عادتى كشىلردر.
ش: تەباكونىڭ اصلى قايدىن چقمىشدر؟
م: آنىڭ اصلى بوندىن دورت يوزىل قدر الك آمىرىكە دىگان يىردە طابلەشدر.
دورت يوزىل اچندە ايمدى حاضىر بۇتۇن دنيانىڭ سادە كشىلرى آراسىنە
طارالمشدر.

چاى

م: چاى نەرسە؟ ش: ...
م: چاى كوب بۇتاقلى نازك طاياقلى بر آغاچنىڭ اسمىدر. قتايدە، ياپونىدە
ھىندىستاندە بو آغاچنى باغلردە اوسدۇب يافراغىنى جىيالر.
ش: آنىڭ يافراغىدىن نى بولا؟
م: آنىڭ يافراغىنى اۇستالى ايله كىبىدۇب اچلە طۇرغان چاينى باصىلر.
بىسى خوش بولسۇن اۇچۇن يافراقلرى آراسىنە بر مقدار چە گنى دە قوشالر.

باش يافراقلردن بۇرنۇكلى چاى ياصىلر. فارتراق يافراقلردن كيسهكلى چاى ياصىلر. طاقتاچاى دىب آتالا طۇرغان چاى، چاى آغاچلر يىڭ قارتايغان يافراقلردنن اۇيۇشدرۇب فالبقه صوغلغان چايدر.

بۇرنۇكلى چاى اۇچ نوسلى بولادر: قارا، ياشل، صارى. بىزىڭ روسيەدە قارا چاى كوبرەك اچلەدر. تركستاندە ياشل چاينى كوبرەك اچلەر. صارى چاى قىتاي يىرىندە مقبولدر. شى: بىزىڭ روسيەدە چاى آغاچى اوسەمى؟

م: روسيەنىڭ كوب يىرىندە چاى اوسميدر. كافكاز اسملى يىرىندە گنە بر تۇرلى چاى اوسە آلادر. روسيەگە چاى قىتايدىن، ياپونىيەدىن ھم ھىندىستاندىن كىلەدر. شى: چاى، نى رەوشچە استعمال قىلنا؟

م: چاى ايتۇب ياصالغان يافراقنى قاينار صوغە صالحاچ آنڭ تۇسى ھم طعمى ھم ايسى صوغە چقادر. ھىچ بر تۇسى بولماغان صافى صو چاى صالحاچ قىزغلت تۇسلى بولادر. شول صونى كوب كشىلر ھر كۇن بر نىچە شەر كاسە اچلەر. شى: اول چاينى نى اۇ چۇن اچلەر؟

م: صوصلنى باصار اۇچۇن ھم كوڭلنى آچار اۇچۇن.

شى: چاى كوڭلنى آچا مىكاننى؟

م: ايسرتو درجەسىنە ايرشمەسەدە، اچكان كشىنىڭ كوڭلىنى چاى بر آز آچادر. لىكن بر ايكى ساعت اوزغاچ مخمورى كىلەدر. كشىنىڭ كىفى ياكادان بۇزلادر. چاينى دە كوب اچەرگە ياراميدر.

چاى كوب اچكان كشىنىڭ يۇقىسى قاچادر. گەودەسى آرقلىدر. چاينى ھمان قوبى اچەرگە عادتلەنو آش قزانىنى دە بۇزادر. بۇيرەكلرنى دە ضعيفلە ندرەدر. چايدە (تېين) و (اثير) اسملى ايكى تۇرلى آغو باردر. ھمان اچە اچە كشى بو آغرلرغە ايبەلە نۇب كىتەدر. بر ايبەلە نگاچ چاى اچونى دە طاشلاب بولميدر. شونڭ اۇچۇن ھر كىمگە چاينى آز آزغنە اچەرگە عادتلەنو تىيشلىدر.

ش: باللىرىنى كىشىلەر آلۇب بىرگاچ اول قۇرۇلۇش اولمىلىرىمى؟

م: اولزىرىنە يىتەرلىك قالماسە، البته اولەلەر. لىكن كىشىلەر اومارتادەقى بالنى بۇنۇنلەي آلۇب بىر مېلىر. قۇرۇلۇشنىڭ اولزىرىنەدە يىتەرلىك ايتۇب چامالاب قالدۇرۇلۇر. ياز كۆپلەرنىڭ آز قىلىرى بىتمەگەن مېكان دىب آچۇب دە قارىلىر. اگردە باللىرى بىتكان بولسە، آلمان باللىرىدىن بىر آزىنى كىرى قوبالىر. جاي يىتىب اولەنلەر چە چەك آتاسا باشلاغاچ قۇرۇلۇش بال جىيارغە يىنە چىقالر. جاي بويىنچە جىيا جىيا كوزگە قىدر يىنە بىك كۇب بال حاضرلىلىر. باللىرى كۇبە بىگاچ خوجە-لىرى اول قۇرۇلۇشنى يىنە طاللىلر.

ش: قۇرۇلۇشنى طالاب باللىرىنى آلو آنلارغە جىر بولمىمى؟

م: اولزىرىنە يىتمەسلىك ايتۇب كۇب آلسە البته جىر بولا. اگردە چامالاب آلسە، آرتق جىر بولىمى.

كىشى دىگان حيوان بىك يىواش جانوار توگلىدىر. باشقە حيوانلىرىنى جىرلەۋدىن كۇب قورقۇمىدىر:

دۇبەلەرنى، آنلارنى وىشەكلەرنى قىناب خىدمەت ايتىدەر. صىغىرلارنىڭ بىزا-لىرى اۇچۇن بولغان سۇتلىرىنى صاوب اچەدر. كۇب حيواننى صوبۇب اولتۇرۇب ايتىنى آشىدىر. بال قىللىرىنى صوبىيىچى اولتۇرۇب كىنە آشىدىر. ودخى كۇب حيواننىڭ تىرىسىنى طوناب طون ايتۇب كىيەدر. قۇشلىرىنىڭ بونلىرىنى مامقلىرىنى يولقۇب توشەكلەر مەندەرلەر ياصىدىر.

ش: بال قۇرۇلۇشنى اۇچۇن اوماتادە جىيىلۇب طۇرالىر. باشقە قۇرۇلۇش وچىنلەر كىبى تۇرلى بىرلەرگە طارالۇب تىركلىك قىلمىلەر؟

م: آنلەر قىرەسقالر كىبى نظاملى حيوانلردىر. ھەر اومارتانىڭ اوزىنە مۇخسوس پادشاھى باردىر. باشقە قۇرۇلۇش شول پادشاھغە تابع بولۇب طۇرۇمقەدرلەر. اگردە اومارتادىن پادشاھلىرى چىقسە، آڭا ايتىدۇرۇب باشقە قۇرۇلۇش چىقالر.

ش: نى اۇچۇن قۇرۇلۇش پادشاھلىرىدىن باشقە طۇرا آلمىلەر؟

م: نظاملى مەيشت اۇچۇن ھەر وقت بىر باش لازىمىدر. آرادە بىرسى باشلىق قىلمىغانلەر كۇب جان آراسىنىڭ تىرتىب و نظام بولمىدىر. پادشاھلىرى بولغانغە كۇرە

اومارتا قۇرۇلارنىڭ تۇرۇشلرى بىك تىرىپىلىدىر. آنلىرىنىڭ پادشاھىنى
 اوزلىرىنىڭ آنالىرىدىر. اگىردە شول آنا قۇرۇت بولماسە، قۇرۇلار ھىچ اورچى
 آلماسلىرى ايدى: آنا قۇرۇت بالسىز كەرەزلىرگە يۇمۇرغا سالادىر. آندىن باش
 قۇرۇلار اوسەدىر. شى: قۇرۇلارنىڭ آنالىرى بارمى؟

م: باردىر. سۇرى تۇسلى قۇرۇلارنىڭ ھەمەسى آنا قۇرۇلاردىر.

شى: قۇرۇلارنىڭ قايسىلىرى بالاوز ياصى و قايسىلىرى بال جىيادىر؟

م: اشچى قۇرۇت دىب آتالا تۇرغان قارا قۇرۇلار بالاوزدە ياصىلىرى بالدە
 جىيالار. آنا قۇرۇتدە آنا قۇرۇلاردە ھىچ بىر خىدمەتكە قاتشمىلىرى. آشاب قىنە باطالار.
 شونىڭ اۇچۇن كوبرەك بولۇپ كىتسەلىر، اشچى قۇرۇلار آنا قۇرۇلارنىڭ كو
 بسىنى اولتۇرەلىر. آتالىق اۇچۇن يىتەر قىدىر بىر نىچەنى گىنە آلۇپ قالالىر.

شى: اومارتالار نىچەك كوبرەكلىرى؟

م: ھەر يىلدە بالا قۇرۇلار آراسىندە بىر (ياىر نىچە) آنا قۇرۇت طووادىر. آنا
 قۇرۇلار كوبرەكلىرى اومارتاغا باش كوبرەكلىرىدىر. شول سببىلى قارۇ قۇرۇلار اىلە
 باش قۇرۇلار آراسىدە نىزاع چىقادىر. بىر آز چووالغاندىن سوڭ اۆلگى آنا قۇرۇت
 باش قۇرۇلارغا يول قويۇپ اومارتانى تاشلاپ چىقادىر. آڭا اىيە رۇب قارۇ
 قۇرۇلاردە بىرگە چىقالار.

بىر ۋاقىتتە گە قۇرۇت آيرو دىلىر. آيرىلغان قۇرۇلار بىر آغاچ باناغىنە جىيىلۇپ
 سارالىر. آندىن سوڭ اومارتا خوجەلىرى آنلىرىنى جىيىۋپ ياڭا اومارتاغا قويالىر.
 آنالىرىنى بارچە خىدمەتچىلىرى اىلە قووب چىقارولارنىڭ جىزاسى باش قۇرۇلارغا
 بىك تىز كىلەدىر. چۈنكە بىرىل تۇرغاندىن سوڭ اوزلىرىنى دە بالالىرى قووب
 چىقارمى قالمايدىر. شى: بال اومارتا قۇرۇلاردىن غىنە بولامى؟

م: اومارتا قۇرۇلاردىن غىنە بولمى، تۆكلى طورا شىشە اسمى قۇرۇلاردە بال
 ياصىلىرى. لىكن آنلىرىنىڭ باللىرى بىك آز بولا. چۈنكە آنلىر اوزلىرى دە بىك
 كوبر بولۇپ جىيىلۇپ ھەر ايتىملىرى. اون يىش يىكرىمىسى گىنە جىيىلۇپ تىركلىك
 قىلالار. آنلىرىنىڭ باللىرى دە اومارتا بالى قىدىرى تاتلى بولمى ودىنى بەرەنگى
 بالى دىگان ياصاغان بالدە بولادىر. آنى بەرەنگىدىن ياصىلىرى.

ش: بەرەنگىدىن بالنى نىچك ياصىلر.

م: اول بەرەنگى اوۋىدىن كراخمال ياصىلر. نەرسە ياشدرو
 اوچۇن استعمال قىلنا طۇرغان آق نەرسە، بەرەنگىدىن ياصالغان گراخمالدر.
 شول كراخمالنى كوكرد آچىسى ايله قوشۇپ قايناتقاج بالكى بىر طاتلى صوحا-
 صل بولادر. ياصالغان بال دىب هم بەرەنگى بالى دىب شوگا ئەيتەلر.

ش: بەرەنگىدىن اوۋىنى نىچك ياصىلر

م: چى بەرەنگىنى قابىغىنى آرچۇب اوۋىب ايله كىدن سۇزەلر. صوايله برگە
 بەرەنگىنىڭ قۇم كىبى آق اوۋى ايلك آستىنە تۇشە توپى ايلك اوستىندە قالا.
 بەرەنگى اوۋىنى ھر كىگە ياصامق مەگىندر. طاتلى كىسەللەرنى شول اوۋىدىن پىشەرلر.

شکر وقامش.

ش: شکر نەرسە؟

م: شکر، شکر قامشى اسمىنىڭ بىر قامشنىڭ اچىكى چە بىرىدر. بوچە بىر بال
 كىبى طاتلى بىرذاتدر. ش: شکر قامشى قاي بىرلەردە اوسەدر؟

م: آزىبەنىڭ اسسى طرفلەرنىدە و آفرىكەدە اوسەدر.

ش: چاي ايله اچىلە طۇرغان آق شکر دە شکر قامشنىڭ آلغان شكرمى؟

م: يوق. آق شکر قامش شكرى توگل، چۇگىندىر شكرىدر. قامش شكرى
 بىر آز صاغلەت و يالطراوقلى بولادر.

ش: آق شكرنى چۇگىندىر نىچك ياصىلر؟

م: چۇگىندىر نى صغۇب صووېنى آلار. اول صوبال كىبى طاتلى بولا. شول

صونى طندىرغاج طۇرا طۇرا تۇبىنە طوز روشنىك شكر و اقلىرى او طۇرادر. شول

طۇزلارنى جىيىب قالىبقە صوققاج چاي ايله اچىلە طۇرغان آق شكر حاصل بولادر.

شكرنى زور زاۋودلردە تۇرلى اۇستالقلر ايله اشىلار. زاۋود خواجهلرى

شكر ياصار اوچۇن بىك كوب چۇگىندىر جىيالر. شكر چىلرگە سانار اوچۇن

قايىسى طرفلەردە اىگىلەك بىرلەرگە آشلىق اورنىنە چۇگىندىر اىگەر.

روسىيە نىڭ كۆن طرفىندە شىكر زاۋودلىرى بىك كوبرى. روسىيەدە ئىشلە-
نگان شىكر دىيانىڭ بىك كوبرى طرفىنە طارالادىر.

شى: فامش نەرسە؟

م: فامش آغاچدىن يۇمۇشاغراق اولەندىن قاتىراق بولۇپ سازلىق دە طاباق
رەشىندە اوسە طۇرغان بىر نىباتىر. قلم اۇچۇن استعمال قىلنا طۇرغان قوراللىر
فامش چىغىدىر. فامشلىرىنىڭ يافراقلىرى قىياق روشىندە بولادىر.

شى: فامشلىرىنىڭ ھەسەندىن شىكر آلمانى؟

م: بوق آلمانى. شىكر فامشى دىب آتالطۇرغان معلوم بىر فامشدىن غنە شىكر
آلنادىر. شى: شىكر چىغىرىمى طۇرغان فامشلىرىنى اشكە يارىلىرى؟

م: فامشنىڭ تۇرلىسى باردىر. بەزى فامشلىرى كىيىكچى آغاچدىن دە قاتى بولالىر.
آندى فامشلىرى آغاچ اورنىنە استعمال قىلنالىر. فامش طاباقلرى شوندىن ياصالادىر.
فايسى فامشلىرى سالام كىيى يۇمۇشاق بولالىر. آندى فامشلىرى توبە يابارغە چىپنا
ونمازلىق يابارغە استعمال قىلنالىر. فايسى فامشلىرى قورا بولالىر. قورا فامشلىرىدىن
قلم ياباب يازو يازالىر.

چىكەن فامشى اسمىلى فامشنىڭ چە چەگى مامق كىيى بولادىر، آندىن توشەكلەر
مىندەرلىرى يابابىلار. چىكەن فامشىنىڭ تۇبىك بەرنىگىسى دە بولادىر. آنى حيوانغە
آشاتالىر. كشىلەرگە دە آشارغە يارىدىر.

شربت و كرىچمە.

م: حيوانلار صوصلىنى باصار اۇچۇن صواچەلەر.

ادمىلر صوصلىنى باصار اۇچۇن نى اچەلەر؟ شى: آدمىلردە صواچەلەر.

م: آدمىلر صوصلىنى باصار اۇچۇن چى صودىن باشقە يىنە صودىن يابالغان
تۇرلى اچمىلكرنى دە اچەلەر. شى: اول اچمىلكر نەرسەلەر؟

م: چاى، قەھو، شربت، كرىچمە، صوصلا، قواس، صرا، بوزا.

شى: شربت نەرسە؟

م: شربت اچینه بال یا شکر ایزلگان یا که بيمش صووی صغلمان صودر.
فلنفر، دارچین کبی اچی نهرسه لر ایله آپوتلغان شربتکه کرچمه دیلر.
شربتنی یلی بیرده اوزاق طوتارغه یارامیدر. آپوب طادتسزلانادر. اگرده
بالی یا شیکری کو برهك صالحان بولسه، آپوغان شربت طورا طورا حرام
ایسرتکچ بولوب کیتهدر. ش: صوصلا نهرسه؟

م: صوصلا صالات اونی ایله قایناتلو سببلی بر آز طاتلیلانغان صودر.
ش: قوواس نهرسه؟

م: قوواس ده صالات اونی ایله پشروب آپارا ایتوب آپوتوب یاصالغان اچملکدر.
قوواس صوصلاغه فاراغانده بر آز آچیراق و صیغراق بولادر.
ش: صالات اونی نهرسه؟

م: صالات اونی دیب بۇرناغان آرشدن طارتلغان اونغه ئهینه لر. صالات اونی
صاف اونغه فاراغانده طاتلیراق بولادر. چونکه بورناو سببلی آنده شکر طعمی
پیدا بولادر. آنک تۇسی ده باشقه اۇنلر کبی آق بولمی صارغلت یا فزغلت
بولادر. صالات اونی نینی اوزینه مخصوص کارخانه لرده اۇستالقی ایله اشلیلر.
ش: بورناو سببلی آرشقه شکر طعمی قایدن کیله در؟

م: آرش یووشلکسز بۇرنامیدر. یووشلک اچینه اوتو ایله آرشده بر اچی
آغو پیدا بولادر. شول آغو آرشنک کراخمالینه تیپو ایله کراخمال شکرگه
آوشادر. هر وقت کراخمالغه کو کرد آچیسى تیپیرسه، آندن بال طعمی کیله باشلیدر.
یوقارده بهرهنگی بالینی سؤیله گانده مین سزگه بو مسئله نی بر آز
آکلانقان ایدم. بهرهنگیدن کراخمال یاصیلر. اول گراخمالنی کو کرد آچیسى
ایله قایناتوب بهرهنگی بالی یاصیلر دیگان ایدم. صالات اوننده بال طعمی
بولوده کراخمالینک آغو ایله قاتشووندندر. ش: صرا نهرسه؟

م: صرا آر پا صالاتندن پشروب و آپتوب یاصالغان اچی اچملکدر. صراغه
کوبکله نسۇن و اچکانده اوزنی قزدرسۇن اۇچۇن قۇلماق ده صالار.

صرا ایسرتکچ اچملکدر. آنی اچوب ایسرو مسلمان کشیگه حرامدر.
آنی کوب اچو کشیگه بیک ضررلیدر. چونکه صرا کشینک بۇیره گینی بۇزادر.

باشینی آگرافیتادر. یۆرهك تیبوری نی ضعیفلیدر. آنی کوب اچکان کشی یۆره گینه مای اوسو سبیلی آخرده یۆرهگی سلکنودن طوقتاب اوله در. فایسیلری بیرن زهمنینه مبتلا بولوب نجس صولارینی توگه آلمیچی ششئوبده اوله لر.

صرا اچهرگه ایبه له نگان کشینک عقل قوتی ده همان ضعیفله نه در. زور اشلرگه ذهنی ییته آلمیدر. شول سبیلی صراچیلر سودا و کسب اشلرینی ده اولاب یۆرته آلمیلر. آخرده فقیرلککه فالالار. صوگره ششئوب اوله لر.

ش: بوزا نهرسه؟

م: بوزا طاری ودوگی اوراقلرنندن پشرؤب و آچئوب یا صالغان صرادر. اچینه بال یا شکر صالئوب آچونلماغان بوزا کشیگه بیک فائده لیدر. باللانغان بوزا ایسرتکچ اچملکلردن اولدیغندن بیک ضرر لیدر.

سرکه، اسپیرت و چوپره.

ش: سرکه نهرسه؟

م: سرکه بیک آچی بر صییق ذاندر. اصلی، کومر ایله صودذاتندن عبارتدر. وزی (اسپیرت) دن حاصل بولادر. ش: اسپیرت نهرسه؟

م: اسپیرت ایسرتکچ اچملکلرنک ایسرتنه طورغان مایه سیدر. اوزی صوکی بر صییق ذاندر. آچق هواده طورسه، هواغه اوچوب بته در.

اسپیرت بیک قاطی صوقدهده فاتمیدر. اوزی کراسین کبی اونقه یانادر. صو فاتشهاغان اسپیرت (الکحول) دیب آتالادر. صو ایله یارطیلاش قاتش بولغان اسپیرت (آراقی) دیب آتالادر. آراقی کشینی ایسرتوب دیوانه قیلا طورغان حرام اچملکلدر. ش: اسپیرت نیدن یا صالا؟

م: اسپیرت شیکر و بال ذاتندن یا صالادر. هر بر بال ته ملی بولغان صو چوپره له نوب آچوسه، آندن اسپیرتلی بر صو حاصل بولادر که (خهر) دیب آتالادر. خهرده آراقی کبی کشینی ایسرتوب دیوانه قیلا طورغان حرام اچملکلدر. صوسز اسپیرتنی آراقی زاؤودلرنده آرشدن یا که بهر نگیدن یا صیلر.

آرش ايله بهرە نىگىنى پىشرەلەر. آڭا صالات قوشالەر. شول صالات سىبىلى آنلرنىڭ كراخماللرى بال بولا. اول باللى قامرغە چوپرە صالحۇب آچۇتالەر. شونىڭ آچۇندىن اسپيرت حاصل بولا.

اگرده اسپيرت كە يىنە چوپرە (يا كە طۇز) صالحۇب تىكرار آچۇنلسە، آندىن سر كە حاصل بولا، آق سر كەلەر اسپيرتدىن يا صالحان سر كەلەردەر.

بۇزۇم سر كەسى خەردىن اشلە نەدر. قىزىل سر كە صۇصلادىن يا صالحادر. بىك قويسى صۇصلا چوپرە ايله بىك قاتى آچۇنلسە، اندىن قىزىل سر كە حاصل بولادەر. چۇنكە صۇصلادەغى صالحاننىڭ بالىنى چوپرە اول اسپيرت كە واندىن سر كەگە اوشدرادر. **ش:** چوپرە نەرسە؟

م: چوپرە گۇمبە دانتىدىن صودە وصولى قامر دە بىك تىز اورچى طۇرغان بىر موكدر. چوپرە قاتشقان ذات بىك تىز آچىدەر. چۇنكە چوپرەنىڭ اورچووى آنى آچىلاندرادر.

كىيىنلەردە صاتلا طۇرغان چوپرە زاۋىدلەردە حاضر لەنگان چوپرەلەردەر. چوپرەنىڭ اوراغى ھوادەدە كۆب اوچۇب يۇرىدەر. شول سىبىدىن قاي وقتدە چوپرەدىن باشقەدە قايسى نەرسەلەر آچۇب سر كەلەنەر. صولى دانتلرنىڭ اچىندە كۆب كىمى يورى طۇرغان سر كەلەر، چوپرە موگىدەر.

ش: چوپرە نى اۇچۇن استعمال قىلنا؟

م: چوپرە آچى قامرلەردىن اشلەنگان آشلرنىڭ ھەسندە استعمال قىلنادەر. چوپرەسىز (باشسىز) قامر ذاتى ھىچ قابارۇب آچۇمىدەر. آچۇسەدە، ھوادىن قاتشقان چوپرە ايله آچۇغان بولادەر. **ش:** آچى قامر نى اۇچۇن قابارادر؟ **م:** چۇنكە قامرغە قاتشقان چوپرە آنىڭ كراخمالىنى اول شىكرگە اوشدرا، شىكردىن اسپيرت كە ھەم كۆمەر ايسىنە اوشدرادر. بىلى قامر اچىندە اسپيرت ايله كۆمەر ايسى صولورە وىشىندە بولوب قامر نى تىشكىلەر. تىشكىلدە كۆبە بىگان صولوپسقىلاب ھواغە چىقادەر. اگر دە آچۇب تىشكىلەنگان قامر قىزودە پىشراسە، دىخى دە قابارۇب پىشەدەر. چۇنكە اچىندە گى اسپيرتلىرى قىز و ايله دىخى دە زور ابادەر.

ش: سرکه نى اۇچون استعمال قىلنا؟

م: سرکه نى آش ايله استعمال قىلالر. اول آشنى هضم قىلوغه بر آرز ياردم ايتهدر. سرکه لى صو صوصلنى بيك تيز باصادر.

سۇت قاتق ، و قىز .

م: سۇت نەرسە ايكانىنى هر بر كز بله طۇرغانسز . چۇنكه سز هر بر كز طوغاچده آنا سۇتى ايله دنياده تركلك قىلا باشلادكز . آلتى آى وقت اوزغانچى سزگه آنا سۇتندن باشقه هيچبر نەرسە آشاتو واچرتو يارامى ايدى . اول زمانده سز صوده اچە آلمى ايدكز . سۇنلى حيوانلر نك بالالارى همەسى آنالرينك سۇنلرى ايله فائده لانۇرار . شونك اۇچون بالاسى بولغاچده خدا نك حكمتى بيله حيواننك جيلينده سۇت پيدا بولا باشليدر .

توبيلر نك قوزبيلرى ، صيبرار نك بزاولرى . آنلر نك طايلارى ، دۇيه لرنك بوتالرى آنالر ندىن نىرەوشده هرس ايله سۇت ايمگانىنى كورگانكز باردور . هر بر بۇرطده بالالرغە آشاتلا طۇرغان ، چاى ۋە قهوه ايله اچله طۇرغان صيبر سۇنلرينى ده كوره طۇرغانسز . اول سۇتده صيبرلر نك جيلينده بزاولرى اۇچون الله تعالى نك رحمتى ايله ياراطلمشاردر . لكن آدميلر بزاولرنى صويۇب آشيبارده آنلر نك حقلرى بولغان سۇتنى بىنكانچى اوزلرى اچەلر : خيبر ، بعض ياخشى كشيلىر بار . ياش بزاولرنى هيچ صويميلر . طۇيغانچى سۇت ايمزەار . برەر آيدن صوكره بزاونى سۇتندن باشقه طعام آشارغە اۇيرەتەار . شول رەوشچە بزاونك سۇتىنى گوپا اوزندن ساتۇب آللر . بويله قىلماغانده بزاولر نك رنجشندن قۇتلاو بيك مشكلدر .

ش: سۇت كشيگه فائده ليمى؟

م: بيك فائده ليدر . سۇت آش قازانينه هيچ بر اولاق قىلميجى هضم قىلنادور . آدم نك قانىنى كوبه يتهدر . ش: سۇتندن نيلر ياصيلر؟

م: سۇتندن بيك كوب تۇرلى طعاملر ياصيلر : قايماق ، قاتق ، سۇزمە ، رەچك ، پىنير ، قۇرط ، آطلان ماى ، صارى ماى همەسى سۇتندن ياصالار ،

آچى فاتق كشيگه بىك فائدهلى طعامدر. هر كۇن فاتق آشاغان كشى
 هيچ قارتايמידر. اجلى يىنكانچى ياش كشى قيافتنده صاوسلامت بولۇپ
 ايتدر. فاتقنى صوغه اينۇب ئيرهن اسملى بر اچملىك ياصىلر. اولده
 فاتق قدر فائدهلى اچملىكدر. **ش:** قمز نهرسه؟

م: آت سۇتندن آچۇتۇب ياصالغان اچملىكدر. قمز ده بىك فائدهلى سۇتدر.
 آش قازانى بۇزلغان كشىلر باشقرد وقرغز خلقى آراسينه بارۇب هر كۇن
 بىك كوب قمز اچو ايله سلامتله نهلر.

قانلرى آزابو سببلى آر فلاغان كشىلر قمز اچو ايله سيمره لر. اوپكه لرى
 بۇزلوب يوتهل خسته لگى ايله آورغان كشىلر ده قمز اچو ايله بىك فائده لانا لر.
 باشقرد وقرغز تركلرى قمز ياصار اوچۇن كۇنو كۇنو ايتۇب بيهه لر آصر يلر.

قلم، قارا و كاغد.

م: يازونى نى ايله يازالر؟ **ش:** قلم ايله يازالر.

م: نهرسه گه يازالر؟ **ش:** كاغدگه يازالر.

م: قۇرى قلمنى كاغدگه اشقو ايله يازو يازلامى؟

ش: يازلامى؟ شونك اوچۇن يازغانچى قلمنىك باشينى قاراغه مانالر؟

م: قاراغه مانمىچى ده يازا طۇرغان قلملر يوقمى؟

ش: بار. قارنداش قلم قاراغه مانلماسه ده يازا.

م: قلم نىدن ياصالا؟ **ش:** تيمردن.

م: قلم تيمردن ده بولا. قامش ايله قاوريدن ده بولا.

ش: قامش قلم نىدن ياصالا؟

م: قامش قلم قورا قامشلىرىك صابلىرىدن ياصالا.

ش: قاورى قلم نىدن بولا؟

م: قاورى قلم كوركه، قاز، آق قۇش و بۇركۇت اسملى قۇشلىرىك

قاورىلىرىدن بولا. **ش:** قامشدىن وقاوريدن قلمنى نىچك ايتۇب ياصىلر؟

م: قامش ايله قاورىنىك اوچلىرىنى يونۇب تيمر قلم رهوشينه كىتره لر. قاراسى

آغۇب نۆشەرگە اوڭقاي بولسۇن اۇچۇن فامشنىڭ دە قاورىنىڭ دە اۇچلرىنى
بر آز يارالر.

تيمر قلملر چققانچى اۆلدە خلق قامش وقاورى قلملر ايله يازغانلر.

ش: قارنداش قلمنى نيدن ياصيلر؟

م: قارنداش قلمنى قارا بوردن ياصيلر. ش: قارا بور نيدن ياصالا؟

م: قارا بور گرافيت اسملى مايلى كومردن بولادر. آندى كومرلر بىر آستندىن

چغالر. بو زمانده گرافيت اورنينه باشقه نهرسه دن ياصالغان قارا بورلردن ده

قارنداش ياصى باشلاديلر. ش: قارنداشنى گرافيتدن نيچك ياصيلر؟

م: گرافيتنى اووب اۇن ره وشينه كيمترلر. آنى تۇرلى نهرسلر ايله قاطشدرۇب

پشرۇب قامر ايتلر. آندن صوڭ آنى نچكه قابقه قۇيالر. قالبدن گرافيت

تيمر چبق كىبى بولۇب چقا. گرافيت چبغىنى اورنالرى چۇقرلانغان ايكى آغاچ

اچينه طعالر ده اول آغاچلارنى تيگزلەب بىك قاتى يابشدر طۇرغان بر نهرسه

ايله بر برسينه يابشدرالر. يازا طۇرغان قارنداشلر كز قاي وقتده يارلاطۇرغانلر.

ياراغان قارنداشنى قارا كز، نيچك ياصالغانىنى اوز كزده بلۇرسز.

ش: قارا نهرسه؟

م: قارا تاننين اسملى طۇز ايله كوكرد آچيسندن قوشۇب ياصالغان

صىيق بويادور.

تاننين طۇزى مازى اسملى چيكله وكنن وايمەن ئەكە لەسندن آلتادر.

كوكرد آچيسى كوپوروس (كوفاراز) اسملى طۇزده بولادر.

اگرده بر قاينار صوغه مازى چيكله وكىنى يا كه ايمەن ئەكە لەسىنى

واقلا ب سالنسه، مذكور ذاتلرنىڭ آچى طعملرى صوغه چقادر. اگرده شول

صوغه كوفاراز سالنسه، صو قاب قارا تۇسلى بويادور.

ماضى صوى اوزى قارا بولميدر. كوفارازنى صوغه سالنسه، اولده

هيچ قارا بولميدر. اگرده ماضى صوى ايله كوفاراز ارگان صونڭ ايكىسى

برگه قوشلسلر، قاب قارا بر تۇس پيدا بولادر.

بالطرائو هم قويرتواۇچۇن قاراغه عرب چه پىرى اسملى بر نۇرلى صمغىنى

(سیمیخنی) صالالر. بوچه ییر مصر آکاسیه سندن آغادر.

ش: قزل قارا نیدن یاصالا؟

م: قزل قارا برازیلیه آغچی دیگان قزل آغاچدن یاصالادر.

ش: کاغد نهرسه دن یاصالا؟

م: کاغد کیتنه وقوماچ ذاتندن ده یاصالا. بوزمانده آغاچدن، قامشدن وتورلی صالاملردن ده کاغد یاصی باشلادیار.

کاغد زاؤودلرنده تورلی ییردن جیبیلغان ایسکی چوپره کلرنی جووب و اقلاب آغولی صولرغه صالوب اروتهلر. تورلی تۇسده بولغان کیتنه ذاتی آغولی صوده ارۇب آپ آق قامر تۇسلی بولا. شول قامرنی کاغد قالمیرینه قۇیۇب قسالر. ایکی یاغی ده شما ونیگز بولغان قالب اچنده قسلوب قالغان چوپره ک قامری کیبکچ کاغد بولوب چغا.

آغولی صولرغه و اقلاب صالانغان آغاج، صالام و قامش ذاتلری ده قامرغه ئه یله نهلر. آغاج و صالام قامرلرینی آق بالچق و جیلیم ایله فوشوب قالمیر. قۇیۇب کاغد ایتهلر.

اؤلده یاؤروپاده هیچ کاغد بولماغان. کتابلرنی حیوان تیریلرینه طاش و آغاج طاقتالرغه یازغانلر. یاؤروپاده کاغد اشله و ایسپانیه ده (اندلس) عربلرندن چقمشدر. ۱۶نجی عصرغه قدر یاؤروپاغه کاغد آزیه دن کیترتلمشدر. قنایده ایسه، برنجی عصرده اوق یفه کدن کاغد اشلی باشلاغانلر ایکن.

طاوش، حرف و سوز.

م: سز حاضره همه گز یازو یازا بله سز. یازو نهرسه ایکانینی تعریف قیلا بله سز می؟ یازو نهرسه ش: یازو قلم ایله صزلغان صزق .

م: قلم ایله طوب طوری اوزون اوزون صزق صزق، یا که توگهره ک، دورت چینلی طارتمالر یاصاسه ق، یازو بولامی؟

ش: یازو بولا. لکن سوز یازووی بولمی.

م: سوز یازووی بازار اؤچون نیندی صزق صزارغه کیره ک؟

ش: سوز يازووی يازار اۇچۇن حرف صزقلرى صزارغە كېرەك.

م: حرف صزقلرى نەرسە؟ **ش:** الفبا حرفلرىنىڭ صزقلرى.

م: سز حرف صزقلرىنى صزا بلە طۇرغانسىز، ھەر بىرگىز بىلگەن ھەرقلرگىزنى صزۇب كورسەنگىز.

ا، ب، پ، ت، ث، ج، چ، ح، خ، د، ذ، و، ز، س، ش، ص،
ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، گ، گ، ل، م، ي، و، ە، لا، ي.

(بونى بالالار دفتارلىرىنە يازۇب كورسەتۇرلار.)

م: بو ھەرقلر نەرسەنىڭ بىلگىلىرى؟ **ش:** سوز طاوشلىرىنىڭ بىلگىلىرى.

م: سوزنىڭ طاوشلىرى بارمىنى؟ **ش:** بار، ھەر سوز طاوشلىردىن قوشلغان بولا.

م: سوز اوزى نەرسە؟ **ش:** اوزدىن چىققان طاوشلىرى.

م: (با) دىب كىنە اوزدىن بىر طاوش چىقسە، اولدە سوز بولامى؟

ش: اولغىنە سوز بولمى. سوز بولو اۇچۇن آنىڭ بىر معناسى بولۇرغە كېرەك

م: معنا نەرسە اول؟

ش: معنا سوزلرنىڭ اىيەسى دىمكىر. ھەر سوزنىڭ بىر اىيەسى بولا. ھەر سوزنىڭ

اىيەسى شول سوزنىڭ معناسى بولا.

م: قلم دىدىم. بو بىر سوزمى؟ **ش:** سوز.

م: قلم دىگەن سوزنىڭ معناسى نەرسە؟

ش: مونە اوشبو قولمىزدەغى يازا طۇرغان قۇراللارمىز.

م: شولاي. ھەر سوزنىڭ بىر معناسى باردىر. دىيادە بولغان ھەر بىر نەرسەنىڭ

بىر اتى وسوزى بولادىر. آدم بىر نەرسەنى سۇيىلەمكىچى بولسە، ھەر وقت اتى

كوز آلدىنە كىترۇب (بو) دىب كورسەتە آلەمى. اول وقت اول نەرسەنى آدملىرى

اسەينى يعنى اوزىنە ئەيتلە طۇرغان سوزىنى ئەيتو اىلە كوگلىگە كىترەلر.

سز حاضر مکتب اچىندە طۇراسىز اورامدە نىلر بولغانىنى كورمىسىز. مېن

تەرەزدەن قاراپ اورامدە نىلر بولغانىنى كورە آلەم. اورنگىزدىن قوزغاتۇب تەرەزە

يانىنە كىترمىچى دە اورامدە حاضر نىلر بولغانىنى سوز اىلە ئەبتۇب سزگە

آڭلاتۇرغە مەكەن. مثلاً حاضر اورامنىڭ آرغى باشىندە نىلر بارلىغىنى سز بىلەيسىز

مىن سزگە بىر ايكى سوز ئەيتۈپ قارىم آڭلارسىز مېكان : « اورامدە بىر كىشى طوردا» آڭلادىڭىزىمى؟ شى: آڭلادىق.

م: بىزنىڭ اورامدە حاضر نى بار؟ شى: بىر كىشى بار.

م: اول كىشىنى اوزىڭىز كورمەسەڭىزدە، مىنىم سوزدىن آڭلاب بىلدۈڭىز. شول رەھىشچە آدملىرى سوز ايلە بىر بىرسىنە ھەر بىر نەرسەنى ۋە ھەر بىر مەرادلىرىنى آڭلاشا آلالار. حيوانلاردا بىر بىرسىنە كوڭللىرى ايلە اوبىلاغان نەرسەلىرىنى آڭلاتا آلارمى؟ شى: يوق، آڭلاتا آلمىلار.

م: شولاي. آدمىلار حيواندىن سويلەولرى ايلەدە آيرىلالار.

شى: تىلسىز كىشىلەر بار؛ انلار ھىچ سويلى آلمىلار. انلار حيواندىن نىچك آيرىلالار؟

م: انلاردا سويلەولرى ايلە آيرىلالار. انلاردا مقصودلىرىنى ايلە آڭلاتا آلالار. انلارنىڭ اىشارەلىرى سوز اورنىنە طوردا. حيوانلار اىشارە ايلەدە سويلەشە آلمىلار. شى: تىلسىز كىشىلارنىڭ تىللىرى بولا. انلار، نى اۋچۇن سويلەشە بىلمىلار؟

م: تىلسىزلىرىنىڭ تىللىرى بولسەدە، طومىشدىن قۇلاقلىرى چوقراق بولغانلىقىدىن ھەرلىرى بويىنچە ھىچ بىر سوزنى ايشنە آلمىلار. شونىڭ اۋچۇن انلار ھىچ بىر سوزنى اۋشاتىۋېتىپتە آلمىلار. يوقسە تىلسىزلىرىنىڭ تىللىرىدە، طاۋىشلىرى ھەرلىرىدە باردر.

ياز و خط.

م آدمىلەر بىرسىنە ياقىن بولغانلىقى سوزلىرى ايشىلە. كوڭللىرىنىڭكى اوبىلاغانلىرىنى سوز ايلە ئەيتىۋپ آڭلاتىشالار. بىراق ئەغى كىشىگە قىچقۇرۇپ ھىچ بىر سوز ئەيتەيچى دە مەرادنى آڭلاتىۋېتىپ بولامى؟

شى: بولا: آوز ايلە ئەيتىلە چىك سوزنى كاغدىگە يازىۋېتىپ شول كىشىگە يىبەرىۋىرگە كىرەك. اول كىشى كاغدىگەكى يازىۋېتىپتە، يازىۋېتىپتە نى ئەيتكىلىنى بىلۇر.

م: سوزلىرىنى كاغدىگە يازىۋېتىپ بولامىنى؟

شى: بولا: ھەرسوزنىڭ ھەرلىرى بار. ھەر ھەرلىرىنىڭ كاغدىگە يازىۋېتىپتە بىلگىلىرى بار. ھەرسوزنىڭ ھەرلىرىنى جىيىۋېتىپ بىر تىزىپ ايلە يازىلسە، اوقۇغان كىشى شول سوزنىڭ نى اوزىنى ئەيتە.

م: مثلاً مین حاضر اورامک ینه بر نهرسه کوردم. سزگه تلم ایله ئه یتمه سه مده
آڭلاتا آلورهنمی؟
ش: آڭلاتا آلورسز. طاقتاغه یازوب قویکیز. بز او قوره زده، اورامده
حاضر، نی بارینی بلورمز.

(معلم یازا): «اورامده بر آط طورا».

م: او قوب آڭلادکزمی؟ اورامده حاضر نی بار؟

ش: اورامده حاضر بر آط طورا ایکن.

م: شولای، آدمیلر مرادلرینی بر برسینه سوز سؤیله و ایله آڭلاتولاری
کبی یازو ایله ده آڭلاتا آلار. لکن یازو ایله آڭلاتو اوچون یازوچی
یازا بلورگه کیرهک. او قوچی اوقی بلورگه کیرهک. اوقی ده یازاده بلمه گان
کشیلر یراقدن بر برسینه مرادلرینی هم آڭلاتا آلایلر. شونک اوچون هر بر
کشیکه بالا وقتنده اوقوزغه، یازارغه اویره نوب قالورغه کیرهک. اوقی، یازا
بلمه گان کشیلر کامل کشی بولایلر. یارطی کشی گنه بولالر.

اول زمانه خلق کوب آوقوماغان. اوقوغان کشیلرده یازارغه اویره نمه
گانلر. ایمدی سز بختلی زمانه طوغری کیلدکیز. بوزمانه هر بر بیرده کشیلر
بالالرینی مکتبلرگه ییبه روب اوقوتالر.

هر برکیز مکتب سبقلرینی اخلاص ایله اوقوئیز. مکتبده اوقوغان نهرسه لر
کیزنک همه سی الوغ کشی بولغاچ اوزکیزگه کیرهک بولور. اخلاص ایله
اوقوماسه کیز. سبقلرکیزنی بلمسسز. بلگان سبقلرکیزنی اخلاص ایله کوکلیکیزگه
آلماسه کیز، تیز او نوطورسز او نوطسه کیزده الوغ بولغاچ یارطی کشیکه
حسابلانوب یورورسز.

سز حاضرده یاش بالالرسز. زور بولغاچ توری کسبلر ایله توری
شهرلرگه طارالورسز. اگرده برچیت شهرگه کیتوب آنا آنالرکیزنی صاغنسه کیز،
آنلر ایله سؤیله شه سگیز کیلسه، نی قیلورسز؟

ش: بز آنلرغه خط یازارمز. آنلرده بز ننگ خطقه فارشی جواب ایتوب خط یازالر.
شول روشچه یراقده بولسه قده، آنا آنالرمز ایله سؤیله شوب طورا آلورمز.

م: خط يازو اوچۇن واق سوزلرنى بىرەملەپ يازا بلوگنە يېتىمى. كوب سوز-
لرنى او يۇشدرۇب اوقۇغان كىشى آكلارلىق ايتۇب يازا بلۇرگە كېرەك شونڭ
اۇچۇن سز انشادرسلرېنى بىك اخلاض ايله اوقۇگز انشادرسلر نده سزگە
تۇرلى كىشىلرگە تۇرلى سوزلر ايله خط يازو روشلرى اۇبىرەتلۇر.

خطنى بىك اوستالاق ايله بازارغە اۇبىرەنۇرگە كېرەك. اوستا يازلغان خطنى
اوقو خطنى آلغان كىشىلرگە بىك كوكللى بولا. آنلر خطنى اوقۇغاچ گويا
يازو چىسىنى كورۇب سۇيله شكان كىبى بولۇب كېتەر.

دفتەر، كىتاب و مصتقلر.

م: ايمدى سز خط، نى ايكانىنى بلە سز. يازونى خطدن باشقه دخى
نىلرگە يازالار؟ ش: دفتەرلرگە يازالار.

م: البته شولای. سزده كوچرگچلرگىزنى دفتەرلرگىزگە يازاسز اېچ.

سزڭ يازو دفتەرگىزىن باشقه دخى « حساب » و « خاطر » دفتەرلىرى
ديگان دفتەرلر بولا. الوغ كىشىلر هر بر حسابلرېنى حساب دفتەرلرېنه يازالار.
خاطر دن چقۇب اۇنۇطلما سۇن دىب ئەيتلگان اشلرېنى « خاطر » دفتەرېنه
يازۇب قوياالار. حساب و خاطر دفتەرلرېنه يازلغان سوزلر دفتەرلىرى بوغالماسه،
هېچ اونۇطلەمىلر: دفتەر دن اوقۇب فاراغاچ ده ايسكە تۇشەر.

ش: كاغد ايله دفتەر نڭ آبرماسى نېچك؟

م: كاغد دىب هر كاغدگە ئەيتۇب بولا. دفتەر دىب تۇبلەنگان، يعنى بۇكلە-
نۇب نكلەنگان كاغدگە ئەيتەر. قايسى دفتەرلر كىتاب كىبى قاطرغى طش ايله
طشلانغان ده بولالار. ش: دفتەر ايله كىتاب نڭ آبرماسى نېچك؟

م: دفتەر دىب كىشېنڭ اوزى اوقوب قارار اۇچۇن گنە يازلغان دفتەرگە ئەيتلەر.
كىتاب دىب، هر كم اوقۇب فائىلان سۇن اۇچۇن، اچېنە فائىلى سوزلر يازلغان
دفتەرلرگە گنە ئەيتلەر. ش: اول كىتابلر نى كىملر يازغان؟

م: كىتابلر نڭ تۇرلىسى بار در. بىر مسلمانلر قولنده اىڭ بر نېچى كىتاب
« قرآن » در. اول قرآن اؤده يازلمېچى پېغەمبەر مۇحمد عايە السلامگە الله

تعالى طرفندن كېلىشىدۇر.

محمد عليه السلام نىڭ يازۇچىلىرى قرآن سوزلىرىنى آق ساستيانلارغە يازۇپ قويىشىلار. چۈنكى اول زماندە كاغذ دېگەن نەرسە بولماغان.

الله تعالى طرفندن كېلىگەن كىتابلارنىڭ جەمئىي ۱۰۴ در. مشهورلىرى تورات، زبور، انجيل و قرآن اسملى كىتابلاردر. تورات موسى پېغمبەرگە، زبور داود پېغمبەرگە، انجيل عيسى پېغمبەرگە، قرآن محمد عليه السلامگە اينىشىدۇر. تورات، زبور و انجيل نىڭ تۆب نىسجەلىرى حاضر دە يوقدۇر.

الله تعالى طرفندن كېلىگەن كىتابلارغە مقدس كىتابلار دېيىلۇر ايسزگى كىتابلار دېمىكدۇر. مقدس كىتابلاردر باشقە كىتابلار نىڭ ھەممەسى مصنفلەر طرفندن يازغان كىتابلاردر.

ش: مصنفلەر كىملەر؟ **م:** مصنفلەر بىك عالم كىشىلاردر.

ش: عالم كىشلەر نىندى كىشىلەر؟

م: دنيادە بىك عقللى وزىرەك كىشىلەر بولادۇر. آندى كىشىلارنىڭ قايسىلىرى اخلاص و ھوس ايله بىك كوب اوقىلەر، بىك كوبىنى بلەلەر. آنلر دىن اوچۇن كىرەكلى بولغان علملارنى دە بلەلەر. دىنيا اوچۇنى كىرەكلى بولغان علملارنى دە بلەلەر. شوندى كىشىلەرگە. «عالم» دېلەر. **ش:** عالملەر كىتابلارنىنى اوچۇن يازغانلار؟

م: اوزلرى بلگەن علملارنى باشقە كىشىلار دە اوقۇپ بلسۇنلر اوچۇن يازغانلر. اولدە مسلمانلارنىڭ ھىچ بىر كىتابلىرى بولماغان. پېغمبەر مۇ محمد عليه السلام زماننىڭ الله تعالى دن قرآن اسملى كىتاب كېلىگەن. شول كىتاب دەغى سوزلارنى محمد عليه السلام اوزىنىڭ صحابەلرىنە اوپىرەتكەن. محمد عليه السلام دن صوڭ عالم كىشىلەر قرآن دە ئەيتلگەن سوزلارنى ھر كىم آڭلاسون اوچۇن (تفصيل قىلۇپ) يازغانلر. شول روشچە يازا يازا مسلمانلار آراسىندە بىك كوب كىتابلار بولغان. اول كىتابلارنىڭ ھەممىسى دىن و شرىعت ھكەملىرى يازغانلر. دىن و شرىعت ھكەملىرى يازغانلار كىتابلارغە دىن كىتابلىرى دېيىلەدۇر.

دىن كىتابلارنىڭ صوڭرە عقللى كىشىلەر دىنيا كىتابلىرى يازغانلر. دىنيا كىتابلارنىڭ

خلىقە دىنيا تىركىلىگى اوچۇن كىرەكلى بولغان فائىدەلى سوزلر يازغانلر.

اۋل زمانده . سبق ايتۇب اوڧۇلا طۇرغان كىتابلردن قول ايله يازىلغان بولغان . هر بر كىشى اوزىنه كىرەك بولغان كىتابنى اوزى يازۇب آلغان . ياكە بر كىشىگە آڧچە بىرۇب يازدرغان . بو زمانده بىش تىيىنك كىتابلر اول زمانده اىللى تىيىن و بر سومغه ساتالغانلر .

ش: بو زمانده كىتابلر نى اۇچۇن آرزان بولغانلر ؟

م: چۇنكە بوزمانه كىتابلر نى يازۇب طاراتمىلر ، باصماخانه لرده باصۇب طاراتلر . باصالغان كىتاب بىك آرزانغه تۇشه . چۇنكە بر حاضرلەنگان مەر ايله بر مائى ، اون مك ، يۇز مك كىتاب باصۇب بولا .

مەر و باصماخانه .

ش: مەر نەرسە ؟

م: مەر دىب اچىنه باطرۇب سوزلر يازلغان طاش ياتىمەر ذاتىنه ئەيتلە . كىب كىشىنك اوزىنه مخصوص مەرى بولا . اول مەرده كىشىنك اوز اسمى آتاسىنك اسمى هم عنوانى (فامىلىه سى) يازلغان بولا .

ش: اول مەر ايله نى اشلىلر ؟

م: اول مەرى نى بوياوغه تىيرۇب بر كاغدكە باصقاچ اول كاغدكە كىشىنك اسمى يازلۇب تۇشه . كو بسنچە خطرغەدە مەرى نى باصالر . مەرىنى طانوغان كىشىلر اول خطنى كم يازغانىنى باه لر .

يوقسە ، هر بر كىشىنك يازووينى طانۇب بترۇب بولمى . قاي وقتده بر كىشىنك يازووى ايگنچى كىشىنىكىنه اۇخشى . اوصال كىشىلر باشقه كىشى اسمندن خط يازۇب خلقنى آلداسۇنلر اۇچۇن مەر چغارلەشدر .

ش: مەرى نى نىچك باصىلر ؟

م: كچكنە طاش ياتىمەر ذاتىنك بر طرفىنى بىك شما ايتۇب تىگزليلر . شول تىگزللك اۇستىنه سوزنى كىرى باغندن يازلر . مەرگە يازلغان سوز اوزى كىرى يازلغان بولسەدە ، كاغدكە باصقاچ اوڭ بولۇب تۇشه . مەرى نى كۇزگىگە قارشى طۇنلسەدە . كۇزگى اچندەدە اوڭ بولۇب كورىنه . اگردە بر يازونى

كۆزگىگە فارشى طۇتسەڭ، كۆزگى اچىندە اولدە كىرى بولۇپ كورىنە. اگرده بز كاغدگە يازونى كىرى يافدن يازلسە، كۆزگىدە اوڭ بولۇپ كورىنە. باصماخانهلردە كتاب باصار اۇچۇن حاضرلەنگان مەرلرنى دە كىرى ايتۇپ حاضر ايلەر. اول مەرلرنى كوزگىگە فارشى قويمىچى اوقووى چىتن بولا. كاغدكە باصقاچ اول مەرلرنىڭ يازولرى اوڭ بولۇپ تۇشەلەر. هر كم اوقوراق بولالار. اوقى طۇرغان كتابلر كۆزنىڭ ھەمەسى باصماخانهلردە مەرلر ايلە باصلۇپ چىقان كتابلر در.

ش: باصماخانهلردە كتاب باصار اۇچۇن بولغان مەرلرنى نىچك ايتۇپ حاضر ايلەر؟
م: باصماخانهدە مەرلر ايكى تۇرلى بولا: طاش مەر، قورغاشۇن مەر. طاش مەر ايلە باصلىغان كتابلرنى طاش باصماسى دىلەر. قورغاشۇن مەر ايلە باصلىغان كتابلرنى ھرف باصماسى دىلەر. طاش مەرلر زور شما طاشدن عبار تدر. ھرف ازلر ينى طاشقە تۇشەرلردە اول طاشنى قاراغە تىيرۇب كاغدكە باصالار. ماتور يازارغە اۇبرەتو اۇچۇن باصلىغان مشقنامەلر طاش باصما ايلە باصلىغان كتابلر در. قورغاشۇن مەرلرنى واق واق ھرف مەرلرندىن جىيۇب حاضر ايلەر. باصماخانهلردە هر ھرف اۇچۇن اوچ دورت تۇرلى مەر باردىر. چۇنكە معلومكۆزدر كە بزنىڭ ھرفلر بالغۇز يازلغاندە بر تۇرلى يازالار. سوزنىڭ باشىندە، اور تاسىندە يا آخىرىندە بولسەلەر، ينە ايكىنچى روشلردە بولالار. ھرفلر نىڭ هر بر روشلرى اۇچۇن باصماخانهلردە قورغاشۇندىن قۇيلغان واق مەرلر حاضرلەنۇپ اولزىر ينە مخصوص طارتمالارغە طوطرامشدر.

كتابنىڭ بر بىتىنى باصار اۇچۇن شول بىتكە يازلغان سوزلرنىڭ ھرفلر ينىڭ ھەمەسىنى بر قساغە نىگزلەب جىيالار. شول قسانى قارا بويانغە تىيرۇب كاغدكە باصقاچ جىيلىغان ھرفلر ھەمەسى يازلۇپ بر بىت بولۇپ تۇشەلەر. كتاب باصو، نىق مەر باصو كىيدىر. باصماخانهلردە زور زور ماشىنالر باردىر. اول ماشىنالردە جىيلىغان قسالرنى بر گە قويۇپ سىگىز بىتىنى بر يولى باصالار. سىگىز بىت باصلىغان كاغدىنىڭ ايكىنچى ياغىنە ينە سىگىز بىت باصلىغاچ اون آلتى بىتىلى بر تۈبلك كتاب بولادىر.

باصلغان كىتابلارنى تىكشۈرۈپ قاراسەڭىز، كورۇرسىز: ھەرتۈپى اون آلتىبشار بىتىدىن بىر طۇتاش ايتۇب باصلغاندىر.

گازیتە و ژورناللار. (جەرىدە و جەلھار)

م: ايمىدى باصماخانەلردە باصلا طۇرغان كىتابنىڭ نى ايكانىنى بىلدۈز. باصماخانەلردە كىتابلاردىن باشقە دىخى گازیتە و جەلھار اسمى نەرسەلردە باصلادىر. آنلارنىڭ نى ايكانىنى بلەسىزمى؟ ش: ...

م: گازیتە دىب خەلققە دىنبا دە بولۇپ طۇرغان خەبەرلەر و خەلق آراسىدە سۇيىلەنە طۇرغان فەكر و كىتاشلار يازلۇپ باصلۇپ چىققان زور كاغىدلار گە ئەيتىلەدر. قايسى شەھەرلەردە ھەر كۈن باصلۇپ طارالا طۇرغان گازیتەلەردە بولادىر. قايسى گازیتەلەر ھەقتە دە ايكى يالۇچ مرتبەگە باصلۇپ چىقادىر.

ھەر شەھەرنىڭ جەرىدەسىدە شول شەھەرنىڭ اوزىدە بولغان خەبەرلەر و بولماچق اشلەر ھەم اوللار دە و باشقە شەھەرلەردە و چىت مەلىكىنىلەردە بولغان خەبەرلەردە باصلۇپ طۇرادىر.

جەرىدە اوقۇغان كىشى دىنبا دە بولغان خەبەرلەرنىڭ قىزق و فائىدەلى بولغانلارنىڭ ھەمسىنى بلۇپ خەبەردار بولۇپ طۇرادىر.

تۈرلى جەرىدەلەر اوقى اوقى كىشىنىڭ فەھم و فەكرى آرتادىر. جەرىدە اوقۇنۇڭ سودا گەرلەرگە دە ھەر ايبەلەرىنە دە فائىدەسى بىك كوبىدر.

چۈنكە آندە ساتلىق ماللارنىڭ بەھارى اوزگەرودە يازلۇپ طۇرادىر. ژورنال دىب كىتاب روشنىدە تۇبلى ايتۇب باصلغان دىقتەرلەرگە ئەيتىلەدر.

ژورناللار ھەقتە دە بىر ياكە آيدە بىر مرتبەگە باصلۇپ چىقالار. ژورناللار دە خەبەر كوب يازلىمى، بلكە خەلققە فائىدەلى فەكرلەر و علمىكلەر يازلادىر.

مەكتەپ و مەدرىسەلەردە كوب اوقى آلمانغان كىشىلەرگە ژورناللارنى اوقۇدە بىك فائىدە ايدىر. ژورنال اوقى اوقى ھەر تۈرلى علمىكلەردىن خەبەردار بولۇپ عالم بولۇپ كىتىكان كىشىلەردە بولادىر.

ەر بچە گازیتەگە (جەرىدە) و ژورنالغە (جەلھە) دىيىلور.

علم وعلما

ش: علم نەرسە؟

م: علم بلو ديمكدر . هر نەرسەنى بلو بر علمدر . لىكن علم ديب بىگرەك زور بلىكلرنى بلوگە ئەيتلەدر . بر نيچە زور علملرنى بلىگان كشيگە عالم ديب ئەيتلەدر . ش: زور علملر نيلر ؟

م: دنياده بلورگە تيشلى بولغان نەرسەلر بىك كوبردر . هر نەرسەنك اوزينه مخصوص علمى باردز . بو علملر زور ، زور كتابلرغە يازلمشلردر . مثلاً هر بر خلقنك بر دينى باردر . هر ديننك اچنده ديندار كشيلىرگە بلورگە تيشلى بولغان اشلر بىك كوبردر .

شول اشلرنى بلىدرە طورغان علملرگە «دين علمى» دىيلور . ودخى هر كمنك تەنى باردر اول تەن قاي وقتدە سلامت وفاي وقت آورو بولادر . آورو بولونك دەسببلىرى باردر . هر آورونك بر دواسى بولادر . وقتدە دواسى قيلنيسە ، تەن ترلوب سلامتە نەدر . دوا قيلماغان تەن آوروى آورى اولوب دە كيتەدر . تەننك اچنده نيلر بارلغىنى وينىدى سببلردن تەن آوروغە صابشووينا وينىدى دارولر ايله دوا قيلغاچ آورو تەننك ترلووى عقللى وعالم كشيلىر صننى صننى بلمشلىر . بلىگان نەرسەلرينك ھەسنىنى كتابلرغە يازوب قويوشلىر . بوندى بىك زور تەن علمى حاصل بولغان . تەن علمينك بر آزينى هر كم بلورگە تيشلىدىر . چونكە تەن علمىنى ھىچ بلمەگان كشى بلمەوى سببلى تۇرلى آورولرغە صابادر . آورولرنى دوا قيلو اۇچون بىك كوبر اوقۇرغە كىرەك بولادر . شونك اۇچون دارو ودوا علملىكلرىنى هر كم بلە آلمايدىر ، لىكن دنياده دارو ودوا علملىكلرىنى دە بىك كوبر اوقۇغان كشيلىر بولادر ، آنلرغە «طبيب» دىلر . طبيبلر آورو كشيلىرگە دارو بىرئوب دوا قىلالر . دارو آوروينە كىلىشسە ، خدانك رحمتى ايله كوبر آورولر ترلرلر . ودخى هر برمزگە معلوم . دنياده يۇلدزلر بار ، بىر بار . بىردە تۇرلى دىكئزلر ، يلخالر ، طاولر ، شەرلر ، مىلكتلر بار . عالملىر يۇلدزلر ھقندە دە بىر يۇزى ھقندە صناب بلىگانلرىنى يازوب ايكى تۇرلى زور علم ميدانغە كىترمشلردر .

يۇلدىز علمىنە (علم هېئىت) ويىر يۇزى علمىنە (علم جغرافىيە) دىيىلۇر..

يىر يۇزىدە بولغان حيوانلار، اولەنلەر، وپاشلار ھىندەدە علملەر باردر. حيوانلار ھىندەغى علمگە (علم حيوانات) واولەنلەر ھىندەغى علمگە (علم نباتات) وپاشلار طوفراقلار ھىندەغى علمگە (علم معادن) دىيىلۇر.

ھەر بىر تىلنىڭ دە اوزىنە مخصوص علملىكى بولادىر. آڭا (علم نحو) دىيىلۇر. دىيادە بولدىن باشقەدە علملەر بىك كوبدىر. ھەر بىرىنى سز گە آڭلاتۇب بىر و مەكىن توڭلدىر. شايد ھەر بىرگىز زور باغچا اوقۇب اۇيرەنۇب بو علملەرنىڭ كوبىدىن خېرىدار بولۇرسىز.

علم اۇيرەنۇچى كىشىلەرگە معلم و مەدرىس دىيىلۇر. علمنى اۇيرەنۇچى كىشىلەرگە شاگرد و معلم دىيىلۇر. شى: علملەرنى قايدە اۇيرەنەلەر؟

ھ: علملەرنى زور مەكتەب و مەدرىسەردە اۇيرەنەلەر. زور شەھەرلەرنىڭ ھەممەسىدە تۇرلى علملەرنى اۇيرەتۇر اۇچۇن آچقان مەكتەبلەر و مەدرىسەلەر باردر. آنلارغە ھەر كۇن شاگردلار چىيىلۇب معلم و مەدرىسلەرنىڭ درسلىرىنى طىڭلاپ كىتابلىرىنى اوقۇب اوزلارنى كىرەك بولغان علملەرنى اۇيرەنۇب طۇرۇمقەدرلەر.

تۈرلى رَقْمَلَر

ھ: سز ھەر صىفدە بىر مەقدار علم حساب اوقىسىز. حسابنى ايكانىنى بلە طۇرغانسىز. شويىلە ايسەدە مەيدە سزدىن بىر آز حساب مەسىلەلەرنى سۇراشدرىم. بىر نىڭ نىچە ايكانىنى بلەسىز. اون بىر بىر يىرگە چىيىلسەلەر، بارىسى نىچە بولالار؟ شى: اون بولالار.

ھ: اون تابقىر اون نىچە بولا؟ شى: يۇز بولا.

ھ: اون تابقىر يۇز نىچە بولا؟ شى: مەڭ بولا.

ھ: مەڭ تابقىر مەڭ نىچە بولا؟ شى: مىليون بولا.

ھ: بو صانلارنى تىل بىرلە ئەيتە بلەسىز. يازادە بلەسىمى؟ شى: بلەمىز.

ھ: نىچەك يازاسىز: ھەر ف ايلەمى ياكە باشقە چەمى؟

شى: البتە ھەر ف ايلە يازامىز.

م: يوق. صائىلرنى حرف ايله گنە يازمىلەر، رقم ايله دە يازالەر.

ش: بىز رقم ايله دە يازا بلەمز. م: بىك ياحشى يازۇب كورسەنگز:

ش: ۱، ۱۰، ۱۰۰، ۱،۰۰۰، ۱،۰۰۰،۰۰۰، ۱،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰

م: بىردن باشلاپ اونغە قدر رقم ايله يازا بلەسز مى؟ ش: بلەمز.
م: بلسەنگز، يازگز.

ش: ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰.

م: ايمىدى اوندىن يۇزگە قدر رقم يازگز!

ش: ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸

۱۹، ۲۰، ۳۰، ۴۰، ۵۰، ۶۰، ۷۰، ۸۰، ۹۰، ۱۰۰

م: بو رقم لىر اسلام رقم لىرىدەر. هر طرفده اهل اسلام اوشبورقملرنى استعمال

قىلالەر. ينە عرب رقم لىرى ديگان رقم لىر باردر. مسلمانلرغە باشقە خاقلرنىڭ

كوبسى شول رقم نى استعمال قىلالەر. روسيەدەدە مذكور عرب رقم نى مقبولدەر.

بو رقم لىرنىڭ عرب رقم نى دىب آنالووى عرب لىردىن چىغانلىقى اۇچۇندەر.

اۆلدە عرب لىر شوندى رقم لىرنى استعمال قىلغانلەر. آناردىن ياۋروپا خلقى آلمان.

عرب رقم لىرى اوشبولر در :

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16,

17, 18, 19, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100.

روس كىتابلرنىدە وآقچەلردە اوشبو رقم استعمال قىلنا.

ساعت رقم لىرى.

ش: ساعتلردە گى رقم لىرى نىندى رقم لىرى؟

م: آنلر رىم رقم لىرىدەر. اۆلدە رىم خلقى ديگان بىر خلقى بولغان. ايتالىيەدە

«رىم» اسم لى بىر زور شهر شونلردىن قالغان شىهردر: اول خلقى ساعت رقم نى كىبى

بىر تۇرلى رقم استعمال قىلغان. سز گەدە اول رقم نى بلۇرگە تىبىشلى.

ش: ارل نیچك صوك؟

م: ریم رقمی اوشبو روشده بازلور.

I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII,

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲

XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX,

۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰

XXX, XL, L, LX, LXX, LXXX, XC, C, M *

۳۰ ۴۰ ۵۰ ۶۰ ۷۰ ۸۰ ۹۰ ۱۰۰ ۱۰۰۰

بورقملىرى بالتا اوستالرى طاقتا وبوره نه لىرى تامغالاواؤچون ده استعمال

قىلار. چونكه بورقملىرى بالتا ايله چابۇب تۇشرووى بىك آسات.

ش: بالتا اوستالرى بوندى رقمى قاي وقت استعمال قىلار؟

م: مثلا بر يۇرطنى سوتۇب واتۇب ايكنچى اورنغه كوچرمكىچى بولسه لر،

طاقتا وبوره نه لىرى ساتاشما سۇن اؤچون اوشبورقملىرى ايله تامغالىلر. صوكندن

ترتيبى ايله اوييه وتزىلر.

ابجد حسابى.

ش: طاقتى نيندى رقملىر بار؟

م: ينه ابجد رقمى ديگان بر رقم بار: الفبانك هر حرفى بر رقم اورنبنه طۇرادر.

ابجد رقمى اوشبو ره وشده در.

أ ب ج د ه و ز ح ط ي *
۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰

ك ل م ن س ع ف ص *
۲۰ ۳۰ ۴۰ ۵۰ ۶۰ ۷۰ ۸۰ ۹۰

ق ر ش ت ث خ ذ ض ظ غ *
۱۰۰ ۲۰۰ ۳۰۰ ۴۰۰ ۵۰۰ ۶۰۰ ۷۰۰ ۸۰۰ ۹۰۰ ۱۰۰۰

اوشبو ايجد حرفلرى ايله هر ساننى ئەيتتۇب ھم يازۇب بولادر. مثلا
بوحرفلر ايله بردن يۇزگه قدر اوشبو رەوشچە سانلادر:

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳
يَ،	بَ،	جَ،	دَ،	هَ،	وَ،	زَ،	حَ،	طَ،	يَ،	يَا،	يِبَ،	يَجَ،
۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	كَبَ،	كَا،	كِبَ،	كَجَ،
۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	لَ،	لَا،	لَا،	لَا،	لَا،
۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳
۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	۵۶
۵۷	۵۸	۵۹	۶۰	۶۱	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹
۷۰	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹	۸۰	۸۱	۸۲
۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵
۹۶	۹۷	۹۸	۹۹	۱۰۰	۱۰۱	۱۰۲	۱۰۳	۱۰۴	۱۰۵	۱۰۶	۱۰۷	۱۰۸
۱۰۹	۱۱۰	۱۱۱	۱۱۲	۱۱۳	۱۱۴	۱۱۵	۱۱۶	۱۱۷	۱۱۸	۱۱۹	۱۲۰	۱۲۱
۱۲۲	۱۲۳	۱۲۴	۱۲۵	۱۲۶	۱۲۷	۱۲۸	۱۲۹	۱۳۰	۱۳۱	۱۳۲	۱۳۳	۱۳۴

اوشبو حرفلر نىندى سانلارغە رقم بولالار؟

لَجَ، مَدَ، نَهَ، سَوَ، عَزَ، فَحَ، صَطَ، قَيْبَ، قَلَجَ، قَلَدَ، قِمَهَ،
قَنَوَ، قَسَزَ، قَعَجَ، قَفَطَ، قَصَطَ، تَيَا، ظَصَطَ.

ش: ۳۳، ۴۴، ۵۵، ۶۶، ۷۷، ۸۸، ۹۹، ۱۱۲، ۱۳۳، ۱۳۴،
۱۴۵، ۱۵۶، ۱۶۷، ۱۷۸، ۱۸۹، ۱۹۹، ۲۱۱، ۹۹۹.

ايجد رقمى ايله هر رقمى يازۇب بولا. ودخى ايجد حسابى بويىچە
سوزلارنى دە رقم ايله يازۇب بولا. مثلا « بىز مکتبە دەرس اوقىمىز » دىگان
سوزنى اوشبو رەوشچە يازارغە مەمکن:

« ۷۲ - ۴۰ - ۲۰ - ۲۰۰ - ۲ - ۴ - ۵ - ۴۰۰ - ۶۰ - ۱۰۰ - ۱۰۰۰ - ۱۰۰۰۰ - ۷۰۰۰۰ »

ايجد حسابىنى بر حساب يا بر نەرسە نىڭ اسمىنى اۇنۇتماس اۇچۇن دە
استعمال ايدەلر. مثلا پىغمبەرمۇ محمد عليه السلام تاريخ ميلادى ايله ۵۷۰ نچى
يلدە طوغان. بونى اۇنۇتماس اۇچۇن « ثع » حرفلرى ايله بىلگىلەب قويارغە
كىرەك. شوندىن صوڭ كويىنچە اۇنۇتماس.

ياكە قزان شەھرى روسار طرفىدىن ۱۵۵۲ نچى يلدە آلتغان بونى اۇنۇتماس
اۇچۇن (غَنَب) دىب بىلگىلەب قويارغە كىرەك .

آقچەلر.

م: آقچەلرنى كورگانكز باردىر. آقچەلرنىڭ دە ھەر قايسى سىندە رەقەلەر بولا. بىزنىڭ

روسىيە آقچەلرنىڭ نىندى رەقەلەر كورەسىز؟ ش: ھەر رەقەلەر.

م: بو باقىر آقچەلەر نىچە تىنىك آقچەلەر؟

ش: اياڭ كىچىكەسى بىر تىنىك آندىن زوراغى ايكى تىنىك، آندىن دە زوراغى

اۈچ تىنىك. دەخى دە زوراغى بىش تىنىك.

م: مۇنە بو بىگىرەك دە كىچىكە باقىرلەر نىچە شىر تىنىك آقچەلەر؟ ش: ...

م: بونلارنىڭ زوراغى يارلى تىنىك اياڭ كىچىكەسى چارىڭ تىنىك.

م: بو كۆمۈش تەنكەلەر نىچە شىر تىنىك آقچەلەر؟

ش: اياڭ كىچىكەسى بىش تىنىك، زوراغى اون تىنىك، آندىن دە زوراغى

اون بىش تىنىك، دەخى دە زوراغى بىكەمى تىنىك، آندىن دە زوراغى بىكەمى

بىش تىنىك.

م: بونلار واق كۆمۈش تەنكەلەر ايدى. بو زور تەنكەلەرنىڭ نىچە شىر تىنىك

آقچەلەر؟ ش: اياڭ زورسى بىر سوملىق. كىچىكە يارلى سوملىق.

م: بىر سومدە نىچە تىنىك بولا؟ ش: يۈز تىنىك بولا.

م: يارلى سومدە نىچە تىنىك بولا؟ ش: ايللى تىنىك بولا.

م: بو آقچەلەر باقىر كۆمۈش آقچەلەر ايدى. بونلاردىن باشقە يەنە آلتۇن آقچەلەر

بولا. مۇنە بو كىچىكە آلتۇن بىش سوملىق آقچەلەر. بوسى اون سوملىقىر.

دىيادە چىن آقچەلەر اۈشبو آلتۇنلار. بىردىن چىخاتۇرغان مېتاللارنىڭ (تىمىر ذاتىنىڭ)

اياڭ قىممەتلىسى آلتۇنلار. شونىڭ اۈچۈن آقچەلەر اورنىنە كۆپ زاماندىن بىرلى شول آلتۇن

يۇرىدۇر. باشقە آقچەلەر آلتۇنغا چىغىش ئۈچۈن حساب قىلىنار.

ش: كاغىد آقچەلەر نىندى آقچەلەر؟

م: كاغىد آقچەلەر چىن آقچەلەر توغلىرى. آنلار پادىشاھلىق خىزىنەسىدە ساقلانما تۇرغان

آلتۇن آقچەلەر اورنىنە آسانلىق اۈچۈن كىنە يۇرتلەر.

كاغىد آقچەلەرنىڭ دە تۇرلىسى بولا. مۇنە بو بىر سوملىق. بونلار اۈچ،

بىش واون سوملىق آقچەلەر. يەنە بىكەمى بىشەر ايللىشەر، يۈزەر سوملىق كاغىد

آچەلر دە بولادر. ش: كاغد آچەدن باشقە آچەلرنى نىدىن ياسايلر؟

م: باقر آچەلرنى باقرىدىن، كۆمۈشلەرنى كۆمۈشدىن، ئالتۇنلارنى ئالتۇندىن ياسايلر.

ش: باقر نەرسە؟ كۆمۈش ايلە آلتۇن نىدىن داتلار؟

م: بو داتلار يەر آستىدىن قازۇب آلتۇنلارغا نەمەن داتلار يەر. بۇنلار كو بسنچە يەر

آستىدە بالچىق ذاتى ايلە قاتشقان بولالار. آنلارنى تۇرلى روشدە قزدۇب

ارۇتۇب بالچىقتىن قۇمدىن و طاشدىن آيرۇب صاف ايتۇب قالدۇرالىر.

حسابناما (اشچوت)

م: هر حسابنى علم حساب قاعدەلەرى ايلە حسابلاو تىيىشلىدىر. لىكىن دكانلار دە

آچە حسابىنى (جمع و طرحلارنى) تىزلىك و آسانلىق ايلە يۇرتو اۇچۇن روسيە دە

حسابناما ياكە (اشچوت) دىگان بىر قۇرال استىعمال قىلىنادر. سز دە حسابناما ايلە

حسابلارغا اۇيرە تۇرگە تىيىشلى. كچكىنە حسابناما آلتى صاف ايتۇب تىزلىگان

تۇيمەلەردىن عبارت بولادر، هر صفە اونار تۇيمە بولادر. بو تۇيمەلەرنىڭ

هر بىرى بىر آچە اورنىنە طۇرادىر. مىثلا بىر نچى صفە تۇيمەلەرى هر بىرى

بىر تىيىنلىكىدەر. ايكىنچى صفە اونار تىيىنلىكىدەر. اۇچىنچى صفە بىر سوملىقىدەر.

دورتىنچى صفە اونار سوملىق، بىشىنچى صفە يۇزەر سوملىق و آلتىنچى صفە

مكەر سوملىقىدەر.

حسابناما ايلە آچە حسابلاو غە حساب سالو دىلىر. حساب سالور غە سز دە

اۇيرە ئىگىز. (ايمەدى معلم بىر اشچوت ايلە مېتىدىيارگە بالفعال اشچوت سالونى

اۇيرە تۇرگە تىيىشلى).

بو حسابناما آچە غە غە نەمەن مخصوص توگىلدىر. باشقە حسابلارنى دە بو نىڭ ايلە جمع

يا طرح قىلو مەكىن بولادر.

بوی اولچەوی.

م: بو قارانداش ایله بیدولنك (ایمینیكە نك) بویلری تیگزمن یا که تیگز توگلمی؟
ش: تیگز توگل، جدول اوزۇنراق .

م: آنی نیچك بلەسز؟ ش: كوز ایله كورگاچ اوك بلۇب بولا.

م: شولای. آندی كچكته نەرسەلردە كرز ایله كورۇب دە قايسى اوزۇن
قايسى قسقا ایكانینی بلۇب بولا. مثلاً بو طایاق اوزۇنراقمی سزنىڭ اورندىغىزنىڭ

بوي اوزۇنراقمی؟ ش: آنی اولچەب فارامیچی بلۇب بولمى.

م: آنی نیچك اولچەب قارىسز؟ ش: قارشلاب قارىمز.

م. شولای. نەرسەنىڭ اوزۇنلغى قسقالغى قارش ایله یا که سۇبەم ایله اولچەب
بلنە. ش: سۇبەم ایله قارشنىڭ آیرماسى بار مینی؟

م: بار. سۇبەم - باش بارماق ایله كورسە تو بارماغىنىڭ اوزۇنلغىدر. قارش

باش بارماق ایله چەنچە بارماغىنىڭ اوزۇنلغىدر. هر كمنىڭ قارشى سۇبەمىدىن
بر بارماق كىكلىكى اوزۇنراق بولادر .

نەرسەنىڭ بويىنى، آرقلىسىنى هم بىيىكلىگىنى اولچەو اۇچۇن قارشى حسابى
غەنە يىتمەيدىر . چۇنكە هر كمنىڭ قارشى بىر تىگىز بولمى. قايسى كشىلرنىڭ قارشى

اوزۇنراق بولا. قايسى كشىلرنكى قسقاراق بولا. بالالرنقى بىگىرەك دە قسقا بولا.
شونىڭ اۇچۇن بىزنىڭ روسيەدە «آرشىن» حسابى بۇرتلەدر. روسيەدە هر بىردە

آرشىننىڭ بويى بىر تۇرلیدر. ش: آرشىن نىچە قارش بولا؟

م: بىر آرشىن اورتا بويلى كشىنىڭ قولى ایله كو بىسنىچە دورت سۇبەم، یا که
سىگىز طۇتام بولا. آرشىننى آدۇم ایله دە چامالارغە مەكن: الوغ كشىنىڭ اورناچە

آدمى دە بىر آرشىن چاماسندە بولا.

روسىەدە باشقە اوزۇنلقلردە آرشىن حسابى ایله چامالانادر . مثلاً اۇچ
آرشىن بىر «سارین» دىب آتالا. بىش بۇز سارین یا که (۱۵۰۰) آرشىن

بىر «چافرم» دىب آتالا. هر آرشىندە ۱۶ ۋىرشوك بولا. يارطى آرشىندە ۸،
چارىك آرشىندە يەنى بىر سۇبەمدە ۴ ۋىرشوك بولا.

ينە سازىنى بىدىگە بولۇپ ھەر بولسىنى (فوت) دىبەدە آتيلر. ھەر فوت ۱۲ (دويمە) گە بولنە .

نەرسە نىڭ كىڭلىگىنى دە آرشىن ايله اولچەب بولا . مثلاً بو جەيمە نىڭ بوي اۇچ آرشىن، آرقلىسى ايكى آرشىن. بارىسى نيچە آرشىن بولا؟ شى: ...
 ھ: بارىسى آلتى آرشىن بولا. چۈنكە نەرسە نىڭ كىڭلىك آرشىنىنى بلۇر اۇچۇن آرقلىسىنى بويىنە ضرب قىلۇرغە كىرەك بولا. بوي اولچى طۇرغان آرشىن غە اۇزۇنچە آرشىن دىلر كىڭلىك اولچى طۇرغان آرشىن غە جەينكى آرشىن (ياكە مەربع آرشىن) دىلر. يەنە نەرسە نىڭ كولەمىنى اولچى طۇرغان آرشىن دە باردركە آڭا كولەم آرشىن دىلر. شى: اول كولەم آرشىن نيچە بولا؟

ھ: كولەم آرشىن نىڭ بويى دە، آرقلىسى دە، بىيىكلىگى دە بر آرشىن بولا.
 مىلادورت چىتلى ايتۇب بر چۇقرازاسە، بويى دە آرقلىسى دە تىرەنلىگى دە بر آرشىن بولسە، شول چۇقرا نىڭ كولەمى بر كولەم آرشىن بولا. اول چۇقرا غە طورالغان قۇمنىڭ اولچەوى دە بر كولەم آرشىن بولا. چۇقرا زوچىلر قازۇغان حقىنى كولەم آرشىن ياكە كولەم سازىن حسابى ايله آلالر. قۇم طاشوچىلر دە قۇملرىنى كولەم سازىن حسابى ايله طاشىلر.

شى: اول قۇمنىڭ نيچە كولەم سازىن ايكانىنى نيچە بلەر؟ قۇم اوقماشۇب اۇيلۇب طۇرمى ايچ!

ھ: قۇمنى تىگزلە برەك يارطى سازىن بىيىكلىگىدە ايتۇب اۇيۇب قويالر. بويىنى دە آرقلىسىنى دە بر سازىن چاماسىدە ايتوب اۇيلر. قۇم طاولانۇب اۇيلسە دە، آنى اورتالغىدىن اولچەب چامالپلر .

اوطۇن دە سازىن ايله اولچەنە . بر كولەم سازىن اوطۇن نىڭ بويى دە، آرقلىسى دە، بىيىكلىگى دە بر سازىن بولا. لىكن كولەملى سازىن طورالماغان اوطۇندە غەنە بولا. طورالغان اوطۇنلر جەينكى سازىن ايله اولچەنەلر.

شى. اىگنلىك يىرلرنى نيچە اولچىلر؟

ھ: اىگنلىكلرنى دىسە تىنە كىڭلىگى ايله اولچىلر. ھەر دىسە تىنە دە (۲، ۴، ۶، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۴، ۱۶، ۱۸، ۲۰، ۲۲، ۲۴، ۲۶، ۲۸، ۳۰، ۳۲، ۳۴، ۳۶، ۳۸، ۴۰، ۴۲، ۴۴، ۴۶، ۴۸، ۵۰، ۵۲، ۵۴، ۵۶، ۵۸، ۶۰، ۶۲، ۶۴، ۶۶، ۶۸، ۷۰، ۷۲، ۷۴، ۷۶، ۷۸، ۸۰، ۸۲، ۸۴، ۸۶، ۸۸، ۹۰، ۹۲، ۹۴، ۹۶، ۹۸، ۱۰۰)

جەينكى سازىن يىر بولا. اگردە بر يىرنىڭ بويى ۶۰ سازىن آرقلىسى ۴۰

سازین بولسه، اول بیر بر دیسه تینه بولا. بوی ۸۰ آرقلیسی ۳۰ سازین بولغان بیرده بر دیسه تینه گه حساب قیلنا.

ش: دورت چیتلی بولماغان بیرلرنڭ نیچه دیسه تینه ایکانینی نیچک بله لر؟
م: بونڭ اۇچۇن علم حساب ایله علم هندسه فاعده لرینی بر آزلورگه کیرهک. آنی سز حاضرگه آکلی آلماسسز.

ش: آرشیننڭ اوزونلغی نی قدر ایکانینی نیچک ساتاشدرمیلر؟
م: بونڭ اۇچۇن تیمردن یاصالغان آرشینلر باردر. اول آرشینلر نظام ایله قبول ایدلۇب همان برحالدە صافلانا طۇرغان آرشینلردر. اگرده برسودا گر شول آرشیندن کیم بر آرشین ایله اولچەسه، زورعیلی بولۇب، جزا قیلنادر. ش: بر بیرده تیمر آرشین ده آغاچ آرشین ده بولماسه، آرشیننی نیچک چامالیلر؟
م: اول وقتده طۇتام ایله یا که بارماق ایله چامالیلر. سیگز طۇتام یا که (۳۲) بارماق کیئلگی بر آرشین بولا.

ش: بارماق کیئلگی تۇرلی کشینکی تۇرلیچه بولۇر. آنی نیچک چامالیلر؟
م: اورتاچه کشینک قولى یۇزفلانغان وقتده بارماغینک کیئلگی آلتی آرپا کیئلگی قدر بولادر. هر آرپانک کیئلگی ایسه، آلتی دانه آت قلی کیئلگیدر. آرشیننی چفاروچی کشی بزئک ترک بابالرمزدن برسیدر. بهز، قطاق، بوز وقۇماچلر اشلەنه باشلاغاچ اوزونلقلرینی قارش وسۇیه م ایله یۇرتواوڭغایسز بولمش. بوزچیلرنڭ برسی اورمانغه بارۇب بر طوغری طایاق صایلاب کیسمش، شول طایاقنی دورت سۇیه م قدر اولچەب بر بیرینی کیسه رگه چامالامش، اولغنه بیتەمش. ینە طۇتام ایله ده اولچەوینک چاماسینی بلەسی کیلەمش. طۇتاملاغان زمانده اوزینی گویا طایاق ایله سۇبلەشکان فرض ایتۇب اولگی طۇتامده: (طایاق!) دیەمش. ایکنچی طۇتامده طایاق گویا (ئەو!) دیب جواب بیرمش. بوزچی ده اۇچنچی طۇتامده (قایدە اوسدک؟) دیەمش. دورتنچی طۇتامده طایاق «اورمانده» دیەمش. بیسنچی طۇتامده بوزچی: «کم کیسیدی؟» دیەمش. آلتنچی طۇتامده طایاق: «بوزچی!» دیەمش. بیسنچی طۇتامده بوزچی «نیگه؟» دیەمش. سیگزنچی طۇتامده طایاق: «اولچەرگه» دیەمش. اوشبوره وشچه سۇبلەنه

سۇيىلەنە سىگىز طۇتام طۇتقاندا بوزچىنىڭ قولى اۆلدى سۇيەملەب بىلگىلەگان اورنىنە كىلۇب يىتمەش. شول سىبىدىن بوزچى طايلاقنى بىلگىلەگان اورنىدىن كىسۇب آرشىن ايتۇب استعمال ايتەش. سوداگىرلەرگە شول چامام ايلە ساتەش. آنلردە شول چامامدىن خەلقە ساتەشلىر شول روشچە آرشىن اولچەوى بۇتۇن روسىيەگە طارالمەش.

آورلق اولچەوى. (مىزان)

م: كولەم اولچەوى چن اولچەو توگىلەر. چۇنكى قايسى نەرسەنىڭ كولەمى قاي وقتىدە قابارۇب زور ايادر. قاي وقتىدە شىكۇب كچرە بەدر. چن اولچەو نەرسەنى آورلغى ايلە اولچەو در. **ش:** نەرسەنىڭ آورلغىنى نى ايلە اولچىلەر؟

م: آورلق قاداق ايلە اولچەنەر. بونىڭ اۇچۇن بر قاداق آورلغىدە ايتۇب اولچەب قۇيلغان چوپىن گىرلەر بارەر. يىنە ايكى قاداقلى، اۇچ قاداقلى، بىش قاداقلى، اون قاداقلى، يگرىمى قاداقلى، بر پۇدىلى ايكى پۇدىلى ايتۇب قۇيلغان گىرلردە بار. **ش:** بر پود نىچە قاداق بولا؟

م: بر پود قرق قاداق بولا.

ش: آورلغى قاداقدىن كىم بولغان نەرسەلرنى نىچك اولچىلەر؟

م: يارطى قاداقلى، چارىك قاداقلى، سىگىزدن بر قاداقلى كچكىنە گىرلەر ايلە اولچىلەر. **ش:** بر قاداقنىڭ آورلغى نى قىدر بولا؟

م: (۹۶) مىقال آورلغى بولا. **س:** بر مىقال اوزى نى قىدر بولا؟

م: بر مىقال (۹۶) آرپا آورلغىدەر. هر آرپا آورلغى بر (دولە) دىب آنالادر.

شول سىبىدىن هر مىقالدە (۹۶) دولە بولادر. يىنە ۳ مىقال بر لوط دىب آنالادر.

يىنە طوغىز پۇد بر باطمان دىب (۶۰) پۇد بر يۇك ياكە (طون) دىب آنالادر.

ش: آورلقنى نى ايلە اولچىلەر؟

م: آورلقنى اۆلدە بىزمەن دىگان اولچەو ايلە اولچەگانلەر. لىكن اول بىزمەن

ايلە نەرسەنىڭ چن اولچەو يىنى بلۇب بولمى. شونىڭ اۇچۇن كۇيەنتەلى مىزان

چاغرانلەر. هر مىزاننىڭ ايكى طاباغى بولا. بر طاباغىنە گىر قويالر، ايكنچى

طاباغىنە اولچەنە طۇرغان ذاتنى قويالر. مىزان درست اولچەسەدە، آڭا گىر كىرەك.

بولا. اما بيزمەن گيرسزگنە اولچى، شى ن اول بيزمەن نەرسە، اول نىچەك بولا؟
م: بيزمەن بىر باشى يووانراق و آورراق اينۇب ياصالغان بىر طاياقدن عبارتدر.
 اۇچليراق باشينە جب ايله طاباغى اصلغاندر. بيزمەننك طاباغينە اولچەنە چەك
 نەرسەنى سالارده بىر جب ايله طاباقنك اۇچلى باشندن كوتەرلەر. طاياق طوغرى
 طورماسە، جبنى يا اۇچينە طابا، يا تۇبينە طابا آوشدرالر. طاياقنك طاباق
 طرفندەغى باشندە تامغالانغان بىلگىلەر باردر. بىر قاداق، ايكى قاداق، اون
 قاداق، بىر پۇد، ايكى پۇد، ھر برسینك اوزينە مخصوص بىلگىلرى بار.
 بيزمەن طاباغى طوغرىلانغان وقتدە بىب قايىسى بىلگى طوغرسندە بولسە، نەرسەنك
 اولچەوى شول قدر ايكانى معلوم بولادر.

ش: كچكنە قول بيزمەنلرى ايله دە پودلرنى اولچەب بولامىنى؟

م: بولا. بيزمەن اوزى بىر پۇد آورلغندە بولماسە دە آنك ايله ايكى اۇچ پۇدنى
 اولچەب بولا. **ش:** اول نىچەك مېمكىن بولا؟

م: سزنگ طاقتا ايله «ئەربەلكى» دىگان اوينى اوينانگىز باردر. شول
 اويندە طاقتانك ھر ايكى باشينە بىر بالا اوطۇرسە، بوكەن اوستينە طاقتانك
 اورتالغىنى تىيرۇب قويالر. اگردە طاقتانك بىر باشينە ايكى بالا اوطۇرسە،
 طاقتانى نىچەك قويالر؟ اورتالغندىمى، توگلمى؟

ش: يوق اورتالغندىن توگل. بوكەننك بىر ياغندە طاقتا اوزونراق قالا. ايكنچى
 ياغندە قسقاراق بولا.

م: ايكى بالا طاقتانك قايىسى باشينە اوطۇرا؟

ش: قسقا قالغان باشينە اوطۇرا.

م: اوزون باشينە اوطۇرغان بىر بالا ايكى بالانى كوتەرە آلامى؟ ئەربەلكى
 آتۇب بولامى؟ **ش:** كوتەرە آلا.

م: اگردە طاقتا اوزونراق بولسە، اوزون باشينە اوطۇرغان بىر كچكنە بالا
 قسقا باشندەغى دورت بالانى دە كوتەرە آلور ايدى. شونك كى بيزمەننك اوزون
 قالغان باشى اوزى بېش قاداقلى غنە بولسە دە، قسقا قالغان باشينە اصلغان
 ايكى پۇدنى دە كوتەرە آلادر. بو اشدە (علم جىر ائقال) يا كە (مىغانىكە) دىگان

بىر علملىكنىڭ سىرى باردى. ايمدى بوزماندە آلتىمش پۇدلىق يۇڭ كارنى آر باسى ايله اولچى طۇرغان زور بېزمە نلردە چىقىدى. آر باغە تۆبەلگان پەندىلرنى شوندى بېزمە نلر ايله اولچىلر، آندى بېزمە نلردە بىر قاداتلى گىر اونار، بىگرمىشەر پۇدنى كوتەرە آلا.

م: صىبىق ذاتلرنى نىچك اولچىلر؟ ش: ...

م: سو وسىر كە كى صىبىق ذاتلرنى شىشە ايله اولچىلر. ۲۵ شىشە بىر چىلەككە ۴۰ چىلەك بىر مېچكە گە حساب قىلنا. بال، ماى وكېروسىن كى صىبىق ذاتلرنى قاداتلاب آورلىقلى ايله اولچىلر.

كاغد اولچەۋى.

ش: كاغدى نىچك اولچىلر؟

م. كاغدىلرنى طاباقلاپ، تۇبلاپ، دىقتىرلاپ وسىجلەپ اولچىلر: كاغدى كارخانىسىدىن قۇيۇلۇپ اشلىق تۇب چىققان بىر كىسەك كاغدى بىر طاباق كاغدى دىپ آتالا. آلتى طاباق كاغدى بىر تۇب (كۈرەسە) دىپ آتالا. دورت تۇب، يەنى ۲۴ كاغدى بىر دىقتىر (دىست) دىپ آتالا. ۲۰ دىقتىر، يەنى (۴۸۰) طاباق كاغدى بىر سىجل (استوپا) دىپ آتالا.

كاغدى كارخانىلرى كاغدىنى اۇشبو حسابدىن ساناب حاضىرلىلر. آلچىلارغە سىجل (استوپا) حسابدىن ساتالر. ش: كاغدىلر نىچە تۇرلى بولا؟

م: كاغدىنىڭ تۇرلى بىك كوبرى. مشهورلىرى خط كاغدى، يازو كاغدى، كىتاب كاغدى، تۇرۇ كاغدى، طىشلىق كاغدى، قاتىرغى كاغدى اسملىرىدە گى كاغدىلردى. خط كاغدىدە خط و مېتوبلر يازالر. يازو كاغدىدە تۇرلى يازولر يازالر. وانلردىن مېكتىب دىقتىرلى و حساب دىقتىرلى ياصىلر. كىتاب كاغدىدە باصاخانىلردە كىتاب و گازىتەلر باصالر. تۇرۇ كاغدىدە دىكانلردە ھەر تۇرلى نەرسەلرنى تۇرەلر. كىتاب طىشلىرى طىشلىق كاغدىلرگە باصلا. قاتىرغى كاغدىدىن قاتىرغى طىشلىرى ياصىلر. ھەر كاغدى طارىما و طوباللىر اشلىلر. باصاخانىلردە بىر طاباق كاغدىدىن

۱۶ بیتلك بر نۆب كىتاب چغا. كىتاب نۆبلىرى دفتر نۆبلىرىنە باشقە بولا. دفتر نۆبلىرى آلنى كاغىدىن تىكلەلەر، كىتاب نۆبلىرى دورت كاغىدىن تىكلەلەر.

ساعت.

م: ساعت دىگان نەرسەلەرنى كۆرگەنگەز باردىر. آنلار نىگە يارىلەر؟
ش: وقت بلۇرگە.

م: ساعت اىلە وقتنى نىچك بلدىلەر؟ ش: ...

م: كىلەچكە مەن نىزگە قۇياش يۇرۇۋىنىڭ نىچك اىكانىنى آڭلانۇرمن.
ساعاتلردە قۇياش يۇرۇۋىنە قاراپ باصالمىشدر.

اۋىلە نمازى آلدىن قۇياش ەر كۇن تۇش طوغرىسىندە بولغانىنى بىلگىلەگەنگەز يوقمى؟ سز آنى بىلگىلەگەز. مۇنە اۋىلە آلدىن ەر كۇن قۇياش اۋشبو طوغرىدە بولۇر. كۇن صاين صىناپ قاراگەز. ھەمان شولاي بولۇر. آنى بلۇر اۋچۇن سز قۇياشنىڭ تۇش وقتىندەغى كۈلگەسىنى بىلگىلەپ قالگەز. مۇنە بوگۇن اۋك تۇش وقتىنە كۈلگەنى سزۇب قالىق. اىرتەگەدە برسى كۇنگەدە صىناپ قارارمىز. ەر كۇن قۇياش شول وقتىندە شول طوغرىغە كىلۇر مېكان.

ش: خەلفە، بىزنىڭ اۋىلە وقتىنى چامالانغانمىز بار. قۇياش تۇش وقتىندە ھەمان بر طوغرىدە بولا.

م: آلای بولغاچ بىك ياخشى. اىمدى سزدىن سۇرۇم. بر كۇنگى تۇش وقتىندىن اىكىنچى كۇننىڭ تۇش وقتىنە قىدر نى قىدر وقت اۋتە؟

ش: بر تەۋلك وقت اۋتە.

م: بر تەۋلك نىچە آرشىن يا كە نىچە قاداق بولا؟

ش: آنى آلای اولچەب بولمى اىچ.

م: آلای آرشىنلاپ قاقاداقلاب اولچەب بولماسەدە، اۋلگى زماندە عقللى كىشىلەر تەۋلكنى دە اولچەگانلەر. ەر نەرسەنى اولچەۋاول نەرسەنى تۇرلى واق كىسەكلەرگە بولۇپ چاماللاۋ اىلە بولادىر. بر تەۋلكنى ۲۴ كىسەكگە بولۇپ چامالانغانلەر.

ەر بر كىسەگىنە بر "ساعت" دىب اسم بىرگانلەر.

بر تە ول كىنك يارطىسى ۱۳ ساعىت بولادىر. چارىگى ۶ ساعىت بولادىر. سىگىزدىن بىرى ۳ ساعىت بولادىر. سىگىزدىن بىرىنك اۇچىدىن بىرى بىر ساعىت بولادىر. ش: بىر ساعىت قدر وقتىنك چاماسى نى قدر؟ م: بىر ساعىتلىك وقتىنك چاماسى بىك بىلگىلىدىر. مىلا بىر درس اوقۇلا باشلاغاندىن باشلاپ ايكىنچى درس باشلانغانچى بولغان وقت نقد بىر ساعىت بولادىر. وقتىنك كۆبمە اوتكەننى كۆكل ايلەگنە چامالاب بولىمى. شونك اۇچۇن اۋل زماندە وقتىنى كۆندىز قۇياش كۆلگەسى ايلە چامالانلار. تۇنلە بىدىگەن يۇلدىزلىرى ايلە چامالانلار. قۇياش كۆلگەسى دە يۇلدىزلردە وقتىنى بىك درست كۆرسەتەر، ھىچ ساتاشدىرمىلر. بارى تىك بىلگىلى بۇرگە كىرەك.

قۇياش ساعىتى.

ش: كۆلگەنى نىچك بىلگىلەر؟

م: بىر بىرىنى تىگىزلەپ آنك اورتاسىنە بىر آرشىن قدر بىك طوغرى وشما بىر قازق قاغالر. اول قازقنى تۇبىنە آرشىن يارم قدر بىرىپ بەيلىلر. شول يىبنى ئەيلەندىرۇب قازق ئەيلەنەسىنە بىر تۆگەرەك صىزق صىزالر. قازق، تۆگەرەك اوستەل كىبى، بىر تىگىز مېدانك اورتاسىندە قالا. شوندىن صوك تۇش وقتىنى كۆتەرلر. تۇش وقتىندە قۇياش قازقنى نقد تۇش طرفىندە بولا. كۆلگەسى تۇن طرفىندە بولا. شول كۆلگەنىك طوغرىسىنە صىزقە بىر چۇى قاغۇب قويالر. اول چۇىنىك نقد قارشىسىنە قازقنى تۇش طرفىنە يىنە ايكىنچى بىر چۇى قاديلىر. ايكى چۇىنىك نقد اورتالقلرىنە يىنە بىرەر چۇى قاغالر. بو صوكقى ايكى چۇىنىك قۇياش بايشى طرفىندە غىبىسى مغرب چۇىدىب آتالا. قۇياش چىش طرفىندە غىبىسى مشرق چۇىدىب آتالا. اۋلگى چۇى ايلە مغرب و مشرق چۇىلىرى آرالىرىنى تىگىزلەپ چامالاب آلتىشار بولىككە بوللر. ھر بولىكنك آرالىرىندە بىرەر چۇى قاديلىر. ھر كۈندە قازقنىك كۆلگەسى تۇش وقتىندە تۇن چۇىنى طوغرىسىندە بولا. شول وقتىدە ساعىت ۱۲ بولىدى دىلر. چۇنكە تۇن اورتاسىندىن شول وقتقە قدر نقد ۱۲ ساعىت قدر وقت اوزغان بولادىر.

كوله گه تۇن چۇيىدىن آوشۇب مشرق طرفىدەغى چۇيلارنىڭ برسېنە كىلۇب يىتكانچى برساعت وقت اوزا. بو وقتقە كۇندزگى برساعت وقتى دىلر. كوله گه ايكنچى چۇيگە كىلگانچى يىنە برساعتلىك وقت اوزا. بوڭا ايكنچى ساعت دىلر. شول رهوشچە كوله گه هر چۇى طوغرىسېنە كىلگانچى برەر ساعت وقت اوزا. مشرق چۇيىنە كىلگاندە كىچكى ساعت آلتى بولا.

ايكنچى كۇندە قۇياش چىقاچدە ايرتە بلەدە وقتنى چامالارغە مېكەن. ايرتە برلە قازقنىڭ كوله گەسى مغرب چۇيىنىك وقتىدا ايرتەگى ساعت ۶ بولا. آندىن ايكنچى چۇيگە كىلگاندە ساعت ۷، اۇچىنچىدە ۸، دورىنچىدە ۹، بېشىنچىدە ۱۰، آلتىنچىدە ۱۱، يىدىنچى چۇيدە يىغنى اياڭ اۆل فادالغان تۇن چۇيىدە ساعت ۱۲ بولا.

مۇنە، وقتنى شولاي ايتۇب اولچىلر. وقتنى اولچى شۇرغان قۇراللىرى (ساعتىما) ياكە (ساعات) دىب آتىلر. ساعات عربچە ساعتلىرى دىگان سوز. وقتنى قۇياش كوله گەسى ايلە اولچى شۇرغان ساعتلىرىگە «قۇياش ساعتى» دىلر.

مېن سزگە قۇياش ساعتىنىڭ اوزكز ياصاب قارارغە آسات بولسۇن اۇچۇن يىرگە سزۇب ياصى شۇرغانىنى غنەسۇ بىلەدم. يوقسە، قۇياش ساعتىنى يىرگە سزب قنە اشلەمىلر. بىك تىگىز ايتۇب ياصالغان توگەرەك طاقتا ياكە توگەرەك تېمەر ذاتىنە سزۇب اشليلر. زور شىهرلردە شىهر باقچىلرندە باغانا اۇستىنە ياصالغان قۇياش ساعتلىرى بولا.

گير و كيميرگى ساعتلىرى

ش: كۇندز بولغاندە وقتنى قۇياش ساعتى ايلە چامالاب بلۇرگە مېكەن ايكەن. وقتنى تۇنلە نىچك بلەلر؟

م: وقتنى هر وقت چامالاب بلۇب شۇرو اۇچۇن قۇياش ساعتى گنە كافى توگىلدر. قۇياش ساعتى ايلە تۇنلەدە وقتنى بلۇب بولمىدر. هوا بۇلۇطلۇ بولغاندە كۇندزدە بلۇب بولمىدر. شونىڭ اۇچۇن اۇستا كىشىلر باشقە نۇرلى

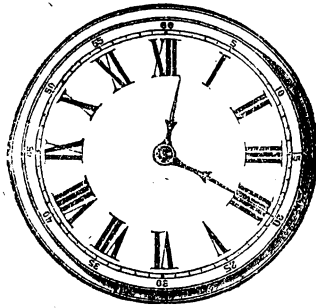
ساعتلىرى يا صاعىلىرى. مىللا گير ساعتلىرى و كيرگى (پروژىنا) ساعتلىرى دىگان ساعتلىرى باردر.

اۇيلىرىدا گيرلىرى اصل نۇب طۇرغان ساعتلىرى گير ساعتلىرىدىر. بىزنىڭ مەكتەپ دىيارىداغى نوگەرەك ساعت كيرگى ساعتلىرى. قوينى ساعتلىرىدا كيرگى ساعتلىرىدىر.

ش: اول ساعتلىرى گير يا كە كيرگى ايله نىچەك يۇرىلار؟

م: آنى سىز حاضر گە آكلى آلماسىز. سىز حاضر گە اۇيلىرىدا كىزگەن ساعتلىرىدا قاراب ساعت نىچە ايكانىنى بلۇر گە اۇيىرىنكز.

مونه سىز گە ساعت بىتىلگى:

شوندە قاراب سىز ساعتلىرى نىچەك يۇرگانىنى بلگىز. كورە طۇرغانسىز. ساعت بىتىلگى ئەيلەنەنەندە ۱۲ نۇقتە باردر. بونۇقتەلىرى ساعت نۇقتەلىرىدىر. ھەر نۇقتە طوغرىسىنە ۱۲ نۇرلى رېم زىملىرى يازامىشدر. ھەر نۇقتە آراسى بىشەر بولگىكە بولنەشدر. بو بولگىكەر دىقىقە بولگىلرىدىر. چۈنكە ھەر ساعت ۶۰ دىقىقە گە بولنەدر. بىتىلگەن گە ايكى اوقنىڭ زورىسى ھەر دىقىقەدە بىر بولگىدىن ايكىنچى بولگىكە كوچەدر. شول رەۋشچە بىر ساعت طولغانچى بۇنۇن بىتىلگەن ئەيلەنەنەنەسىنە ئەيلەنۇب چىقار. بو اوقنى دىقىقە اوغى دىب آئىلر. كچكەنە اوقى ساعت اوغىدىر. ساعت اوغى دىقىقە اوغى كەن تىز يۇرىمىدر. بىك آقرىن غەنە يۇرىدىر. شونىڭ اۇچۇن اول، دىقىقە اوغى بۇنۇن بىتىلگەن ئەيلەنۇب چىقارنچى فقط بىش دىقىقە بولگى قدر گە كوچەدر. ساعت اوغى بىتىلگەن بىر مرتبە ئەيلەنۇب چىقارنچى دىقىقە اوغى ۱۲ مرتبە ئەيلەنۇب چىقار.

صوغا طۇرغان ساعتلىرىدا دىقىقە اوغى بىتىلگەن بىر ئەيلەنۇب چىقۇب

ش: فيژرال، نى اۇچۇن تۇرليچە كىلمەدر ؟

م: بوغاردە مېن سزگە ئەيتىدىم: ھەر يىل ۳۶۵ كۇن چارىك دن كىلەدېدىم. اۇشبو كۇنلارنى بىر يىلغە كىرتۇب بىتۇرۇر اۇچۇن ۱۲ آيغە اوتۇزار، اوتۇز رەزەر كۇن بولۇب بىرلەش. فيژرالغە (۲۸) قالەش. ھەر اۇچ يىل اۇشبوروشكە حساب قىلنادر. بو حسابدن يىل ساين چارىك كۇن ارتۇب قالا بارادر. دورتنچى يىلدە بو چارىكلەر دورتكە طولۇب بىر كۇنگە (تەولككە) حساب قىلنادر. اول ارتقان كۇننى كۇنلارنى آز بولغان آيغە قوشۇب فيژرالنى (۲۹) كۇندىن حساب قىلۇرغە طۇغرى كىلمەشدر. شول روشچە فيژرال آيى دورت يىلدە بىر مرتبە اوزگەرە بارادر.

م: آي اچىندە آتنالردە بولادر. ھەر آتنانك نىچە شەر كۇندىن كىلگەننى بىلەسزىمى ؟
ش: ھەر آتنان يىدىشەر كۇن بۇلادر.

م: اول كۇنلارنىڭ اسملرى نىچك ؟

ش: شنبە، يکشنبە، دوشنبە، سەشنبە، چەارشنبە، پەنجشنبه، جەمە *

م: جەمە كۇن نىندى كۇندىر ؟

ش: مسلمانلارنىڭ بايرام كۇنىدر. جەمە كۇنىدە اۇيىلە وقتىدە ھەر محلەنىڭ مسلمانلرى مسجدكە جەمە نمازى اوقۇرغە جىيالار. جەمە كۇن مکتبلردە سبق اوقۇلىمى.

م: كۇن ايلە تۇننىڭ ايكىسىنە بىرگە نى دىلر ؟ ش: ...

م: كۇن ايلە تۇننىڭ ايكىسىنە بىرگە «تەولك» دىلر. ھەر تەولك ۲۴ ساعتكە بولنەدر. ۷ەر ساعت (۶۰) دىقەگە (مىنوناغە) بولنەدر. ۷ەر دىقە (۶۰) ئانىەگە (سېكونداغە) بولنەدر. ش: كۇن نىچە ساعت بولا ؟

م: كۇن يىلنىڭ تۇرلى وقتىدە تۇرليچە بولادر. جاي باشنىك كۇننىڭ ايكى اوزون وقتىدر. قزان شەرنىدە ۶ نچى ايووندىن ۱۲ نچى ايوونگە قىدر كۇننىڭ اوزۇنلغى (۱۷) ساعتدە (۳۴) دىقە بولادر.

قش باشنىدە كۇن بىك قىسقا بولادر. قزان شەرنىدە ۶ نچى دىكابدن ۱۲ نچى دىكابىرگە قىدر. كۇننىڭ اوزۇنلغى (۷) ساعت كىنە بولادر.

ش: تۇن نېچە ساعت بولادى؟

م: تۇن دە كۈن كېيى يىلنىڭ وقتىنە قاراپ اوزگەرەدر. كۈن اوزۇن بولغان وقتدە تۇن قسقا بولادى. كۈن قسقا بولغان وقتدە تۇن اوزۇن بولادى. جاي كۈنى كۈن نى قدر اوزايسە، تۇن شول قدر قسقارادى. قش كۈنى كۈن نى قدر غسقارسە، تۇن شول قدر اوزايدى. كۈن ايلە تۇننىڭ اوزايو قسقاروى تۇرلى طرفدە تۇرايچەدر. يېرىننىڭ قل اورتاسىدە مكەء مكەءدەن ايكى مك چاقىم قدر تۇش طرفىدە كۈن دە تۇن دە اوزايمىلردە قسقارمىلردە. هر ايكىسى همان ۱۲ شەر ساعت چاماسىدە بولۇپ تۇرالىر.

اما يېرىننىڭ اۇچلىرىنە (بۇز دېڭىزلىرىنە) طاباتۇن ايلە كۈننىڭ اوزۇنلىقى يىل بويىچە اوزگەرەدر. جاي كۈنلىرىنە كۈن اوزۇن، تۇن قسقا بولا قش كۈنلىرىنە كۈن قسقا تۇن اوزۇن بولا. مارت وسىننەبىر ايلرىننىڭ اونلىرىدە هر يېردە كۈندە تۇن دە ۱۲ شەر ساعت چاماسىدە بولا. بوننىڭ سىببىنى «جغرافىيە» ارقۇغاندە باخشى بلۇرسىز.

فصللار.

م: هر يىل دورت بولكىگە بولنەدر: ياز، جاي، كۈز، قش. بو دورت زمانغە دورت فصل دىلر. هر فصل اۇچەر آي چاماسىدە بولادى. ياز فصلى (۹) نچى مارتىدىن باشلانۇپ (۹) نچى ايبونىگە قدر طارتلادى. جاي فصلى (۱۰) نچى ايبوندىن باشلاب (۱۰) نچى سىننەبىرگە قدر صوزلادى. كۈز فصلى (۱۱) نچى سىننەبىردىن باشلاب (۹) نچى دىكەبىرگە قدر بارادى. قش فصلى (۱۰) نچى دىكەبىردىن باشلاب نۇب (۸) نچى مارتدە بتهدر. شوننىڭ اۇچۇن (مارت، آپرىل ومای) ايلرىنە ياز ايلرى، (ايبون، ايبول و آڭگوست) ايلرىنە جاي ايلرى (سىننەبىر، اوكتەبىر و نوپەبىر) ايلرىنە كۈز ايلرى، (دىكەبىر، غىنوار و فېۋرال) ايلرىنە قش ايلرى دىيىلەدر. بو دورت فصلنىڭ ھواللىرى دە تۇرايچە بولادى. قايسىلىرىنە ھوايىلىراق. قايسىلىرىنە صووغىراق، قايسىلىرىنە قۇر بىراق قايسىلىرىنە يووشىرەك بولادى.

ياز.

۹ نچى مارتدە قۇياش يېرىننىڭ اورتاسىنىڭ تۇن طرفىنە، يعنى بىزنىڭ طرفقە چغا. ياز كۈنى ھواللىرى يىلنو سىببىلى قارلىرى بۇزلىرى اري باشلىلر. اربۇب صو بولغان قارلىرى اىنكو يېرىلردىن طاشو بولۇپ اغالر. شول سىببىدىن زور يىلغالىر طاشوب، بۇلۇنلارنى

صوباسا. قارارارۇب يىلغارغە آغۇب بىتكەچ يىر اۋستى قاب قارا طوفراق بولۇپ قاللا. طوفراق كىيە . كشىلەر چانار اورنىنە آر بالار بىگۇب بۇرى باشلىنر. يىلغار دە كۇيمەلر وپاراخودلر بۇرى باشلى.

قرلردە قارا طوفراق اۋستىنە اولەنلر ، چىرەملر اوسە باشلى . اورمانلردە و باقچەلردە آغاچلر يافراق يارار. كۇنو كۇنو بولۇپ حيوانلر قارغە اولەن آشارغە چغالر. قش بوينچە ايشكىنى آچۇب قارغە قورقۇب اۋيدە يانتان كچكنە بالار اورامغە چغۇب اوينى باشلىلر.

آپرىل آيىنىڭ اورتاسىندە هر آول وشپردە صابان طويلارى بولا. ميدانغە خلق جىيلۇب پهلوانلارنى كۇرەشدرار. بۇگرك كشى ويۇگرك آتلارنى بۇگرنۇب اوزشدرارلر. يىققان بهادرارگە، اوزغان آتلارغە مكافات مەدبەار بىرە ار صابان طويى آرتىدىن ايگن ايگوچيلر قارغە چغۇب بىرلر يىنى صوقالى و طرمالى باشلىلر. صابان آشلقلرىنى چەچەر. بستانلرىنە بەرەنگى صوغان ، كابستە، قيار كىيى سبز و انلرىنى اوطۇرتالر. باغبانلر باغلر نەدى يىيەش آغاچارىنى تىر بىيە قىلالر. هوالر كۇن صابىن يلنا بارالر. يلنغان صابىن بىردەگى اولەنلر و آشلقلر اوسەلر. اۋشبو روشدە ياز كۇنىندە هر نەرسە دىياكتىر كلك باشلانا. هر بر اولەن ذاتى آنادن ياكى طوغان كىيى بۇرناب اوسۇب دىنياغە كىلە. ياكى تىر كلك ايلەمەر ايتە باشلى. قش مشقتىدىن قۇتلغان حيوانلر و كشىلردە ياز كۇنى گويىا دىنياغە ياكى كىلگن كىيى راحتلك وشاداق ايلەمەر سۇرە باشلىلر.

۹ نچى مارت فارسىچە (نوروز) دىب آناللا. (ياكى كۇن دىگان سوز). هر طرفدە مسلمانلر نوروز كۇنىندە بايرام ايتۇب شادلانالر. چۇنكە اول كۇندە قۇياش حسابنچە دىيادە ياكى بىل باشلانا . هر كم ياكى يىلگ هر بر كشىگە بختلى بولوو يىنى تىلەب دعا قىلا . اوللار دە مکتب بالا ارى نوروز بىتلر يىنى اوقۇب بارچە خلققە ياكى يىلى شاداق ايلە اونكەرۇرگە دعا قىلالر. اۋچ آي ياز فصلى اونكەچ ابيون يىتە. ابيونىڭ (۱۰) نده جاي فصلى باشلانا.

جاي.

جاي فصلىندە هوالر يازغە قاراغاندە دخى دە يلدىراق بولار. هر كۇن اۋيلە وقتىندە قۇياش يىر بۇزىنى قىدرا. اولەنلرنى اوسدرە، جىلەكلرنى پشەرە، آشلقلرنى اوكدرا. ابيون اچىدە ككوب اوللردە « جىيىن » بايرامى بولا. هر آول خلقى اوزلرىنە مخصوص بر آتئادە جمعە كۇنىدىن باشلاب دورت كۇن

بايرام اينه لر. طوغان طوماچه جيپنلرده بر برسینه مهان بولۇب بارۇب نورشەلر، حال و احوال سۇراشالر. علما مجلسلرى ياصاب قرآن اوقۇتۇب آنا بابالرينه دعالمز قىلدرالر. ايول آينده فر اشلرينه چغۇب هر كۇن كۇن بويىنچە بر آي اش اشله يەكك اول خلقى اۇچۇن جيپن بايرامى بيك كوكللى بولا. كۇز بايلغينه قدر بر برسى ايله هيچ كورشميچى دائما اشده بولاچق اول خلقينه قرداش اروغلىرى ايله كورشو اۇچۇن جيپن كۇنلىرى بيك موافق وقتلدر.

ايول باشنده بولۇنلرده پچەن چابا باشلىلر. پچەن اۇستى يىتىدى ديب بيك قزولاب پچەن جيپالر. اول آرادە آرش اوراغى يىتە. بۇتۇن اول، خانۇنى فزى، وبالا چاغالىرى ايله قىلرغە چغۇب اوراق اورا باشلىلر. كۇنلەر جيپالر. چومەلەر قوبالر. صاب صارى ديكىز كىي بولغان آرش باصووى بر آتنا اچنده طاب طاقىر قىر بولۇب قالا.

آرش اوراغى بتوگە چە چو وقتى يىتە. ايگنچىلر طاقىر باصودەغى يىرلرينە كىلەك يىلدە اورۇر اۇچۇن يىنە آرش چە چۇب قالدراىلر. صوفاليلر، طرماليلر.

چە چو بتوگە اۇگوست اورناسنده صابان اشلقلىرى اوسۇب يىتە. بغداي، بۇراي، آرپا، صۇلى كىي اشلقلىرى اورالر. طارى، ياصماق، وقارا بغدايلرنى چابالر. بۇرچاق كىيندر وجيتنلرنى بۇلقيلر. بەرەنگيلرنى آلالر. جاي آخرنده باغ وبستانلردهغى يىمىشلرنىڭ كوسى پشۇب اۇلگەرە. بازارلر بۇزم، اۇرۇك، آلمان، آرمود، قاربۇز وقاوان ايله طولى بولا. ۱۰ نچى سىننە برده جاي فصلى بتۇب ۱۱ نچى سىننە برده كۇز فصلى باشلانا.

كۇز.

كۇز فصلنده هوالر صوونا. صولر صالحنايا. باغمۇرلر كوب يابا. يول واورام پچراق بولا. دنياڭ جاينگى حياتى بتو سىبىلى هر كم فشقە حاضرلەنەن گويافىامت يىتىكەن كىي قىر وصحرا حياتى و جايله و تركلىگى بتە. كۇز كۇنى بيك كوكلسىز بواور ايدى لىكن جاي بويىنچە اوسۇب اۇلگەرگان هر تۇرلى نعمتلر كۇز كۇنىنىڭ كوكلسرلىگىنى باصالر. اوللرده هر بر بۇرطنىڭ اندرى كىيەنلر ايله، انبارى اشلىق طارو ايله طولغان بولا. شەر بازارلرى دە هر كۇرلى نعمت ايله طولى بولا. اول خلقى جاي بويىنچە ايگۇب اوسىرۇب حاصل

ايتكان ماللىرىنى شەرلەرگە كېتىرۈپ ساتالار. ماللىرى اورنىنە شىر خلقىدىن بىك كۆب آقچەلر آلالر. اول آقچە ايلە اوزلرىنە كېرەك بولغان شەر ماللىرىنى ساتۇپ آلالر. قش كېيەرگە كېيەلەر، صاوت صابا كېي بۇرط جهازلرى آلالر. شەردەگى ھنر ابيەلرى دە آول خلقىنە كېرەك بولاچق نەرسەلرنى بىك طرشۇب حاضرلەب قويغان بولالر.

كۆز كۆندە شاگرد بالالر اۇچۇن يا كئابلادلان اوقو يلى طووا. ھر بېردە مکتەب ومدرسەلردە اوقولر باشلانا. شاگرد بالالر بۇقچالرىنى آلۇب سېقغە يۇرى باشلىلر. كۆزدن باشلاپ قش بتكائى ھر بالا مکتەبكە يۇرى. اوزىنە الوغ بولغاچ كېرەك بولاچق علملەكلرنى اۇيرەنە. كۆز كۆندە آول خلقى قشنىڭ صوغىنە قارشى حاضرلەنە. اۇيلرنىڭ صووق كررۇلك بىرلرىنى طۇمالىلر. قش بويىنچە مېچلەرگە ياغۇب اۇيلرنى يلتۇر اۇچۇن اورماندىن اوطۇن كېترەلر. كوز فصلينىڭ آخرنىدە قارلر ياۋا. كونلر صالحقنايا. يۇرطلرغە اچكى پيالالرنى قوبالر.

۹ نچى دېكە بىردە كۆز فصلى بئۇب ۱۰ نچى دېكە بىردە قش فصلى باشلانا.

قىش.

قش فصلندە تۇن طرفندەغى بىرلر آب آق. قار ايلە قاپلانۇب بتكان بولا. قار ياوغان بىرلردە آر با اورنىنە چانا بېگۇب يۇرى باشلىلر. ھوا بىك صووق بولا. ھر كۇن مېچلەرگە اوطۇن ياغۇب اۇيلرنى يلتالار. كۆنلر بىك قسقا بولا. قۇياش بايۇب تۇن بولغان بولسەدە، بىك كۆب وقت خلق بۇقلامى. اوط ياقتمىسى ايلە اۇيلردە اشلرىنى اشللر. كئابلر اوقىلر.

دوست ايشلر، قرداش اروغلر بىر برسېنە كېچ اوطۇرۇرغە مەمان بولۇپ بارشالر. كۆب يۇرطلردە (مسامرە) مجلسلرى بولا. اول مجلسلردە عبرتلى كئابلر اوقۇلغانىنى طكلىلر. آنا بابالرنىڭ ايسكى زمانلرى ھقندە يازغان كۇيلى قسیدەلرنى اوقىلر. ادبلى اوين كۇيلرىنى طكلاپ لذتلەنەلر.

جاي كۆندە خلق ەمرىنىڭ كۆبسىنى قردە، صحرادە، باغ وباغچەلردە اوتكەرە. اما قش كۆندە قر وصحرادە حیات اثرى بولمى. ھر بىر قار آستنىك كوملۇب قالغان بولا. شونىڭ اۇچۇن قشە ھر كم ەمرىنىڭ كۆبىرە كېنى كۆندىدە كېچدە اۇيدە اوتكەرە. شاگرد بالالردە كۆندىز مکتەبە بولالار. كېچن اۇيدە سېقلرىنى تكرر قىلالر. يازولرىنى يازالر. فقط ايكندى آلدندىن غنە

بالالار طشده بر آز وقت چانا يا كه آغاچ وتبهر آياق ايله شووب اوينيلر.

۸نچى مارتده قش فصلى بته. شونك ايله بر يل تمام بولا. ۹نچى مارتده نوروز كۇننده يينه يا كگا يل باشلانا. نوروز بايرامندن سوكره بالالار يازغى امتحانغه حاضرلنه لر. قش بويىنچه اوقۇغان سبقلر ينى تكرر قىلۇب امتحان مجلسنده جواب بىرۇرگه حاضرلك قىلالر.

مارت طوغزندە ايكنچى ياز باشلانا. قۇياش ينه يلتا باشلى. ينه ايكنچى حيات طووا. زمان آخرينه قدر دنيا ترلكگى شول روشچە دوام ايتە.

ياش و عمر.

شول روشچە يل صاين يلنك دورت فصلى برسى آرتندن برسى ئه يله نۇب طۇرا. بريل اوتووينه ايكنچى يل باشلانا. يل صاين بالالرنك ياشى آرتا بارا. بر يلدە ۱۰نچى ياشنده بولغان بالالار ايكنچى يلدە ۱۱نچى ياشلرنده بولالار. دخى ايكنچى يلدە ۱۲نچى ياشلرنده بولالار. ۱۵ياشلىرى طولغاچ بالالار بالغ يكت يا كه ييتكن قز بولالار. هر فرض عمللرنى قىلو اۇستار يينه فرض بولا. ۲۰نچى ياشلىرى طولغان يكتلر اير بولالار. ۴۰نچى ياشلىرى طولغان ايرلر اير اورتا كشى بولالار. ۶۰نچى ياشلىرى طولغان كشىلر فارت ديب آتالالار.

فارتلر دنيا اشلىرىنى طاشلاب آهرت عملينه كرشه لر. همان مسجلرگه بارۇب دائما الله تعالى گه عبادت قىلوده بولالار.

ياش وقتنده صوق تييرودن، كوب آشاب آش قازانينى بۇزودن، ايسرتكچ اچملكلرنى اچودن صاقلانغان فارتلر بيك تيز اولمىلر. خدا عمر بىرسه، يۇز نچى ياشلرينه قدر ياشىلر.

اما ياش وقتنده طبيبلرنك نصيحتينه اعتبار قىلمىچى يۇرگان كشىلر فارتايغاچده اوله لر. چۇنكه ياش وقتنده ضعيفله نگان اعضا فارتانغاچ بر صوق تيبو ايله ده اشدن چغا. اچنده گى اعضاسى بۇزلغان كشى سلامت طۇرا آلدى. شونك اوچۇن هر بر كشى بالا وقتندن اوق تهنگه ضررلى اشلردن صاقلانۇرغه تيبشلى. هر فايومزغه خدای تعالى خىرلى عمر بىرسون.

قۇياش ۋاى يىللىرى.

م: بىر يىل دېمەك نە دېمەك؟ ش: ۱۲ آيلىق زىمان دېمەك.

م: شۇلاي. لىكىن آيلىرى ايكى تۇرلىدىر. قۇياش آيلىرى بار. آي آيلىرى بار.

بۇ آيلىرى بىر بىرىنىڭ باشقىغا بولغانلىقتىن يىللىرى دە باشقىدۇر.

ش: قۇياش آيلىرى نېنىدى آيلىرى؟

م: قۇياش آيلىرى قۇياش بۇرۇشى، (يەنى يېرىنىڭ قۇياش ئەيلەنەسنىڭ بۇرۇشى)

اعتبارى ايىلە سانالغان آيلىرىدۇر (مەلۇمكىز: غىنوار، فېۋرال، مارت، آپرىل

ماي، ايون، ايول، آۋگوست، سېنتەبر، اۆكتەبر، نويەبر ۋ دېكەبر) اسملى

آيلىرى قۇياش آيلىرىدۇر. چۈنكى بۇ ئىلىرى قۇياش بۇرۇشى بويىچە حساب قىلىنمەكتەدۇر.

ش: آي آيلىرى نېنىدى آيلىرى؟

م: آي آيلىرى آي بۇرۇشىغا قاراپ حساب قىلىنا تۇرغان آيلىرىدۇر. مەلۇم اولدىغى

اوزىرە ھەر ۲۹ طوغز كۈن يارىمىدە آي يېرىنىڭ ئەيلەنەسنىدە ئەيلەنۇب

بۇرىدۇر. آينىڭ ھەر بىر ئەيلەنۇب چىغوى بىر آيغە حساب قىلىنادۇر. قۇياش

آيلىرى اوتۇزار، اوتۇز بەر كۈندىن كېلىگانىنى بىلەسىز. آي آيلىرى اوتۇز

بەر كۈندىن كېلە آلمىلىرى. ھەر ۋاقت يا اوتۇزغىنە، يا كە يىكەمى طوغز كۈندىن

كېلەلىرى. شۇل سېببىدىن آينىڭ يىلى دە قۇياش يىلىدىن (۱۱) كۈن چاماسى كېلەلىرى

چۈنكى قۇياش يىلى (۳۶۵) كۈندىن كېم كېلەلىرى. آي يىلى فقط (۳۵۴) كۈن

بولادۇر. فقط ايكى اۋچ يىلدە بىر مرتبە گىنە (۳۵۵) كۈندىن كېلەلىرى.

آينىڭ طوۋى ھەم يۇرۇشى.

ش: آينىڭ يېرى ئەيلەنەسنىدە بۇرگانى نېدىن مەلۇم بولا.

م: سىز ھەمان كۈرە تۇرغانسىز. آي قايسى كۈنلەردە قۇياش بايغاندىن سوڭ

مەرب طرفىدە كېچكەنە اوراق كېي گىنە كۈرنە خىلقلار آي طودى دېلىرى. بۇ اوراققە

غەربچە (ھلال) دېلىرى. ياڭا آي دېمەك. شۇل كۈن كېچ آينىڭ بىرىنچى كېچەسى

بولا. ايرتە گېسى آينىڭ بىرىنچى كۈنى بولا. اول كۈندە قۇياش بايغاچ اۇزاق

تۇرمى، قۇياش آرتىدىن اوق آي دە باتا. ايكنچى كۈندە آي قۇياشدىن بىر آز

سوڭقە قالۇپ باتا. اول كۈندە آينىڭ اوراغى بىر آز زورايقان بولا. اۋچىنچى كۈندە

يەنە سوڭقە قالا. آي دىغى دە سېمەرە. شۇل روشچە ۷ نچى كېچەسىدە آي يارطى

تۈگەرەك بولۇپ كۈرىنە. اول كېچە دە قۇياش بايغان ۋاقتىدە آي تۇش طرفىدە

قۇياشدىن بايتاق يراقلانغان بولا.

۸ نچى، ۹ نچى ۱۰ نچى كىچەلەردە آى ھەمان قالنايا. ۱۳ نچى كىچەسىندە قۇياش كىيى بۇتۇن توگەرەك بولا. اول كۈندە آى قۇياش بايقاندىن صوڭ مشرق طرفىدە كىچ بىرلە قالقا. تۇن بويىنچە دىيانى يافتىرتا. بو ھالدىن آڭلاشلا كە آى باشىدە ۱۴ كۈن اچىدە آى ھەمان قۇياشدىن يىراقلانا بارادىر. قۇياشدىن يىراقلانغان صابىن نورى آرتا بارادىر.

آينىڭ نورى.

ش: بو نى سىبىدىن؟

م: چۈنكى آينىڭ اوزىنىڭ نورى يوقدىر. اول فقط قۇياش شەولەسى تەشۈ ايلەگنە يالترىدىر. قۇياش بانىدە بولغانىك بىزگە آنىڭ يالترانغان طرفى ھىچ كورنەيدىر. قۇياشدىن بىر آز چىتىكەرەك كىتىكچ نورلى طرفىنىڭ بىر چىتى بىزنىڭ كوزىگە اوراق كىيىگنە بولۇپ كورىنەدىر. ش: اول نىڭ آلاى اوراق كىيى بولۇپ كورىنە؟ م: چۈنكى آى قار بۇز كىيى توگەرەك بىر داندىر. توگەرەك نەرسەنىڭ بىر طرفى آق بولسە، ايكىنچى طرفى قارا بولسە، آق طرفىنىڭ قىيىيى آزغىنە كورنگاندىن اوراق كىيى بولۇپ كورىنەدىر. بو ھالنى آقلى قارالى ايكى تۇرلى بوزدىن ياسالغان زور طوب ايلە صىناپ قاراغىدە مەكىندىر.

(بو درسەدە معلم يارطىسى آق، يارطىسى قارا بىر زور طوب حاضرلەپ مەتبەدىلەرگە آينىڭ تەجرىبەسىنى كورسەتسە، ياخشى بولۇر ايدى)

ش: ۱۴ نچى كىچەسىندىن صوڭ آى نى ھالەدە بولا؟

م: ۱۵ نچى، ۱۶ نچى كىچەلەردە آى ھەمان بۇتۇن توگەرەك بولۇپ كورىنە. ھىر كۈن كىچكە قالۇپ قالقا. ۱۷ نچى كىچەسىندە آينىڭ نورى شاقىنى كىمۇگان بولا. ۲۳ نچى كىچەلەردە آى تۇن اورناسىدەغىنە يارطى توگەرەك بولۇپ قالقا. شوندىن صوڭ ھىر كۈن كىيى، كىيىيى طاكڭ آلدندىن قالقا باشلى.

۲۷ نچى كىچەسىندە آى طاكڭ آلدندىن قۇياش چىقار آلدندىن اوراق كىيى بولۇپ كورىنە. لىكن اول كۈندە اۇچلىرى مەغرب طرفىدەراق قاراب طۇرا. آى باشىدە آنىڭ اۇچلىرى مشرق طرفىدە تابا قاراب طۇرالار. ۲۸ نچى كىچەسىندە آى ھىچ كورنەمى باشلى. چۈنكى اول وقتىدە آنىڭ نورلى طرفى قۇياشقا تابا قاراب طۇرا. بىزنىڭ كوزىگە كورنەمى.

۲۹ نچى يا كە ۳۰ نچى كىچەسىندە آى قۇياش بايقاندىن صوڭ اوراق كىيى بولۇپ يەنە كورىنە. ايمەدى ايكىنچى ھىلال طوغان بولا. شول كىچەدىن

ايكنچى اى باشلانا.

بوتعقيب وتجر به دن آڭلاشلادر، كه آى همای يير ئه يله نه سنده يورۇب
 طۇرادر. باشده قۇياش طرفنده بولادر. ۱۴، ۱۵ كۈندىن صوڭ قۇياشنىڭ ايكنچى
 طرفينه چقادر.

آى آيلرى

ش: آى آيلرىنىڭ اسملىرى نىچك؟

م: آى آيلرى: (محرّم، صفر، ربيع اول، ربيع آخر. جمادى اولى، جمادى
 اخرى، رجب، شعبان، رمضان، شوال، ذوالقعدة، ذوالحجه) اسملىرىندە درلر.

ش: بو آيلر نىچە شەر كۈندىن كىلەر؟

م: كۈبىنچە محرّم ۳۰ كۈندىن، صفر ۲۹ دن، ربيع اول ۳۰ دن، ربيع آخر
 ۲۹ دن، جمادى اولى ۳۰ دن، جمادى اخرى ۲۹ دن، رجب ۳۰ دن، شعبان
 ۲۹ دن، رمضان ۳۰ دن، شوال ۲۹ دن، ذوالقعدة ۳۰ دن، ذوالحجه ۲۹
 كۈندىن كىلەر. ۱۲ آى آيلرىنىڭ مجموع كۈنلىرى (۳۵۴) بولادر. لىكن
 ايكى، اوچ يىلدە بىر مرتبه ذوالحجه آيى ۳۰ كۈندىن كىلەر. اول يىلدە آى يىلى
 ۳۵۵ كۈن بولادر. بوندى يىلنى كىيسە يىلى دىلر. قۇياش يىلندە دورت يىلدە
 بىر مرتبه فبئورال ۲۹ كۈندىن كىلۇب يىل حسابى بىر كۈن ارتقانى كىي، آى يىلندە دە
 ايكى اوچ يىلدە بىر مرتبه ذوالحجه ۳۰ كۈندىن كىلۇب يىل حسابى بىر كۈن ارتادر.
 قۇياش يىلى كىي آى يىلنىڭ دە كىيسە سى يعنى طولى يىلى بولا بارادر.
 ش: قايسى يىللردە كىيسە بولا چقىنى بلۇب بولامى؟
 م: طوغرى حسابلى بلگان كشىلر بله آلالر. لىكن سز آنى بله آلها سىز.

آى باشلىرى

ش: آى باشلىرى قاي كۈن بولا چقىنى نىچك بلۇب بولا؟

م: مسلمانلر آى باشىنى آخشا مەن صوڭ «ھلال» كورودن حساب قىلالر.
 ايڭ الك ھلال كورنگان كىچە آينىڭ بىرنچى كىچە سى بولا. ايرتە گىسى آى باشى
 كۈنى بولا. مسلمانلر حسابندە نە ولكنىڭ كىچى آلدىن، يۇرى.
 ش: قۇياش بايغان وقتدە هوا بۇلۇطلۇ بولسە، ياكە ھلالنى طاو ياكە
 طوزان قاپلاسە، نى قىلالر؟
 م: اول وقتدە حسابلا بىلەر.

ش: آی باشلرینی نیچک حسابیلر؟

م: آی باشلری یل صاین اولگی بلغه فارغانده اون کون یا که اون بر

کون الگ کیله لر. شوندن چامالاب بلوب بولا. ش: آئی نیچک چامالیر؟

م: آی باشلری هر سیگز یلده بر کونلرگه طوغری کیله بارادر. مثلاً محرم

باشی بر یلده دوشنبه کون بولسه، ایکنچی یلده جمعه، اوچنچی یلده چهارشنبه،

دورتنچی یلده یکشنبه، بیسنچی یلده پنجشنبه، آلتنچی یلده شهنشه، ییدنچی

یلده شنبه، سیگزنچی یلده ینه چهارشنبه کونلرینه طوغری کیله در. آندن

صوگ کیله چک سیگز یلدرده ینه شول ره وشچه تکرار ایتهدر. شوندن چامالاب

کونلر نی حسابلاغاچ محرم باشینک قایسی یلده قایسی کونده کیله چکنی بلوب بولا.

مثلاً ۱۹۱۰ نچی سنده آی یلینک باشی محرم نك برنچی کونی ۲۰ نچی

دیکه برده دوشنبه کون بولاچقدر. ۱۹۱۱ نچی یلده آندن ۱۱ کون الگ

۹ نچی دیکه برده جمعه کون بولاچقدر. ۱۹۱۲ نچی یلده ۱۰ کون الگ

۲۸ نچی نویه برده چهارشنبه کون بولاچقدر. ۱۹۱۳ نچی یلده ۱۱ کون الگ

۱۷ نچی نویه برده یکشنبه کون بولاچقدر. ۱۹۱۴ نچی یلده ینه ۱۱ کون الگ

۶ نچی نویه برده پنجشنبه کون بولاچقدر. ۱۹۱۵ نچی یلده ۱۰ کون الگ

۲۷ نچی اوکته برده شهنشه کون بولاچقدر. ۱۹۱۶ نچی یلده ۱۱ کون الگ

۱۵ نچی اوکته برده شنبه کون بولاچقدر. ۱۹۱۷ نچی یلده ۱۱ کون الگ

۴ نچی اوکته بزده چهارشنبه کون بولاچقدر. شول ره وشچه محرم باشی هر یلده

اون یا اون بر کون آلدن کیله بارادر. هر سیگز یلده بر مرتبه دوشنبه،

جمعه، چهارشنبه، یکشنبه، پنجشنبه، شهنشه، شنبه و چهارشنبه کونلرینه طوغری

کیله بارادر

ش: محرم باشی اوبله بلنه ایکان. باشقه آییلر نك باشلری نیچک بلنه؟

م: بر یلینک محرم باشی معلوم بولسه، اول یلینک باشقه آییلرینی حسابلاب بلوبیک

بیگنلدر. چونکه هر آیلینک کوبسنچه نیچه شهر کونلرین کیلگانی معلومدر.

محرم باشلری قایسی کونلرده کیلگانینی اونوتماس اونچون (بودا هجزد)

دیگان سوزنی اونوتماسقه کیرهک. بو سوزنک هر حرفی بر کونگه اشاره در:

(ب) دوشنبه گه، (و) جمعه گه، (د) چهارشنبه گه، (ه) پنجشنبه گه، (ج) شهنشه گه

(ز) شنبه گه و (د) ینه چهارشنبه کونگه علامتدر.

ش: بو حرفلر نك قایسی کونلرگه اشاره ایکانینی نیچک بلوب بولا؟

م: ایجد حسابی بوینچه بو حرفلر نك هر برسی بر صانغه اشاره در.

هر كۈننىڭ بىر سانى باردى: يەكشەنبە بىر نەچچە كۈندى. شۇنىڭ ئۈچۈن فارىسچە بىر نەچچە كۈن دېيىپ ئاتالدى. چۈنكى فارىسچە (يك) بىر دېگەن سۆز، (شەنبە) كۈن دېگەن شى: يەكشەنبە كۈنى فارىسچەنى ئۈچۈن بىر نەچچە كۈن دېيىپ ئاتالدى. م: چۈنكى كىتابلارنىڭ ئەيتىۋىچە دۇنيانىڭ بىر نەچچە كۈنى يەكشەنبە كۈنىدىن باشلاندى. دوشەنبە ۲ نەچچە كۈندى. سەشەنبە ۳ نەچچە، چەشەنبە ۴ نەچچە، پەنجەنبە ۵ نەچچە، جەمە ۶ نەچچە، شەنبە ۷ نەچچە كۈندى.

شى: بايرىنى و آى يىللىرىنى كىلر حسابلىلر ؟

م: بۇتۇن دۇنيانىڭ مىسلمانلىرى حسابلىلر. پەيغەمبەر مۇھەممەد ئىلىھىنىڭ مەككەدىن مەدىنەگە كۆچكەن يىلدىن بېرىلى آى يىللىرى و آى باشلىرى حسابلانۇپ كېلىدۇ. شۇ يىلدە مۇھەممەد ئىلىھىنىڭ باشى دوشەنبە كۈنىگە توغرى كېلىدۇ. شۇندىن بېرىلى ھەر سېككىز يىلدە بىر مەرتەبە دوشەنبە كۈنىگە توغرى كېلىدۇ بارادى.

شى: پەيغەمبەر مۇھەممەد ئىلىھىنىڭ مەككە مۇكەممەدىن مەدىنە مۇنۋەرگە كۆچكەن يىلى بۇ يىل نېچە نەچچە يىلدىر ؟

م: بۇ يىل (؟؟ ۱۳) نەچچە يىلدىر. كېلىشىمى بىلەن (؟؟ ۱۳) نەچچە يىل بولماقتۇر. ئۇشبو بىر مەككەدە ئۈچ يۈز ئۈچۈن قەدر يىلدىن بېرىلى مىسلمانلىرى آى يىللىرىنى حسابلاپ كېلىمەكتەدۇر.

شى: آى يىللىرى و آى باشلىرى مىسلمانلىرىغە نى ئۈچۈن كېرەك بولما ؟

م: جۇنكى مىسلمانلىرىڭ الوغ عىبادىتىدىن اولان روزە، ھىج و بايرام كۈنلىرى آى حسابى اىلە تەيىن قىلىناتۇر.

رمضان آينىدە ئوتتۇز كۈن ھەر مىسلمانغە روزە تۇتۇپ قىلىدۇ. شۇنىڭ بىر نەچچە كۈنىدە عىد فطر نەمازىنى او قو و فطر صدقەسىنى بېرىپ ذۇلھىجەنىڭ ۱۰ نەچچە كۈنىدىن عىد قىرىپ نەمازىنى او قو ھەر قىرىپ چالۇپ و اجدىدۇ. ھىج عىللىرىدە ذۇلھىجە آينىڭ معلوم كۈنلىرىدە قىلىناتۇر.

باشقىلاردا يەنە باشقىلار بايراملار بولادۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە بىلەن ئۈچۈن مىسلمانلىرىغە آى حسابىنى يىلۇپ تۇرۇپ لازىمدۇر.

دینی بایراملار.

شى: بىر يىل اچىدە اهل اسلامنىڭ نېچە بايرامى بولادۇ ؟

م: ھەر يىل اچىدە مىسلمانلىرىڭ (۱۴) مبارك كۈنلىرى باردۇر، كېچەلىرى آلدن باشلانادۇ.

- ۱) يىل باشى كۈنى،
 ۲) عاشورا كۈنى،
 ۳) ھىجرەت كۈنى
 ۴) مولد كۈنى،
 ۵) رىغائب كۈنى،
 ۶) مەراج كۈنى،
 ۷) بىرەت كۈنى،
 ۸) مەككە ئاللىغان كۈن،
 ۹) قىدر كۈنى،
 ۱۰) عىد فطر كۈنى
 ۱۱) عىد قىربان كۈنى،
 ۱۲) تىشرىق كۈنلىرى،
 ۱۰ نىچى مۇھەممەد،
 ۱۰ نىچى مۇھەممەد،
 ۲۷ نىچى مۇھەممەد،
 ۱۲ نىچى رەبىئە ئاۋۋال دە
 رىجىنىڭ بىر نىچى پىنچىشەنبە سىندىن سوڭرە،
 ۲۷ نىچى رەبىئە،
 ۱۵ نىچى شەعبان دە،
 ۲۱ نىچى رەمزان دە،
 ۲۷ نىچى رەمزان دە،
 ۱ نىچى شوۋال دە،
 ۱۰ نىچى ذۇلھىجە دە،
 ۱۱، ۱۲، ۱۳ نىچى ذۇلھىجە دە.

ھەر ئىككى تەرەپتە مۇسۇلمانلار ئۈشبو كۈنلەرنى كىچەلەرنى باشلاپ بايرام ئېتەرلەر: ئەمەل
 ۋە ئىبادەتلەر قىلۇرلەر. قىرغاق ۋە قەلەلەر بىرۈرلەر. ئادەتتىكى ئىشلەرنى باشلاپ بىر
 بىرىگە زىيارەت قىلىشۇرلەر. ئارۋاھلارنى خاتىرگە كىتىۋېتىپ ئانلارغە دەئۋە قىلۇرلەر.
 ۋەدىھى ھەر جەمەت كۈن دە مۇسۇلمانلارنىڭ بايرام كۈنلەردىن كىچەسى پىنچىشەنبە
 كۈندىن سوڭ قۇياش بايغاق باشلانار.

شى: يىل باشى كۈنى نىندى كۈندەر؟

م: يىل باشى كۈنى مۇسۇلمانلارنىڭ ئىككىنچى يىلى باشلاپ باشلانغان كۈندەر.
 ياكى يىل مېھرىك بولسۇن دىيىپ دەئۋەلەر ۋە ئىزگى ئەمەللەر قىلىۋېتىپ ئۈچۈن ھەر ئىككى تەرەپتە
 مۇسۇلمانلار بو كۈننى بايرام ئېتەرلەر. شى: عاشورا كۈنى نىندى كۈن
 م: عاشورا كۈنىنىڭ ئەينى ۱۰ نىچى مۇھەممەد پىيغەمبەر مۇھەممەد ئىلىھىيە سەھابەلەر
 ئېلە بىرگە روزە بولۇپ ئىزگى ئەمەللەرنى كۆپ قىلغانلەر. ئۆلگەن پىيغەمبەرلەر ئۈشبو
 عاشورا كۈنىدە تۇرۇپ ئۆتۈلگەنلەر.

مۇھەممەد ئىلىھىيە سەھابەلەر ۋە ئۇلارنىڭ قىزى خەدىجە سەھابەلەر ۋە ئۇلارنىڭ قىزى خەدىجە سەھابەلەر
 بالاسى ۋە خەدىجە سەھابەلەر ۋە ئۇلارنىڭ قىزى خەدىجە سەھابەلەر ۋە ئۇلارنىڭ قىزى خەدىجە سەھابەلەر
 (كەربىلا) ئەسلى سەھابەلەر ۋە ئۇلارنىڭ قىزى خەدىجە سەھابەلەر ۋە ئۇلارنىڭ قىزى خەدىجە سەھابەلەر
 مۇھەممەد ئىلىھىيە سەھابەلەر ۋە ئۇلارنىڭ قىزى خەدىجە سەھابەلەر ۋە ئۇلارنىڭ قىزى خەدىجە سەھابەلەر
 ئېتەرلەر. خەدىجە سەھابەلەر ۋە ئۇلارنىڭ قىزى خەدىجە سەھابەلەر ۋە ئۇلارنىڭ قىزى خەدىجە سەھابەلەر
 گەھ قەھرىشۇپ بايغاق باشلانار.

ش: ھجرت كۇنى نېنىدى كۇندىر؟

م: پېغەبىرمۇز مۇھىد ئىلىھى السىلام پېغەبىر بولۇپ مۇكەدە ۱۳ يىل طۇرغاندىن سوڭرە مۇدىنە منورە شەرىنە اۇشبو كۇندە يەنى صفر نىڭ ۲۷ نچى كېچە سىندە كوچەشدر. مسلمانلار نىڭ آلفە كېتولارى اۇشبو كوچودن سوڭرە باشلانغانلىقىدىن ھەر طرفنىڭ مسلمانلارى بو كېچە و كۇننى مبارك كورۇرلار. (ھجرت) عربچە كوچو دېمىكىدر.

مسلمانلار نىڭ تارىخ باشى دە، يەنى يىللارنى حسابلاو باشى دە اۇشبو ھجرت يىلىدىن، يەنى كوچو يىلىدىن باشلانادر.

• شول سببىدىن آى يىللار يەنە ھجرت يىللىرى (وتارىخ ھجرى) دېيىلۇر.

ش: مولد كۇنى نېنىدى كۇندىر؟

م: مولد كۇنى پېغەبىرمۇز مۇھىد ئىلىھى السىلام طوغان كوندىر كە ربيع اوّل آيىنىڭ ۱۲ نچى كۇنىدىر. پېغەبىرمۇز حضرتلارى قۇياش حسابىنىڭ ۵۷۰ نچى يىلىدە ۲۷ نچى آپرىلىدە تارىخ ھجرىدىن ۵۳ يىل اوّل ربيع اوّل نىڭ ۱۲ نچى كېچە سىندە تاك آلدىدىن مۇكە مۇكرەمە شەرىندە دىئاغە كىلەشدر.

ش: رىغائب كۇنى نېنىدى كۇندىر؟

م: رجب آيىنىڭ بىرىنچى جەمە كۇنىدىر كە اول كۇننىڭ كېچە سىندە پېغەبىرمۇز مۇھىد ئىلىھى السىلامنىڭ آناسى عبد اللە آناسى آمىنە ايلە بىرىنچى مرتبە كورشەمشلاردىر. اۇشبو كورشو پېغەبىرمۇز مۇھىد ئىلىھى السىلامنىڭ دىئاغە كىلەو يەنە سبب بولەشدر.

ش: معراج كۇنى نېنىدى كۇندىر؟

م: معراج كۇنى پېغەبىرمۇز مۇھىد ئىلىھى السىلامنىڭ كوكلارگە منو واقەسى بولغان كۇندىر كە كېچە سىندە تۇنلە ايلە يۇقىلى اوياولى زمانىدە واقع بولەشدر (۱)، بو واقە ھىزرت رسول مۇكەدەن مۇدىنە گە كوچودن بىرىل مۇقىم ۲۷ نچى رجبىدە واقع بولەشدر.

اۇشبو واقەدە ھىزرت رسول كوكدە جىننى وفرشتەلارنى كورمىش. اۇلگى پېغەبىرلارنىڭ جانلار يىنى كورۇپ سۇيىلەشەش. مسلمانلارغە ھەر كۇن بېش وقت نماز اوقو اۇشبو واقەدە فرض قىلىنەشدر.

معراج واقەسى ھىزرت رسولگە بىرىنچە مرتبە واقع بولەشدر. مشهورى ۲۷ نچى رجبىدە واقع بولغانىدىر.

ھىزرت رسول بىر كېچەدە مۇكە مۇكرەمەدىن قۇدىس شەرىف شەرىنە بارۇپ ھىزرت داود وسلىمان ئىلىھى السىلامدىن قالغان (بيت المقدس) مۇسجىدىنە

بارغانىنى دە كورمىشدر.

بو واقعه مشهور روایتلرگه قاراغانده معراج واقعه سندن الك رمضاننك ۱۳ نچى كىچە سنده واقع بولمىشدر. بعض روایتلرده ايسه، هر ايكى واقعه بر كىچە دە واقع بولمىشدر. **ش:** برائت كۇنى نىندى كۇندىر؟

م: برائت كۇنى شعباننك ۱۵ نچى كۇنىددر. بو كۇننك كىچە سى ۱۴ نچى شعبانده يۇباش بايغاندن صوڭ باشلانۇر. بو كىچە دعالر وتوبه لار مقبول بولاطۇرغان ۴ يىزگى كىچە ددر. روایتلرگه قاراغانده هر كىمك بىر يىللىق بختى اۇشبو كىچە دە عيىن قىلنادر. شول سببىدن بو كىچە دە هر كىمگه ايزگى عمللر قىلۇب الله عالى دن خىر لى مقصودلرىنى صۇراب دعالر قىلو، هم ياوز عمللر ندىن توبه قىلو تىيشلىددر.

ش: مكه آلنگان كۇن نىندى كۇندىر؟

م: حضرتى رسول اون ايكى مك قدر اسلام عسكرى ايله مدينه دن كىلۇب مكه مكرمه نى كافرلر قولدىن آلغان كۇندىر. بو واقعه تارىخ هجرىنك ۸ نچى يىلده ۲۱ نچى رمضانده واقع بولمىشدر.

اسلام دىنى هر طرفده اۇشبو واقعه دن صوڭره قوت طابمىشدر. كعبه ۶ چنك گى پۇتار اۇشبو كۇنده پغارلمىشدر. **ش:** قدر كۇنى نىندى كۇندىر؟

م: هر يىده بر مرتبه بولاطۇرغان بىر مبارك كۇندىر كىچە سى ايزگى كىچە لردندىر. بو كىچە نك قاپسى كۇنده بولاجقى معلوم توگلىددر. محمد عليه السلام كو بسنچه بو كىچە نك رمضاننك ۲۷ نچى كىچە سىنه طوغرى كىلو اهتمالىنى بيان قىلمىشدر. شول سببىدن هر طرفنك مسلمانلرى رمضاننك ۲۷ نچى كىچە سىنى قدر كىچى ايتۇب اعتبار قىلالر. محمد عليه السلامگه الله تعالى طرفىدىن قرآن ايتلىرى اۇشبو كىچە دە نازل بولاباشلامىشدر. بو كىچە دە ايزگى عمللر قىلو نك ثوابى بىك كوبرى. پىغمبرمىز محمد عليه السلام گناهلر ندىن توبه قىلو قدر كىچە سىنه طوغرى كىلگان كىشىنك بارچه گناهلرى عفو قىلنۇر دىمىشدر.

ش: عيد فطر كۇنى نىندى كۇندىر.

م: رمضان روزەسى تمام بولغاندىن صوڭ بايرام ايدله طۇرغان كۇندىر. ۱ نچى شوالده بولۇر. اۇشبو كۇنده هر شهر و اولنك مسلمانلرى بىر بىرگه جىيلۇب عيد نمازىنى اوقۇرلار. دولتلى كىشىلرگه اۇشبو كۇنده عيد نمازىنه قدر فقيرلرگه فطره صدقه سىنى بىر و واجب بولۇر. هر طرفده بو بايرام اۇچ كۇن ايدلۇر.

ش: عيد قربان كۇنى نىندى كۇندىر؟

م: عيد قربان كۇنى ذوالحجه آينك ۱۰ نچى كۇنىددر كه هر سنه مكه مكرمه دە

ھىجىملىرى ئۈشبو كۈندە تمام قىلىنۇر. بو كۈندە دە ھەر شەھەر و اولانك مسلمانلرى
بىر بىرگە جىيلۇب عىد نمازى اوقۇرار. دولتى كشىلرگە بو كۈندە قىر بان چالۇب
ايتىنى فقراغە اولاشو و جماعتلرىنى حرمت قىلو واجب بوۇر.

عىد قىر بان كۈنىدىن اولگى كۈن يعنى ۹ نچى ذوالحجە (عرفه) كۈنى دىب
آتالۇر. آندىن دە اولگى كۈن (ترويه) دۇنى دىب آنالۇر. مكە مكرمه دە ھىج

عمللرى ئۈشبو ترويه كۈنىدىن باشلانۇر. بو كۈنلردە مبارك كۈندىر.

مكە دە ابراھىم عليه السلامك تۇشندە اوغلى اسماعىل عليه السلامنى قىر بان قىلۇرغە
بۇيۇرلوى ئۈشبو كۈنلردە بولمىشدر. آتاسى اوغلىنى قىر بان قىلام دىگانە جبرائىل
فرشتە كىلۇب قۇتقارمىشدر. شى: تشرىق كۈنلرى نىندى كۈنلردىر؟

م: عىد قىر بان كۈنىدىن سوڭقى اوچ كۈندىر كە ذوالحجە نك ۱۱، ۱۲، ۱۳ نچى
كۈنلر بىدرلر.

عرفه كۈنىنىك ايرتە نمازىدىن باشلاب آخىرغى تشرىق كۈنىنىك ايكندى نمازىنە
قىر جماعت نمازىدىن سوڭرە مسلمانلر ھەر طىر فە قچقۇب تىككىر تشرىق اسەلى
تىككىرنى ئەيتۇرلر.

تارىخىي ھجرى.

شى: يىللر، آيلر قاي زماندىن باشلاب حساب قىلنادىر؟

م: بىز مسلمانلر يىللرنى ھجرت يىلدىن باشلاب حساب قىلامىز. يعنى پىغمبىر مۇھە
مدينە مەكەدىن مەدىنە گە كوچكان يىلدىن باشلاب حساب قىلامىز.

ھاضر ئۈشبو سەنە ھجرت نك (۱۳۹۹) نچى يىلدىر. يعنى ھجرت يىلدىن بىرلى
(۱۳۹۹) يىل اوتۇب (۱۳۹۹) نچى يىل باشلانمىشدر. تارىخىي ھجىرىدىن اون اوچ عصر اوتۇب

اون دورتنچى عصر باشلانمىشدر. شى: عصرنى دىگان سوز؟

م: عصر دىمەك بىر يۈز يىل دىمەك. تارىخىي علماسى ھەر بىر يۈز يىلنى بىر عصرغە حسابلاب
يۇرتلر. شى: تارىخ نەرسە؟

ب: تارىخ بىر زور علمىدر. اول علم نك كىتابلرىندە دىنيا ياراتقاندىن بىرلى بولغان
الوغ واقىلار نك قاي يىللردە، نى روشچە ونى سىبىدىن بولغانى يازلامىشدر. دىنيا ياراتقاندىن

بىرلى بىر يۈزىندە نىندى خىلقلر بولمىش، آنلرنك علملرى و دىنپادە تركلكلرى نى
روشچە بولمىش، آنلرنك پادشاھلىقلرى آراسىندە نىندى صوغىشلر بولۇب كىچەش،

دىنياغە نىندى پىغمبىرلر، عالملر، ھنرمندلر، پادشاھلر و باشقەalog كشىلر
كىلۇب كىتەشلر. ھەسسى علم تارىخ كىتابلرىندە بىيان قىلنمىشلردىر.

م: بو كۈنلردە بويلىقى يىلنىڭ قايسى آيى ايكانىنى بلەسزىمى؟ **ش:** ...
م: ھازىردە ( ) آيىدىر. بو كۈن آينىڭ ( ) نچى كۈنىدىر. ايرتەگە
 ( ) نچى كۈنى، بىرى كۈنگە ( ) نچى كۈنى بولۇر.
 بو آيدىن سوڭرە ( ) آيى باشلانار. ايمىدى سزاوزغان درسلىردە
 آيلارنىڭ اسملىرىنى ونيچە شەر كۈندىن كىلىدكلىرىنى بىلدۈز بۇندىن سوڭرە ھەر آينى
 ھىسابلاپ چامالاب تۇرۇڭز. اگر دە آينىڭ اسمىنى اۇنۇتساڭز، ديوارى تقويملىردىن
 قاراڭز. آنلردە ھەر كۈننىڭ قايسى آينىڭ نىچە نچى كۈنى ايكانى رىقم ايلە يازلمىشدر.

تارىخ مىلادى.

ش: مىسلمانلارغە باشقە كىشىلر يىللىرىنى قاى زماندىن باشلاپ ھىساب قىلالر؟
م: نصرانىلر (يعنى خرىستىيانلر) ھىزرت عيسى عليه السلامنىڭ طوغا نىدىن باشلاپ
 ھىساب قىلالر. **ش:** ايمىدى بو سنە آننىڭ طوغا نىنە نىچە يىل بولدى؟
م: بو سنە ھىزرت عيسىنىڭ طوغا نىلدىن بىرلى (۱۹۹۹) نچى يىلدىر. دىمەك
 اول زماندىن بىرلى (۱۹) عصر اوقۇب (۲۰) نچى عصر باشلانمىشدر. بو ھىسابقە
 (تارىخ مىلادى) دىلر. تارىخ مىلادى مىسلمانلر آراسىندە دە مقبولدىر، چۈنكى
 اول، قۇياش يۇرشى ايلە ھىساب قىلنادر. بو ھىسابدە يىلنىڭ ھەر فصلىنىڭ آيلرى اوز
 وقتلىرىدە كىلەر. شول سببىدىن دىنيا ھىسابلرى اۇچۇن تارىخ مىلادى اوكقا يراقدر.
 امامدىنى اشلر اۇچۇن تارىخ ھجرى لازىمدر.

ش: تارىخ ھجرىنىڭ آيلرى ھرىلدە بىر وقتدە طوغرى كىلمىلر مىنى؟
م: يوق طوغرى كىلمىلر. ھرىلدە اون، اون بىر كۈن قدر آلدن كىلولىرى سببىلى
 اۇچ يىلدە بىر آيدىن ارتق كوچەلر. اونۇز اۇچ يىلدە بىر مرتبە گنە اۋلىكى وقتلىرىنە
 طوغرى كىلەر. شول سببىدىن رىضان آيى ھمان بىر وقتقە طوغرى كىلمىلر.
 گاھا كۈز آيلرىدە، گاھا ياز، جاى وقش آيلرىدە طوغرى كىلەر. ھازىردە رىضان
 آيى كۈز كۈنلىرىدە بولادر. سىگىز يىلدىن سوڭرە جاى آيلرىدە، ۱۶ يىلدىن سوڭرە
 ياز آيلرىدە بولۇر. ۲۴ يىلدىن سوڭرە شى آيلرىدە بولۇر. ۳۲ يىلدىن سوڭرە يەنە
 كۈز آيلرىدە كىلە باشلار.

فرىضا بىرىلدە محرم آيى ايلە غىنوار آيى بىرگە كورىشسەلر، ياڭدان اوتۇر
 اۇچ بىل اوتىمىچى بىر وقتقە طوغرى كىلە آلەمىلر. مىثلا ۱۳۲۸ نچى تارىخ ھجرىنىڭ
 محرم آيى ۱۹۱۰ نچى تارىخ مىلادىنىڭ غىنوارى ايلە بىر وقتقە طوغرى كىلەر.
 غىنوارنىڭ بىر نچى كۈنىدە محرمنىڭ ۲ نچى كۈنى بولاچقىدر. شوندىن سوڭرە ھرىل صابىن

تارىخ ھجرى اون، اون بر كۈن آلدن كېلە كېلە ۱۸۴۲ نچى يىلدە ۱۳۶۱ نچى يىلنىڭ محرم آيى يەنە غىنوارغە كېلۇب چىغا چىقىدۇر كە باشى ۶ نچى غىنواردە دوشنبە كۈن بولاقچىدۇر. مۇنە شول روشچە ھەر وقت تارىخ ھجرى ايلە اوتۇز اۈچ يىل، تارىخ ميلادى ايلە اوتۇز ايكى يىل اوتكان ساين آى ايلرى بر وقتقە طوغرى كېلە بارادر.

ش: نى سېدىن برسى (۳۳)، ايكىنچىسى (۳۲) يىل طوغرى كېلە؟

م: چۈنكە آى يىللىرى قۇياش يىللىرىنە قاراغاندە اون بر كۈن چاماسى كېم حسابلانا بارغانلقدن ھەر اوتۇز ايكى يىلدە بر يىل آرتق سانالا بارالر. بر كشى قۇياش يىلى ايلە (۳۲) ياشىندە بولسە، آى يىلى ايلە (۳۳) ياشىندە بولا. قۇياش يىلى ايلە (۶۴) ياشىندە بولغان كشى آى حسابى ايلە (۶۶) ياشىندە بولا. شول روشچە قۇياش حسابى ايلە (۹۶) ياشىندە بولغان كشى آى حسابى ايلە (۹۹) ياشىندە بولا. حضرت رسول تارىخ ميلادى ايلە (۶۲۲) نچى يىلدە مكە مكرمە دن مېدىنە مەنورە گە ھجرت قىلمىشدر. حضرت رسولنىڭ ھجرتىدىن بىرلى ۱۹۰۲ نچى تارىخ ميلادىدە قۇياش يىلى ايلە (۱۶۸۰) يىل اوتكان ايدى اما آى حسابى ايلە فرق يىل آرتق (۱۳۶۰) يىل اوتكان ايدى.

تارىخ آدمى.

(ھېوطى)

ش: دىنيا ياراتلغاندىن بىرلى نېچە يىل اوتىمىشدر؟

م: يھودىلر حسابنچە (۱۹۰۰) نچى يىلدە (۵۶۶۰) يىل اوتكان ايدى. اما بىزنىڭچە دىنيا ياراتلغانىنە نېچە يىل اوتكانى معلوم توگىلدر. بر نېچە مڭ مڭ (مىليون) يىللىر اوتكان بولوىدە احتمالدر. اما بىز گە بر نچى آنامز آدم عليه السلامنىڭ يىز يۈزىندە تركاك قىلا باشلاغانىنە نېچە يىل اوتكانى معلومدر. تارىخ دىنى كىتابلىرىنىڭ بيانىنە قاراغاندە (۱۹۰۰) نچى يىلدە آدم عليه السلام زمانىدىن بىرلى (۷۴۸۴) يىل اوتكانگە طوغرى كېلەدر. بو حسابقە تارىخ آدمى ياكە (تارىخ ھېوطى) دىيىلۇ. تارىخ آدمى بويىچە نوح پېغمبەر (۱۶۴۲) نچى يىلدە، ابراهيم عليه السلام (۳۳۲۳) نچى يىلدە، موسى عليه السلام (۳۷۴۸) نچى يىلدە، عيسى عليه السلام (۵۵۸۴) نچى يىلدە پېغمبەر مۇھمەد عليه السلام (۶۱۵۴) نچى يىلدە دىنياغە كېلەشلىردر. حاضر بويىلغى يىل تارىخ آدمى بويىچە (۷۴۰۰) نچى يىلدر.

دنیا معلوماتی

ایکنچی جزئی.

ابتدائی مکتبلردہ دورتنچی صنفی بالالارینہ سقراط حکیم اصولنچہ مذاکرہ و مجاوبہ طریقہ ایله اوقوتوق اؤچون ترتیب ایدلمش علم اشیا مجوعه سیدر.

بو کتاب قرائت کتابی توگل، معلومات کتابیدر. شول سبیدن بالالارنک خاخرندہ مجبورا قالورغہ سبب بولسون اؤچون منیمونیکه قاعدہسی بوینچہ سوال جواب طریقہ ایله یازلمشدر. قرائت ترهیه اؤچون اولان کتاب ادب، خلاق و حفظ صحتکده دائر اولوب سوال و جوابدن باشقه نطق و بیان طریقہ ایله یازورغہ تییشدر.

س ۱۳۲۶
۱۹۰۸

النفیس
خاریطی و مطبعه

قراندہ اوزیورتندہ

КАЗАНЬ.

Лито-Типографія И. Н. Харитоновна.

1908

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

هنر و اۇستالار.

ش: هنر نەرسە؟

م: هنر اۇستالار دېمەك. ھەر بىر اشنى ياخشى ايتۇب اشلەۋاچۇن اول اشكە اۇستار و لازمدر. بىر اشنى اشلەرگە اۇستارغان كشىگە شول اشنىڭ «اۇستاسى» دېيىلۇر. سز كورە طۇرغانسىز. دنيادە ايگن ايگوجىلر بار، باغ و بوستان تربيە فيلوجىلر بار. اۇيلر اشلەۋچىلر بار. كىيىملر تگوجىلر بار، آياق كىيىملىرى يا ساۋچىلر بار. تىمىرچىلر، باقرچىلر، آلتۇنچىلر، ساعتچىلر، جھازچىلر، بوياۋچىلر و آش پشروچىلر بار. تۇرلى قۇراللر اشلەۋچىلر بار. بونلر نىڭ ھەسسى اوزاشلر نىڭ اۇستالرى بىرلر. بونلر نىڭ اۇستالقرىنە هنر و صناعت دېيىلۇر. ھر كىم بىر اشنى اۇيرەنۇب اول اشنى كوب اشلەسە، شول اشنىڭ اۇستاسى بولادىر. كوبسنىچە تىمىرچى كىيىم تىگە بىلمىدەر. كىيىم تگوجى دە تىمىر اشلىرىنى اشلى آلمايدەر. شونىڭ اۇچۇن هنر ايپەلرىنىڭ تۇرلىسى تۇرلى هنرلەرگە بولنەشلىرىدۇر.

دنيادە طۇر و اۇچۇن ھر كىم بىر اشكە اۇيرەنمەك لازمدر. كشى يا عالم بولۇپ علمى ايپەلە خلققە بىر فائىدە كىترمەك تىيىشلىدەر. يا كە بىر هنر اۇيرەنۇب هنرى ايپەلە خلققە خىدمەت ايتمەك تىيىشلىدەر. يا كە هنر ايپەلرى اشلەپ چىقارغان ماللرنى تۇرلى اول و شىھەرلەرگە كىترۇب بىرۇب ساتو و سودا ايتو لازمدر.

علم دە بىلمەگان، هنردە اۇيرەنمەگان و سودادە ايتە آلمانغان كشىلر قارا اشچى بولۇپ قالالار. قارا اشلرنىڭ بىھاسى بىك آرزاندەر. شونىڭ اۇچۇن هنرسىز كشىلر

عەرلرى بويىنچە فقير بولۇپ تر كلك فيلم مېدەرلر. **ش:** هنرلرنى قايدە اۇيرەنەر؟
م: هر هنرنى شول هنرنىڭ اۇستاسىنە خىدمىتى بولۇپ كرۇب اۇيرەنەر.
 ايمىدى بوزماندە هنر اۇيرەتو اۇچۇن هنر مكنىبلرى آچلىدى. هنرلرنى تىزلك
 و آسانلىق ايلە اۇيرەنەسى كىلگان بالالار شول مكنىبلردە اوقۇمى تىيشلىدىر.
 كارخانىلردە (فابرىكە و زاوودلردە) اشلەوچى اشچىلرنىڭ هر برسى هنر
 ايبەلر يىدىرلر. آنلرنىڭ هر برسى كارخانىە خوجەلرنىن آى صاين بر مقدار معاش
 (زالونىە) آلۇب اشلەمكەدرلر. اۇستالقلرىنە و طرشولرىنە فاراب آنلرنىڭ
 قايسىلىرى بىك كوب معاش آلارغىنە. قايسىلىرى بر آز معاش ايلە كۇن كورەرلر.
 هنر مكنىبلرنىدە اوقۇب چىققان اۇستالرنىڭ ھەمەسى بىك اۇستا اولدقلرنىن
 كارخانىلردە ايك كوب زالونىە آلوچى شونلر بولادىر. شونىڭ اۇچۇن كامىل اۇستا
 بوليم دىگان كشى هنرلرنى هنر مكنىبلرىنە كرۇب اۇيرەنمك تىيشلىدىر.

قۇرال و ماشىنالىر.

ش: اۇستالر هنرلرىنى قوللرى ايلەگنە اشليرمى؟

م: تۇرلى هنر بار. قايسى هنرلرنى قول ايلەگنە اشليرلر. قايسى هنرلرنى تۇرلى
 قۇراللر ايلە اشليرلر. **ش:** قۇرال نەرسە؟

م: قۇرال دىب بر اشنى اشلەو كە آسانلىق بىرە طۇرغان نەرسەگە ئەبتەلر. مىثلا بر
 قاداقنى آغاچقە قول بىرلە قاداقلاب دەبولادىر. لىكن بونىڭ اۇچۇن بىك اوزاق قولنى
 آورتىدۇب عذابلانو لازم بولادىر.

اگر دە اول قاداقنى بر چوكچ ايلە قاداقلاسەق، اشنى بىك تىز بىترمك مەمكنىدر.

شونىڭ اۇچۇن چوكچ بر قۇرالدىر. **ش:** دىخى نىندى قۇراللر باردىر؟

م: دىبادە قۇرال دىب آبالا طۇرغان نەرسە بىك كىرىدۇر. مشهورلرى
 چوكچ، طوقماق، اينە، بز، اوبماق، قاچى، پەكى، پچاق، بالنا، پچقى، اۇتۇرگى،

اشقى، قازما، فرغچ، كۆرەك، سەنەك، طرما، سېركى، چالغى، اوراق، سوقا،
صابان، قابا، اۇرچۇق، شورى، صوصا، كىيىرگى، قايراق، اسمى قۇراللىردى.
بازو بازو اۇچۇن قلم دە بر قۇراللىر.

آشاواچو اۇچۇن استعمال قىلماقۇرغان صاوت صابالردە، قاشقۇچە نېچكىلردە،
چومچۇصۇققىلردە اوز اورنلىرىنىڭ قۇراللىرىدۇر.

يۇرو اۇچۇن چاڭغى، چانا و آر بادە قۇراللىردى.
آت جھازلىرى مىلادوغا، دىلېگۇگە، يۇگەن، آوزلق، نىزگن، قامۇطە،
اڭغىرچاق، آرفالق كىبى نەرسەلردە اوزلىرىچە قۇراللىردى.

ش: دىيادە دخى نىندى قۇراللىر باردر؟

م: دىيادە فائىدەلى قۇراللىر كۆب بولغان كىبى حيوان وكشى اوترە طۇرغان ضررلى
قۇراللىردە باردر. مىلا قاپقىنلىر، قىلچىلر، خىنجىرلىر، سۇنكىلر، جەبەلر، ملطقلىر،
وطوپلر حيوان يا كشى اوترو اۇچۇن چىغارامىشلىردى. بوندى قۇراللىرنى آوچىلر
آوا اۇچۇن وعسكىرلىر صوغىش اۇچۇن استعمال قىلالر. بۇندى قۇراللىر بىرتىقچى حيوانلرنى
اوترو اۇچۇن فائىدەلى بولسەلردە، باشقەچە كىشىگە فائىدەلىرى بوقدىر. خصوصاً
بالالارغە بوندى قۇراللىرنى طۇتوبردە يارامىدۇر. نىچە نىچە بالالار قورقۇنچىلى قۇراللىرنى

طۇتولرى سىبىلى آتلۇب اولمىشلىردى. ش: ماشىنا نەرسە؟

م: ماشىنا دىيىپ ئەيلە نە طۇرغان چىغرى يا كە قايراطۇرغان بىرسىرتەسى يا كۆيەنتەسى
بولغان قۇراللىرغە ئەيتلەدر.

بوزماندە بىك كۆب اشلىر اۇچۇن ماشىنالىر ياسالدى. اولدە كىيىملرنى اينە
واو يىماق طۇتۇب قول ايلە گنەنگە ار ايدى. اىمدى بوزماندە تىگو ماشىناسى چىقدى.
تىگوچىلرنىڭ ھەسسى كىيىملرنى شونىڭ ايلە تىگە باشلايدىلر.

ش: ماشىنالىرنىڭ نى فائىدەسى بار؟

م: ماشىنالىر اشكە بىك آسانلىق بىرەلر. ماشىناسىز اون كۆندە اشلە نە طۇرغان

اشنى ماشىنا ايله بر كۈندە اشلب بترۇب بولادر.

شونڭ اۇچۇن كارخانىلاردا كۈب اشنى ماشىنا ايله اشلىلار.

ايڭ الڭ چغارلغان ماشىنالار نگرمة نلردر. نگرمة نلر چقغانچى آشلقلرنى

قول نگرمة نلرى ايله طارتۇب اۇن ايتمىشلار. صوڭرە اوتكن كشىلر نگرمة نلر اسملى

ماشىنالارنى اوبلاب چغارمىشلار. نگرمة نلر ماشىنالارنى اۆلدە كشىلر اوزلورى

ئەيلە ندرمىشلار. صوڭرە آنلرغە آت جىڭۇب ئەيلە ندرمىشلار. دىخى صوڭرە

نگرمة نلرنى يىل وصو ايله ئەيلە ندرە باشلامىشلار.

نگرمة نلرگە اۇخشاتۇب طابقر كشىلر باشقە اشلرنى اشلرگە دە تۇرلى

ماشىنالار چغارمىشلار. بوزماندە يىب يىرلى طۇرغان، كىتەن صوغا طۇرغان، اوراق

اورا وآشلىق صوغا، صيبىر صاوا وماى آتلى طۇرغان ماشىنالاردا باردر.

عقلى كشىلر اوبلى اوبلى ھر اشكە تۇرلى ماشىنالار چغارۇب طۇرماق دەدرلر.

بارا طۇرغاچ شوندى بر زمان كىلۈر كە كشىگە اشلرگە اش دە قالماس. ھر بر

اشنى ماشىنالار اشلب طۇرۇرلر.

يۈرۈۈكۈچۈ قۇراللىرى.

م. آدملر جانسىز نەرسەلر كىبى بر اورند، غنە طۇرمىلر. تلەسەلر قايا كوچۇب

يۇرى آلار. آنلر نى ايله كوچەلر؟ شى: آباقلرى ايله يۇرۇب كوچەلر.

م: آباق ايله جە يە ولەب بىك كۈب يىرگە يۇرۇب بولمى. طاغى نىلر ايله يۇرىلر؟

شى: آتقە آتلا نۇب يۇرىلر.

م: آتدن باشقە دىخى نىندى حيوانلرغە آتلا نالر؟ شى: ...

م: ايشە كلرگە قاچلرغە آتلا نالر. دۈبەلرگە وفىللرگە اوطۇرۇب يۇرىلر.

م: آتقە آتلا نۇب يۇرۇ ھر كىم اۇچۇن اوڭغاي توڭلدر. بر آتقە بر كشىدن آرتق

آتلا نا آلدىلر. بر نىچە كشى برگە اوطۇرۇب يۇرۇر اۇچۇن آدمىلر نىندى

قۇراللر باصاغانلر؟ شى: آر بالر، فابتونلر ھم چانالر باصاغانلر.

م: آر بالر، چانالر نىچك يۇرىلر؟

شى: آنلرغە آت باو كۈز بىگەلر. آنلر طارتقاچ آر بادە چانادە يۇرى.

م: آتسزغنه آنلرنى بۇرتۇب بولمى مېنى؟

ش: البته بولمى. آنلر جانسز ايچ نېچك بارسۇنلر؟

م: بوزمانده ايمدى آتسز بۇرى طۇرغان آر بالرده چقدى. تيمير يول ۋاگونلر يىنى
كورگانكز يوقمى. آنلرده همهسى آتسز بۇرىلر. يىنه آفتوموبيل اسملى آر با
وچانالر باردر. آنلرده آتسز بۇرىلر، آنلى آر بالردن تيزرەك بۇرىلر.

ش: آنلر نېچك بۇرىلر صوك؟

م: آنلرنك كوپچە كلر يىنى پار قوتى ئەيلە ندرە. پار قوتى حقندە مېن سرگه بر آر
سۇبلەگان ايدم. بلكە جايى چقغانده يىنه سۇبلەمن.

ش: آتسز آر بالرنك كوپچە كلر يىنى پار قوتى ئەيلە ندرە ايكان. آتسز چانالر
نېچك بۇرىلر؟ آنلرنك كوپچە كلرى يوقدر ايچ.

م: درست، آتسز چانالرنك كوپچە كلرى يوق. كوپچە كلرى اورنىنه آنلرنك
قانانلرى بار. پار قوتى آنلرنك قانانلر يىنى ئەيلە ندرە. قانانلرى نگرمن قاناتى
كېى قىيق ايتۇب اشلەنگان. پار قوتى ايلە شول قانات بېك قزو ئەيلە نۇب هوانى
اتە. هوا آنك اتوو يىنه قارشى طۇرا. كيتۇب بتمى. شول سببلى چانا قار يا بۇز
اۇستىندن ابركسز اوزى شووب كىتە. يىنه بېك تيگز كوللر اۇستىنده چانالرنى
يىل ايلەدە بۇرتەلر. ش: اول نېچك؟

م: چانالرنك اۇستىنه يلكن، يعنى بر كىندر جەيمە فورالر. قوتلى يىل يلكنى اتە.
شول اتو قوتى ايلە يىل اوڭغايىنه چاناده بارا.

م: آدملر صو اۇستىنده نېچك بۇرىلر؟

ش: بۇزۇب بۇرىلر. هم قايق و كۇيمەلر ايلە بۇرىلر.

م: كۇيمەلر نېچك بۇرى؟

ش: كۇيمەلرنى ايشكەك ايلە ايشەلر. يىل بولغانده كۇيمەلر گەدە يلكن قۇرالر.

م: يلكىنسز بۇرى طۇرغان كۇيمەلر يوقمى؟ ش: ...

م: بار. پارا خود اسملى زور كۇيمەلر يلكىنسز بولسەدە بۇرىلر.

ش: آنلر نېچك بۇرىلر صوك؟

م: آنلرده پار قوتى ايلە بۇرىلر. آنلرنك ايشكەكلى كوپچە كلرى بار. شول

كۆپچە كلرنى پار قوتى ئەيلە ندرە. كۆپچەك ئەيلە نگان ساين ايشكه كلرى ايشه لىر. شول سببىدن آنلردە يۇرىلر. حاضر بوزماندە هر بىر زور يلغالردە پاراخودلر يۇرى. دىكزلردە بيش اون مك چاقىرم بۇرى طورغان، بىر اول قدر زور دىكزلر پاراخودلرى دە بار.

قاناتلى كۆيمەلەر. (بالون)

ش: كشىلر صو اوستندە كۆيمە ايلە يۇرونى نىچك اوبلاب چقارغانلر؟
م: صو قۇشلىرىدىن فاز واوردە كلردن كورۇب ايسلرىبنە تۇشكان. آدم بالاسىنە صودە يۇرونى قۇشلىرا اۇيرە نگان. حاضر بوزماندە كشىلر هوا دە اۇچۇب يۇرونى دە قۇشلىردن اۇيرە نۇرگە بىك طرشۇب باغالر. لىكن قۇشلىر قدر اوك بولدىر آلەملر.
ش: نىچك، قۇشلىر كوك اۇچۇب يۇرىلمىنى؟

م: ايدۇ، قاناتلى كۆيمە ياصاب شونك ايلە هوا دە اۇچمەچى بولالر.

ش: اول قاناتلى كۆيمەلر بوغارى طابا هواغە نىچك كوتەرلەر؟
م: ايمدى تۇرلى مملكتدە تۇرلى تۇرلى كۆيمەلر ياصادىلر. قايسىلرى قاناتلىرى ايلە كوتەرلەر. قايسىلرى قووق ايلە كوتەرلەر.

ش: قووق ايلە نىچك كوتەرلۇب بولا؟

م: قووق دىگاج دە كچكنە قووق توكل. «بالون» يا كە هوا شارى دىب آنالا طۇرغان اۇى قدر زور قووق.
ش: اول نىچك كوتەرلەر؟

م: شەرلردە بالالر اوبىنچى ايتۇب ساتلا طۇرغان كچكنە قووقلرنى كورگانكز باردر. آنلرنك قايسىلرى بوغارى كوتەرلەر اىچ. شونك كىبى زور قووقلردە، يعنى بالونلردە كوتەرلەر. قاناتلى كۆيمەنى شول بالونغە طاغالر. بالون كوتەرلگاج كۆيمە دە كوتەرلەر. كوتەرلگاج قاناتلرنى ماشىنا ايلە ئەيلە ندرۇب تلە گان طرفقە اۇچالر. بىرگە تۇشەسىلرى كىلگاندە بالوننى آزراق بوشانالر. بالون كچرە بىگاج كۆيمە بىرگە تۇشە.

ش: اول كچكنە قووقلرنك قايسىلرى اۇچادە قايسىلرى نىك اۇچمى؟

م: اۇچمى طۇرغان قووقلر صولو ايلە گنە طوترلغان بولالر. اۇچا طۇرغانلرى پار

وتۇتۇن كېيى بىر ذاتايىلە پوتۇرلغان بولالار. قازاندىن چىققان پارنى ومۇر جالاردىن چىققان تۇتۇنلارنى كورگانگىز باردىر. آنلار قايا كوتەرلەر؟
ش: يوغارى طابا كوتەرلەر.

م: اچىنە پاربا كە تۇتۇن پوتۇرلغان قوقلردە يوغارى كوتەرلەر. چۇنكە اچلارنىڭكى نەرسە كوتەرلگىچ قوقلردە كوتەرلىمى حال يوق. ئەنە شول كچكەنە قوقلر كېيى بالونلارنىڭ اچىنەدە تۇتۇن (يا كە آندىن دە يىڭلرەك بىر ذات) پوتۇرلار. شول سىبىدىن بالون كوتەرلەر، اۇچا. ش: پاروتۇتوننى اۇچۇن يوغارى كوتەرلەر ايكان؟
م: چۇنكە آنلر هوادىن يىڭل. يىڭل نەرسە آور نەرسە اچىندە همان يوغارى كوتەرلەردىر. مىلا ماى سودىن يىڭلرە كىدر. شونىڭ اۇچۇن سونىڭ تۇيىنە سالنسدە، ماى اۇستكە چىقاردىر. صوترى كۇمۇشدىن يىڭلرە كىدر شول سىبىدىن تىرى كۇمۇش تۇيىنە سالنغان سودە اۇستكە قالقادر. سو بۇز بولۇپ قاتقاچ بىر آز يىڭلە بەردىر. شول سىبىدىن بۇزلردە سونىڭ اۇستىندە يۇرىلەر. آستقە باتا آلەمىلەر.

آغاچ ذاتى سودىن يىڭلەر. بىر اوطۇن آغاچى يا كە بورەنە صوتۇيىنە سالنسدە اۇستكە قالقادر. ساللارنىڭ كۇيەلرنىڭ سودە باتماولرى شول سىبىدىندىر. يۇن ذاتى دە سودىن بىك كۆب يىڭلەر. يۇنلرى كۆب بولو سىبىلى قۇشلر سودە باتمىلەر. يۇنى بولماو سىبىلى كىشى سودە باتا. يۇزە بىلمەگان كىشى صواۋستىندە يۇرى آلەمى. هوا سودىن يىڭلەر. شونىڭ اۇچۇن صوتوبىندە صولانغان صولو تىز چوپۇرداب اۇستكە چىقاردىر. صولو ايلە پوتۇرلغان قوق دە سونىڭ آستىندە طۇرا آلەمى، اۇستكە قالقادر. پار دە تۇتۇن دە هوادىن يىڭل بولغانغە كورە هوانىڭ اۇستىنە كوتەرلەر. پار وتۇتۇن ايلە پوتۇرلغان قوقلردە بالونلردە شونىڭ اۇچۇن يوغارى طابا كوتەرلەر.

هوا وصولو. (طن)

ش: هوا نەرسە؟

م: هوادىب صولانغاندە بىزنىڭ اچمىزگە كىرۇپ كوكىرە كىمىنى قابارتا طۇرغان نەرسەگە ئەيتلەر. بىز كىشىلر وبار چە هيوانلر شول هوانى صولاب طۇرامىز. هوا بولماسە، بىز اولەر ابدىك. صوسىز يىردە بالق طۇرا آلماغان كېيى هواسىز يىردە كىشىلردە اولەر.

ھەر بىر ھايۋان ھەر ۋەقت صاف ھوا ۋە ھوا ۋە ھوا بولۇپ تۇرۇرغە مېجبۇر دۇر. بىر اچكە كرگان ھوادە ايكنچى قات ھوا ۋە ھوا ۋە ھوا بولۇپ تۇرۇرغە پارامېدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن تېمىر ساندىق اچىنە مەچى يابىر قۇش يابۇب قويلسە، بىرەر ساعىتىدىن سوڭ اولەدر. ايشىكى، تەرەزەسى نەق يابلغان طار بولمەدە كىشى دەۋزاق طۇرا آلەيدۇر. تېز سولوۋى طارا يۇب باشى ئەيلەنەدر. ئۇزاقراق شۇندە طۇرسە، شۇندە اولۇب قالادۇر. ايشىكى، تەرەزەسى يابىق زور بولمەدەدە كىب كىشى ئۇزاق طۇرۇرغە پارامېدۇر. بىرسىنىڭ ئوزىدىن چىققان سولو ايكنچىسىنە كرۇب آغولېدۇر. كىشى ئوزىدىن چىققان سولو بىك ناچار آغودۇر. (بۇدۇرسە بالالارغە بىر دىققە قىدر سولامى طۇرۇرغە قوشارغە كېرەك. ناكە ھوا سولونىڭ قىدرىنى بلۇب اللە تەالى گە شىكرانە لىرىنى آرتىرسۇنلر. ۋەھم سولو نىڭ كىركىلگىنە اھىمىت بىر ب ھوانىڭ صافلىغىنە اعتبار قىلۇلۇر، مېنى خاطر لىرىنە آلسۇنلر)

شى: اول ھوا قايدە بولۇ؟

ھم: ھوا بىر يۇزىدە ھەر تۇشۇدە باردۇر. اۆيلردەدە باردۇر، اورام وقرلردە ھوا ايلە طولېدۇر. يوغارى طابا آلتىش چاقىرمغە قىدر ھوا باردۇر. آندىن سوڭ ھوا بىتەدر. شى: آنىڭ بارلىغىنى نىچەك بلۇب بولۇ؟ بىزنىڭ ھوانى ھىچ كورگانىز بوق. ھم: ھوا ذاتى كوزگە كورنە طۇرغان نەرسە توگىلدىر. شولاي بولسەدە آنى تەنگە بەرۇب طاۋوشىنى ايشىتۇب بولادۇر. مىثلا بىر كىشى ايكنچى كىشىنىڭ يۇزىنە قارشى قاتى ايتۇب سولاسە، ئوزىدىن چىققان ھوانى كىشىنىڭ بېتىنە بەرلەدر. بىر كىشى اچىنە كرگان سولوۋىنى سبىزغى تېشىكى آرقىلى چىقارسە، ھوانىڭ طاۋوشى ھەر كىمگە ايشىتلەدر. اگىردە بىر چىقىنى سوغە طغۇب بونالاسە، سولطاۋوشى ايشىتلەدر. اگىردە شول چىقىنى ھوادە آيقالاسە، ھوا طاۋوشى ايشىتلەدر. اگىردە بىر كىشى ايكنچى كىشىنىڭ يۇزىنە طابا قولىنى سلتەسە، يۇزگە قول يىپى كىلۇب بەرلەدر. اول يىلدە ھوادۇر. قول يىپى يۇن و طوزانلرنى ئۇچۇرادۇر. آنىڭ سببى قولنىڭ ھوانى طولقنلاندىرۇب اغز وويدۇر. قىردىن كېلىگەن يىلدە ھوادۇر. لىكن اول آغاطۇرغان ھوادۇر. ھوادە سو كىبى بعض وقتلردە آغادۇر. يىپى وداۋول شۇنىڭ آغوندىندۇر.

بوشلق.

ش: هوا يولماغان يير بارمى؟

م: يير اوستنده هوا سز يير يوقدر. هر بر بوش قوشلر هوا ايله طوليدر. يير يوزى آلتىش چاقرم قدر تيره ن هوا ديكزى آستنده طولرادر. بز يير اوستنده بالق صوده يورگان كى، هوا ديكزى اچنده يوريمز. هيچ بر بوشلق اچينه هوا آلمى چدى الميدر. صوايله طولى بر ششه نى توگوب قاراگز. صوى توگلكان صاين اچينه هوا كره بارور. ششه نك بوقرداب توگلووى شول سببندر. مچك نك آوزى قابلانسه، بۇرنندن سر كه سى ياكه كيراسينى آقيدر. بونك سببى اچنده بوش قالاچق قوشقه هوا كره. آلماغاندندر.

صوايله تمام طولى بر استا كانگه ناريلكه يابلسه، صوگره كينه ندىن چۇيكه لتۇب استا كاننى ناريلكه اوستينه كيتراسه، صوى هيچ آقاس چۇنكه استا كان اچى بوش قالا الميدر. چيندىن هوا كر نۇرگه اورن يوقدر. صاماور اوردره طولرغان كور وكنك اچينه هوا طولووى ده كيبير گاج اچى بوش قالا آلماغاندندر.

بر نك كه زگه بوش كى كورنگان قوشلر و صاوتلر نك همه سى هوا ايله طوليدر. چۇنكه يير يۇزنده بوشلق يوقدر. هوا ديكزى اچنده بوشلق بولۇرغده ممكن توگلدن. بر نهرسه بوشاتلغاج ده اچى هوا ايله طولادر. هواسى صووراسه، باشقه، نهرسه ايله طولادر. مثلا ورنك بر باشينى صوغه طغۇب هواسينى صوورۇب بترۇب قاراگز. شول ساعت قورانك اچى صوايله طولار. اگردە صووينى صوورسه گز، صاورنينه ينه صوكرۇر. قوراچى هيچ بوش قالا آلماس. چه ينك بۇرنندن صوورغاج صونك يوغارى منووى ده شول سببندر. كۇ بشه دن ياصالغان صو ملطغينه صونك كرووى ده شول سببندر. ناسوس دىگان نهرسه نك صونى چايدرۇب آتووى ده شول سببندر. «سيفون» اسملى كه كرى كۇ بشه ايله بر صاوتنك صووينى آوزينى اوشدر ميچى ده توگو ممكنر. بوده كۇ بشه نك اچى بوش طورا آلماغاندندر. نهرزه تۇبينه جييلغان صونى قايسى كشىلر بونلاب ياصالغان ايكى قاورى ايله بر صاوتقه آغزۇب آلار، اول قاورى كۇ بشه ده سيفون نوعندندر.

(طلومبا)

ناسوس.

ش: ناسوس نهرسه؟

م: ناسوس باقچهلر ده غى گل وچه چه كلرگه صو سيبه ر اۇچۇن هم او ط چغۇب

يۇرتلار يانا باشلاغاندە يانغنى سوندىرۇر اۇ چۇن چغارلغان بر قۇرالدر . يانغىچىلر (پوژارنىلر) اولارنى شونىڭ اىلە سوندرلر .
ش: اول ناسوس صونى نىچىك سىبە آلا ؟

م: ناسوس صوملغى كىبى بر كۇبشەدن عبارندىر . اول كۇبشە نىڭ طغزغىنە بر بۇكىسى باردىر . بۇ كىسىنى طارتقاچ كۇبشە نىڭ اچى بوش فالورغە طوغرى كىلەدر . بوش فالماسۇن اۇ چۇن كۇبشە نىڭ تۇبندە گى بر تىشكىدن صو كىلۇب كرەدر . بۇكىنى كىرى باصقاچ اول صو اىكىنچى تىشكىدن طغزلانۇب چغۇب كىتەدر . ناسوسنىڭ اىكى اچە گىسى بولادر . بر اچە گىنىڭ باشى صوغە كرۇب طۇرادىر . كۇبشە گە صو شوندىن كىلەدر . اىكىنچى اچە گىدىن صو طغزلانۇب آتلۇب چغادر .

ش: ناسوسنىڭ بۇكىسىنى كوتەرگاندە صونى آناطۇرغان اچە گىدە گى صونىك كىرى قايتىمى ؟

م: كۇبشە نىڭ طىشندە اول تىشك طوغرسىندە طوبسالى بر قابقاچ باردىر . بۇكىنى كوتەرگاندە صوورلو سىبىلى اول قابقاچ يابلۇب طۇرادىر . بۇكىنى باصقاچ يىنە آچلۇب كىتەدر .

ش: بۇ كىسىنى باصقانە صونى اۇ چۇن اول تىشكىدىن گنە چغادر . نىك اول كرگان تىشكىدىن كىرنى چغۇب كىتەمىدر ؟

م: صوكرە طۇرغان تىشك طوغرسىندە كۇبشە نىڭ اچىدە يىنە طوبسالى بر قابقاچ بادر . بۇكىنى كوتەرگاندە اول قابقاچ آچلادر . باصقانە طغزلانۇب يىنە يابلادر . كچكىنە ناسوسلر بر كۇبشەلى بولالر . اىكى كىشى باصارغە اوڭغاي بولسۇن اۇ چۇن ناسوسلرنىڭ كوسى اىكى كۇبشەلى ايتۇب ياصالار .

قۇى ناسوسى

ش: قۇى اولالرىدىن صو نىچىك آغا ؟

م: آنلردە ناسوس كىبى كۇبشەلى ايتۇب ياصالار . ش: انى نىچىك ياصىلر ؟

م: قۇينىڭ اچىنە كۇبشە كىبى اچى قووش بر بورەنە قوبىلغان . اول كۇبشە نىڭ بر باشى صوغە تىۇب طۇرا، اىكىنچى باشى قۇى اۇستىنە چغۇب قالا . شول كۇبشە نىڭ اچىنە بر صاب اىلە بر بۇكى طغالر . اول بۇكى تىشكىلى بولا . تىشكىنىڭ اۇستى بر كون قابقاچ اىلە يابلغان بولا . بۇ كىنىڭ صابى بر سىرتەمە گە طۇناشدرلغان . سىرتەمەنى

كوتەرگاچ بۇ كى كۇبشە نىڭ تۇبىنە تۇشۇپ صوغە تىبە . سىرتەنى باصقاچ بۇ كى كوتەرلە . اول كوتەرلگاچ كۇبشە نىڭ اچى صوايلە طولا . چۇنكە بەش فالو ممكەن توگل . چىتىدىن ھوادە كرۇرلك اورن يوق . بۇ كىنڭ چىتلىرى دە كۇبشە نىڭ قىرلىرىنە تىبۇپ كىنە طۇرا . صولو كرۇرلك توگل . سىرتەنى كوتەرگاچ بۇ كى يىنە توبەن تۇشە . كۇبشە اچىدىكى صو بۇ كى باصلاچ طغزلا تۇب كون قابقاچنى آچادە بۇ كىنڭ اوستىنە چغۇب قالا . سىرتەنى ايكىنچى باصقان دە بۇ كى يىنە كوتەرلە . اوستىنە كى صو تىشىگىدىن آستقە تۇشۇپ قالا آلمى . چۇنكە كون قابقاچ صوايلە طغزلا تۇب يابلا . بۇ كى كوتەرلو ايلە كۇبشە اچىدىكى صو قايابار ئۇرغە بلىمىچى كۇبشە نىڭ بوغارى باشىدىن اولاققە آغا . شول روشقە سىرتەنى باصقان صاين اولاقىدىن صو آغا . اولاقىدىن آفغان صوقۇبىنىڭ طاغاراغىنە تۇشە . آندىن حيوانلر اچىلر . ياكە اولاقىدىن آغشلى صونى بر چىلە ككە طو طرۇب اۇبىلرگە طاشىلر .

صوقلىق ھم اسسىلك نىڭ تاعثيرى

م: بالالر اوبنى طۇرغان قوقنى كورگانكز بارمى؟ ش: بار .
 م: شول قوقنىڭ بەيلە گان يىرى چىشلسەنى بولۇر؟ ش: قوق بوشاب قالۇر .
 آوزىدىن يا كىغان اۇفۇرلسە ، نى بولۇر؟ ش: قوق يىنە طولار .
 م: نى ايلە؟ ش: صولو ايلە . م: اول صولو نەرسە؟ ش: ھوا .
 م: شولاي . اگردە شول قوقنىڭ آوزىنى يىب ايلە بەيلەب يا كىغان طۇمالاسەق ، ھواسى طشقە چقا آلۇرمى؟ ش: چقا آلماس .
 م: شولاي . ياخشى قوق بولغان دە ھواسى بر دە چىتكە چقىمى . ايمىدى بوزمان دە تۇرلى تۇرلى ماتور تۇسلردە رىزىنكە ذاتىدىن يا صاغان قوقلر چقىدى . بالالر شونىڭ ايلە اوبنى باشلا دىلر . اول دە يا صاغان قوقلر يوق زمان دە بالالر صويلىغان حيوانلردىن چققان قوق ايلە اوبىناغانلر . چى قوقنى كۇل ايلە بىك فاتى اوغانلر اوغاچ قوق كىكبايگان ويوقارغان شوندىن صوك آنى صابۇنلاپ يووب پا كلە گانلر . پا كلەنگاچ اۇفورۇب صولو ايلە طوترۇب اوبىناغانلر .

م: بوش فووق ايلە طوترلغان قووقنى اولچەب باغلسە، آيرمالرى بولۇرمى؟
 ش: بولماسە كىرەك. آنڭ اچندە بر نەرسەدە يوق اچا
 م: يوق. آلاى توگل، آز بولسەدە آيرما بار: طوترلغان فووق بوش فووقند
 آورراق بولا. چۇنكە طوترلغاننىڭ اچندە فاتى ذات بولماسەدە، هوا بار. هوا
 بر نەرسە. آنڭدە اوزىنە كورە آورلغى بار.

اۋيدە يلى صولو ايلە تمام طوترلغان بر قووقنى طشقە صووقغە چقارۇپ
 باققانكز يوقمى؟ ش: يوق. نى بولا؟
 م: يلى هوا ايلە طوترلغان فووق طشقە چقارسە يا كە بازغە تۇشۇپ قوبلسە،
 شىكە، كچرەيە. ش: اول نى اۋچۇن؟

م: چۇنكە هر نەرسە، صووقدە كچرەيە. يلىدە زورايما. بو حال بارچە نەرسەدە
 بار. لىكن هر نەرسەدە بىزگە طۇيۇلۇرلۇق بولمى. تىبىر ذاتى قش كونى قسقارادر.
 جاى كۇنى اۋز ابادر. مىلا تىبىر يولىنىڭ تىبىرلىرى جاى كۇنلرنىدە بر برسینە تىيۇپ
 طۇرالر. قش كۇنلرنىدە بر برسندىن آيرلۇپ طۇرالر. بو حال يىلىق ايلە صووقلۇقنىڭ
 اثرىدەر. ينە كۇپچەك قىشاوينى (شىننى) تىبىرچى كۇپچەككە فاتى قىزدۇپ
 يلىتۇپ كىبىرتەدر. صوونقاچ شول قىشاو قسقارۇپ كۇپچەكنى بىك فاتى قسادر.
 فووق اچندە گى هوا يلى وقتدە قابارۇپ قووقنى كىبىرۇپ طۇرا. صووقغە
 چقارلغاچ شىكە، قووق يۇمۇشى. اگردە صووق شىكۇپ كچرەيگان بر قووقنى كىبىرى
 اۋيگە كرتلسە، ينە زورايۇر. چۇنكە اۋى يلىسى ايلە آنڭ هواسى ينە قابارۇر.
 اگردە شول قووقنى مېچ بويىنە اسسى بىرگە قوبلسە، بىگرەك دە قابارۇر.
 بىك اسسى بولۇپ كىتسە، قووقنىڭ هواسى اچىنە صىيا آلماسلۇق بولۇر. قووق يارلۇر.
 شول روشچە هر نەرسە اسسىدە زورايما وقابارا، صووقدە كچرەيە
 وشىكەدر. نارات طاقتاسندىن ياسالغان ايشكلرنى كورگانكز باردر، آنلر جاى
 كۇندە بىك طغز بولالر، ايشك ياڭقاقلرى آراسىنە طغزلۇق ايلە صىيالر.
 اماقش كۇندە نارات ايشك بىك بوش بولا. قاي وقتدە اوزندىن اوزى آچلۇپ
 كىتە. اما چىشى طاقتاسندىن اشلەنگان ايشك آلاى توگل. اول قش كۇندە
 زورايما. طغزلانا، جاى كۇندە بوشى. بونڭ سىبىى نىكشلىمە مشدر. ودخى

(ص) دە شولای. صووقدە بر آز کچرە بىسەدە، بۇز بولۇپ قاتقاندا بر آز زورايابا. شونڭ اۇچۇن صوايىلە صووقدە قاهانغان ششەلر صولرى قاتقاچ وانلالر. چۇنكە اچلرندەگى بۇز زورايادە صىمى. شول سبىدن ششەنى واتا. صو، يىلو ايلەدە زورايابا. صو بىك قاتى قزدلرسە، قابارۇب صو روشندىن چغا. بو (پار) بولا.

بو و پار.

ش: بو صودن بولامىنى؟

م: البته صودن بولا. صوسز صاوت نى قدر قزدلرسەدە، بووى چقىمى. صولى صاوتدىن قاتى قزدلرغان صاين بو چغا. بز صو قاينى دىمز.

م: صاماور قايناغانىنى نىدىن بلەسز؟ **ش:** بووى چقاندىن.

م: شولای. صاماور قايناغاندا قزوغە تىيۇب طۇرغان صو كىسەكلرى قابارۇب (بو) بولۇپ چغا باشلى، شول وقت بز صاماور قاينادى دىمز. يعنى صووى پشدى دىگان سوز.

ش: قايناغان وقتدە صاماور نڭ صووى نىك سىلكنە، شاپردى؟

م: چۇنكە آستدە پشۇب بىيتكان صولر قابارۇب پار بولالر. پار بولغاچ صو آستدە طۇرا آلملر. بوغارى كوتەرلەر. شول سببىلى پارى چغا باشلاغان صوشاپردى.

ش: نى اۇچۇن قابارۇب پار بولغان صولر آستدە طۇرا آلملر؟

م: چۇنكە پار صودن يىكل. صو اچندە صودن يىكل نەرسە باتۇب طۇرا آللى. اۇستكە قالقا. سز صو اچىنە بر بوش ششەنى باترۇب قارا كز. نى بولۇر؟

ش: صودن شاپرداب صولو چغار.

م: آنە، پارده صولو كىمى صو آستدە طۇرا آللى اۇستكە قالقا. پار صولودن دە يىكلرەك. شول سببىدن پار هوا دەدە آستدە طۇرا آللى.

ش: پار هوا دەدە آستدە طۇرا آلماسه، قايا كىتە؟

م: بوغارى كوتەرلەر. صاماوردىن قازاندن چقان پارلر نى كورگانكز باردر. همهسى بوغارى كوتەرلەر. **ش:** پار بوغارى طابا قايا. قدر كوتەرلەر؟

م: هوا نڭ صىبىق يىرىنە قدر. بر كرە سۇيلەگان ايدىم. يىر بۇزى آلتەش

چاقىرم قىدر ھوا ايلە قايلا نەشىدر . اول ھوا صو كىمى يىرنى باسۇب طۇرادىر . ھواناڭ
 آستى قانلاوى باسلوسىبىلى بىك قوبىى و طغزدر . اوستى قانلاوى صىيق و بوشە ندىر .
 بالالر اوچرۇب اوينى طۇرغان قووقلارنىڭ يوغارى اوچقانلر بىنى كورگانگنۇ
 باردىر . اول قووقلر اۇچۇب بىك يراق كىنە آلەملر . بر نچىە چاقىرم مىگچدە
 يارالار . چۇنكە يوغارى مىگان صاين ھوا صىيقلا نا . صىيق ھوادە اورن ابر كىنك
 سىبىلى قووق اچىندە گى نەرسە ، قابارا . كوب قابارا طۇرغاچ قووق چدى آلەمى ، يارلا .
 بىيك طاولارنىڭ باشلرندە ھوا ، تۇبلرندە گى ھواغە قاراغاندە صىيغراقدر .
 شونۇڭ اۇچۇن طاو باشىدە قايسى كىشىلرنىڭ صولوارى طارابا . قوبىى ھوا صولارغە
 اۇيرەنگان كىشى صىيق ھوا ايلە طۇرا آلەمى .

اۇچا طۇرغان ماشىنالار ايلەدە بىك يوغارى منە آلەملر . چۇنكە مىگان
 صاين ھوا بىك صىيقلا نا . صولشقە يارامى باشلى . بىك يوغارى مىگچ كىشىنىڭ
 طنى دە بىتە . ھم تەننىدىن قان دە چقا باشلى ايمىش . چۇنكە طغز ھوادە طغزلانۇب
 قىسلۇب طۇرغان قان بوشلقغە چققاچ قابارۇب تەن تىشكلىرىدىن آغا باشلى ايمىش .

يىلياق اولچەوى . (مىزان الحراره)

- م : بۇز نىدىن بولا ؟ ش : صودن بولا .
- م : قاينار صو نىدىن بولا ؟ ش : اولدە صودن بولا .
- م : بونلرنىڭ آيرمالرى نەرسە ؟
- ش : قاينار صو بىك اسسى ، بۇز بىك صووق . آيرمالرى شول .
- م : يلى صونۇڭ اسسىلىكى قاينار صو قىدر بارمى ؟ ش : يوق . كىمەرەك .
- م : سالقن صونۇڭ صووقلىقى بۇز صووقلىقى قىدر بارمى ؟ ش : يوق . آندىن كىمەرەك .
- م : ھوا جاي كونلرنىدە بىك يلى بولا . قش كونلرنىدە سالقن بولا . ھواناڭ يىلىغى دە
 سالقنلىقى دە ھر وقت بر تىگىز بولامى ، ياكە تۇرلىچە بولامى ؟
- ش : تۇرلىچە بولا . قاي كۇندە بىك اسسى بولا . قاي كۇندە يامسى غنە بولا .
- قاي كۇندە بىك صووق بولا . قايسى كۇنلردە سالقنچە غنە بولا .
- م : ھواناڭ يىلىغىنىڭ ھم سالقنلىغىنىڭ چاماسىنى اولچى طۇرغان قورال بوقمى ؟ ش : ...

م: بار. تېرمومېتر ياكە (مېزان الحراره) دىب آتالا .

ش: اول نېندىن ونېچك ياصالا؟

م: تېرمومېتر نچكە گنە بر پېيالا كۆپشەدن عبارتدەر . آنك بر باشى چوقمارلى
 ابتوب اشلەنگاندر . بو كۆپشە بر طاقنا كېسە گنە بر كىنگان بولادر . چوقمارلى
 باشى توبەن طۇرادر . اول كۆپشەنى قاينار صودە طورغان كونە صووى (ئىرى
 كۆمۇش) ياكە بوياولى اسپىرت ايلە طۇترالر . طوترغاچ دە كۆپشەنى همان
 قايناب طورغان صوغە طغۇب طۇرالر . طولغاچ كۆپشە نك باشىنى تمام طۇمالېلر .
 ھېچ ھوا كرۇرك بولمى . صوگرە كۆپشەنى قاينار صودن آلوب بر آز صوتالر .
 آندىن صوگ بۇزلى صوغە طغالر . بۇزلى صواچندە كۆپشە اچندە گى كۆنە
 صووى ياكە اسپىرت بېك كچرەيە : اولك كۆپشەنى بۇتۇنلەي طۇترۇب طۇرغان نەرسە
 بار طېغە قالا . كۆبشە نك شول طوغرىسىنە طاقناغە بر نطقە قويالر . نطقە طوغرىسى
 مېزاننك بېلى دىب آتالا . مېزاننك بېلىندىن يوغارى اۇچىنە قدر تېسگزلەب
 سېكسان صزق صزالر . صزقلر طوغرىسە بېلىدىن باشلاب رقىلر قويالر . ھر صزق
 بر درجە دىب آتالا . مېزاننك بېلىندىن توبەن دە يوقاردەغى صزقلر چاماسندە
 ايتۇب درجەلر ياصىلر . اول درجەلرگە دە رقىلر قويالر . ايمىدى قۇرال تمام بولدى .
 اگر دە اۇشبو قۇرالنى قاينار صوغە صالئسە ، اچندە گى نەرسەسى قابارۇب
 كۆپشە تمام طولادر . اگر دە بۇزلى صوغە طغلسە ، اول نرسە قويۇب تۇبكە
 اۇيۇشا ، بېلىنە قدر تۇشەدر .

ايمىدى اۇشبو قۇرال ايلە ھوانك ھالىنى دە بلو ممكىندر . چونكە ھوا يلى
 بولغاندە كۆپشە نك اچندە گى ذات بېلىندىن يوغارى منەدر . ھوا صووق بولغانك
 بېلىندىن توبەن تۇشەدر . بېلىدىن يوغارى قايسى رقم طوغرىسىنە قدر منسە ،
 ھوانك يىلىغى شول درجە دە بولادر . اورتاچە ھوالى اۇيدە يىلىقى ۱۵ درجە دە
 بولادر . جاي كۇنلرنە اسسىلك قرقىچى درجەلرگە قدر منگە ايدر . قش كۇنلرنە
 اچندە گى ذات مېزاننك بېلىندىن توبەن تۇشەدر . اورتاچە صوقلردە ۱۵ نچى
 درجە گە قدر تۇشەدر . بېك صووق كۇنلردە قرقىچى درجە گە قدر تۇشەدر .
 بومېزان ايلە صونك دە ھالىنى بلوب بولادر . صو ظاھردە صووق تۇسلى
 طۇبلسە دە ، مېزان بويىنچە صووقلغى بو قدر . مېزان ھروقت صونى اسسىلككە
 كورسەتەدر . اسسىلكى (۲۰) درجەدن كېم بولغان صودە قۇينو خوفلىدر .
 ش: نى سببىدىن صو صووق بولسە دە مېزان آنى اسسى دىب كورسەتە ؟

م: قاتماغان صو اصلده صوق بولميدر. همان يلى بولادر. يلى بولاسده بزنك تهنگه صوق نوسلى طۇيلادر. اسسىلك ديگان حال برذاندن ايكنچى ذائقه كوچۇب يۇرى طۇرغان برحالدر. قايسى ذاتلر آنى بيك تيز اوزلرينه طارتۇب آلۇب اچلرينه تيز يۇطالار. قايسى ذاتلر آنى بيك آفرنلق ابله قبول ايتهلر. اچلرينه ده بيك تيز يۇطميلر. تيمر طۇمر ذاتى اوڭكى نۇراردنبر. آغاچ ويون ذاتى ايكنچى نۇراردنبر. معلوم اولدىغى اوزره تيمر ذاتى اۇيده همان يليده طۇرسه ده، قول ابله طۇتقاچ صالحن كى طۇيلادر. چۇنكه قولنك اسسىلكىنى آلۇب اچينه تيز يۇطادر. آغاچ ذاتى آلاى توكلدر. صوده تيمر ذاتى كى تهنگه اسسىلكىنى بيك تيز يۇطادر. شول سببىن اوزى اسسى بولاسه ده، تهنگه صوق نرسه كى تاثير ايتهدر. ينه بزنك تهنمز اوزى براسسى ذاتدر. سلامت كشىنك تهنينك هر وقت اسسىلكى ريويمر ميزانى بويىنچه (۳۰) درجه دن كيم بولميدر. شول سببىن تهن، اسسىلكى اوزينكندن آز بولغان نرسه نى صوق ديب بلهدر.

(معلم افندى بو درسده بر ميزان الحراره ابله بالارغه اسسىده و صوفده نى حاللرده بولغانىنى بالفعل تجربه قىلدرۇرغه تيشىلىدر)

اسسىلك، زلزله واوط.

ش: اسسىلك نيدن بولا؟

م: اسسىلكنك باشى اوطايله قۇياشدر. بيزنك آستنده اوز اسسىلكى بولاسه ده بيزنك اۇستينه اسسىلك هر وقت اوطدن ياكه قۇياش نورندن حاصل بولادر.

ش: بيزنك آستنده اسسىلك بارمى؟

م: بار. بيز طوبىنك اۇستى قاتندىغى قابىغى غنه صوق بولۇب طۇرادر. اورتالغى بيك قزودر. اگرده برچاقرم فازلسه، اول قزولق طۇيلادر. اوچ چاقرم توبه نده اسسىلك صو قاينارلق سيكسان درجه گه ايرشه درواندن توبه ن تۇشكان صاين اسسىلك آرتا بارادر.

اوط طاولرندن چققان اوطلر، تۇتۇنلر بيزنك آستندن ا. سى بيزندين كىلرلر. قايسى ييرلر سلكنوب زلزله بولوده بيزنك آستى قزولغندنبر. چۇنكه قزولق سببلى بيز آستىنك پارى صييشا آلپىچى ييرنى يارۇب طشقه چغارغه مجبور

بولادر. شول وقتدە بېرنىڭ يارلغان تېرەسندە گى طوغرىلىرى قاترىدىر. اول وقت خلق بېر سلكىندى، زلزله بولدىدى. شول سېپىدىنكى زلزله كوستىنچە اوط طاوولى تېرەسندە دېڭىز بويلىرىدە بولادر. زلزله وقتىدە دېڭىزلەردىن پار وتۇتۇن چىققانى بېك كۆپ كۆرۈنىدۇ. گويابىر دېڭىز طوغرىسىدىن پارلۇپ پارىنى دېڭىز آرقلى چىقارماش.

ش: اوط اوزى نەرسە؟

م: اوط، يانا طۇرغان ذات اربۇب اچىدە گى مايسى ھوانىڭ مايسىنە قوشلۇۋىدىن حاصل بولغان يالقىدىن عبارتدۇر.

ش: آندىن نىك اسسىلك حاصل بولا؟

م: صولى طۇرغان ھوامزىدە بېكى نەرسە باردۇر، آنىڭ بېشىدىن دورىسى آزوت اسمىلى بىر آغۇردۇر. بېشىدىن بىر اۇلۇشى آچىلىق مايسى اسمىلى بىر ذاتىدە كەيوانلار اۇچۇن بېك فائىدەلىدۇر. اصلدە كەيوان ذاتى اچىنە شول مايسىنى اۇر اۇچۇن صولامقەدۇر. اگىردە بىر ھوادە آزوب قەنە بولسە، آچىلىق مايسى ھېچ بولماسە، اربۇب ھوانى اچىنە آلغان كەيوان شول سائەت اولەدۇر.

ھوانىڭ مايسى شوندى عىجىب بىر ذاتىدە كەيواندە كۆپ نەرسە آڭا عاشقىدۇر. اول مايسەنىڭ عاشقلىرى قىزۇب اربۇب اربۇب كەچىدە آنىڭ ايلە قوشلۇنى تىلىدۇر. مىثلا كۆمۈردە كۆمۈر مايسى دېگەن بىر ذات باردۇر، اول دە ھوامايسە شىنە بېك عاشقىدۇر. شول سېپىدىن اوطلى كۆمۈر اربۇب، اربۇب يانۇب بىتەدۇر. آستىدە فقط كۆلى گىنە قالادۇر. اول كۆمۈر قايا كېتىدى دېب بلەسۇ؟ — اول كۆمۈر اربۇب دە مايسى ھوانى مايسىنە قوشلدى: يانغان كۆمۈردىن چىققان تۇتۇن شولدىر. اول تۇتۇن كۆمۈر آچىسى دېب آنا طۇرغان بىر گازدۇر. آنى اچكە صولارغە بىر دە يارامىدۇر. بېك قىزۇب يانغان كۆمۈردىن چىققان تۇتۇننىڭ ايسى دە بولادۇر. اول ايسى اۋىگە چىقسە، اۋىننىڭ ھوانى بۇزىلادۇر. شول اۋىدە اۋزاق طۇرغان كىشىنىڭ باشى آورتادۇر. ايسى اۋىدە تۇن بويىنچە بۇقۇلۇپ قالغان كىشى بوقۇلغان كۆيىنچە اولەدۇر. شونىڭ اۋچۇن اۋىگە كۆمۈر ايسى چىقىدى بېك صاقلا تۇرغە تېيىلىدۇر. شول روشچە يانغان نەرسە كۆمۈردە بىزنىڭ كۆزىگە بىتكن كىبى كۆرۈنسەدە، بۇنۇنلەي بىتىدۇر. كۆمۈر آچىسى كىبى بىر گازغە آوشادۇر. مۇرجالاردىن چىققان تۇتۇن دە كۆمۈر آچىسى كىبى ذاتلىرىدىن عبارتدۇر.

ش: ماى ذاتىدە يانادۇر. آندىن نى حاصل بولا؟

م: ماینڭ يانۋوندىن كۈمر آچىسى دە حاصل بولادىر، سودە حاصل بولادىر .
 ش: اول نىچك؟ اوطدىن سو چقا مىكاننى؟
 م: شولاي. ماى اوطدىن سو حاصل بولادىر. چۈنكە مايدە كۈمر مايدەسى
 ايلە بىرگە سو مايدەسى دە باردىر. اول مايدەلرنىڭ ايكىسى دە هوا مايدەسىنە
 عاشقلىرىدۇر. ماینڭ يانۋوى اچىندەگى مايدەلرى اروب هوا مايدەسىنە قوشلۇدىن
 عبارتدۇر. هر وقت ماى يانۋوندىن سو حاصل بولمى قالمايدۇر.
 ش: اول سو قايا كىتە؟ نىك بىزنىڭ كوزگە كورنمى؟
 م: اول سو صىبىق بولىدۇر. بو وپار روشىندە بولادىر. (بو) ايلە سو نىڭ
 ذاتلىرى بىردىر. (بوئى اوتىكان درسە آڭلاتقان ايدىم)
 ش: سو نىڭ ذاتى نەرسە؟ م: سو ايكى هايەدن قوشلغان بىر نەرسەدۇر .
 اول مايدەلرنىڭ بىرى سو مايدەسى ايكىنچىسى هوا مايدەسى (بىياكە آچىلىق
 مايدەسى) دىب آتالادۇر .
 ش: يانغان نەرسە نىڭ مايدەسى هوا مايدەسىنە قوشلۇدىن نىك اسسىلك حاصل بولا؟
 م: چۈنكە ايكى مايدە بىر بىرىنە قوشلغاندە واق واق كىسەكلرن بىر بىرىنە بىك
 قاتى اشقۇلىشالار. بىر نەرسە يانغاندە حاصل بولغان يالقن ايكى مايدە نىڭ قوشلۇر
 اۇچۇن اشقۇلىشۇب طۇرغان طوغرىلار نىدىن عبارتدۇر. قاتى اشقۇلۇدىن هر
 وقت اسسىلك حاصل بولادۇر. بىر بىرىنە اشقۇلغان آغاچلارنىڭ قىزغانىنى نىچرە
 قىلغان ايدىكۇز. اوزۇننىڭ بارماق اۇچلارنى طولا ذاتىنە اشقۇب باغكۇز بارماق
 اۇچلارنى اوطقە پىشكان كىبى پىشەر . ش: اوطقە هوا نىڭ قوشلغانى نىدىن معلوم؟
 م: چۈنكە هوا سز بىردە ھىچ اوط يانا آلمىدۇر. شوندىن معلوم . صاماور
 اوطلىغىنىڭ نىشكلىرىنى طۇمالاب باغكۇز . صاماور سونەر . چلتەر نىشكلىرى
 طۇمالانسە لامپادە سونەر . سونە سەدە، آچق روشدە ياخشى يانماس . بىر
 اوط يانمىنە هوا كىرۇب طۇرۇرلىق بولماسە، اول اوط سونە . شو نىڭ اۇچۇن
 يانغىلارنى كىبىز قاپلاب سوندرەر . توگلىگان كراسىنغە اوط قابسە، يورغان
 قاپلاب سوندرەر . ياكە قۇم سىبەرلى . يانا طۇرغان مايدە سو سىبەرگە بىردە
 يارامى . سو باشقە اوطلارنى سوندرسەدە، ماى اوطىنى سوندرە آلمى . بلكە
 قۇتلى ندرە . طابادە قىزغان مايدەدە سو سىبەرگە يارامى، چۇلداپ چىتكە چەچرى .
 شو نىڭ كىبى يانا طۇرغان مايدە سو سىبىكچ تۇرلى ياقىغە چىتكە سىكرۇب
 قۇتلى نۇب يانا . ياغلان مىچكەدە اوزىدىن ھمار هوا كىرۇب طۇرادۇر . اگىردە
 مىچ قاپقاچى بابلسە . اوطى يامشىلاب يانا آلمىدۇر .

بىل، داۋل ۋاۋيۇرمە .

ش: قۇياش نورىدىن نېچك اسسىلك حاصل بولا؟

م: قۇياش توشكان يىرنىڭ قىزىقى ھەر كىمگە مەلۇمدۇر . اگىردە باصماق روشلى پىيالا ياكە بۇز ئارقىلى اوتسە، قۇياش نورىدىن اوطدە چقادىر . چۇنكە ئندى پىيالا قۇياش نورىنى بىر طوغرىغە جىيۇب تۇشەردىر . كۇب نور بىرگە جىيلغاچ قىزلىق قۇتلىق سىبىلى اوط چقادىر . بوخسۇسدە مېن سىزگە اۋلىكى دىرسلردە بىر آسۇيلە گان ايدىم . قۇياش ھەر وقت بىر طوبىينە قاراب تۇرادىر . كۇندىز يىرنىڭ اۋستىنى قىزدىرادىر . تۇنلە آستىنى طرفىنى قىزدىرادىر .

ش: كۇندىز قۇياش نورى ايلە يلىغان ھوا كىچ ايلە نى سىبىدىن سالقنايادىر ؟

م: چۇنكە كىچ بىرلە اول ھوا بوغارى كوتەرلۇب آنىڭ اورنىنە كۇبسۇچە چىتىدىن سالقن ھوا آغۇب كىلەدۇر . كىچىكە طابا كۇبسۇچە سالقن بىل چغوشول سىبىدىندۇر .

ش: بىل نەرسە اول؟ **م:** بىل آغا تۇرغان ھوا دىمىكىدۇر .

ش: ھوادە سو كىمى آغا مىكاننى ؟ **م:** البتە آغا . قاي وقتدە بىك قاتىدە آغا . آڭا داۋل دىمىز . قايسى داۋللىر يۇرتلىرىنىڭ توبەلىرىنى بىمىرەلەر . زور آغاچلىرىنى طامىرلىرى ايلە قوتتارۇب اۋچۇرالىر . كولىرىنى ودىگىزلىرىنى طولقۇنلاندىرالىر . قاي وقتدە ھوا آغىملىرى بىر بىرىسىنە قارشى كىلەلەر . اول وقتدە بىردەكى طۇزانلىرىنى ئەيلەندىرۇب بوغارى طابا كوتەرەلەر . بىز آڭا «اۋيۇرمە» دىمىز . ھوانىڭ آغۇدى تۇرلىچە بولادۇر . ساعتدە بىش چاقىرم غنە يۇرگان بىل بىزگە سىزلىمىدۇر . ساعتدە قىر ق چاقىرم يۇرگان بىل قاتى بىل دىب آتالادۇر . ساعتدە يوز چاقىرم بىرنى ايسۇب كىتىكەن بىل داۋل وبوران دىب آتالادۇر .

ش: اول ھوانى سىبىدى! آغا؟

م: ھوادە كونه سوۋى واسپىرت كىمى يلىدە قاپارادۇر . سووقدە اۋيۇشا وكچرەبەدۇر . سووق ھوا بىلى ھواغە قاراغاندە ھەر وقت اورراق بولادۇر . بىرىردە ھوا يلىسە، پار كىمى بىكىلەبەدۇر . اول يلىنۇب بىتىكەچ دە چىتىدەكى سووق ھوالر اورلىقلىرى سىبىلى آغۇب كىلۇرگە مجبور بولالىر . آنلر بىل بولۇب آغۇب كىلەلەردە، بىلى ھوانى بوغارى قووالر . بىز بىل چقىدى دىمىز . بونىڭ مثالى سو ايلە ماى كىبىدۇر . سو اوردۇر . ماى آندىن بىكىلەرە كىدۇر . تۇبىندە آغاچ ماى بولغان بىر صاوتنىڭ قىرىينە سو سالۇب قاراڭىز . شول ساعت سو اورلىقى سىبىلى ماينىڭ آستىنە آغۇب كىرۇر . ماى اۋستىكە قالقار .

بىلى ھوانڭ يىل ايلە يوغارى كوتەرلووى دە شول قىيلدىن. زور صو بويندە يىل كۇندز صو طرفندىن كىلەدر. كىچ بىرلە، صوغە طابا بولادر. بونڭ سىبى شول: كۇندز قۇياش نورى ايلە بىردە گى ھوا تىزىرەك يىلنا، صودەغى ھوا تىز يىلنى. شول سىبىدىن بىرگە طابا يىلى ھوا آستىنە آغا. بىردە ھوا كىچ بىرلە بىك تىز صوونا. صو اۋستى ھواسى تىز صوونى. شول سىبىدىن كىچ بىرلە بىر اۋستىندە گى سالقن ھوا صو اۋستىنە آغا. قش كوندە ايشك آچلغاچ آستىن صووق ھوا آغۇب كرەدر. اۋىنڭ يىلى ھواسى ايشكنڭ اۋستىكى طرفندىن طىشقە چقادىر. بۇدە يىلنڭ بىك آچق مىثاليدىر.

ش: قش كوندە ايشكن ايدەن بوينچە كرگان صووق ھوانى اۋچۇن آق بولا؟
 م: اول ھوا اوزى آق بولىمى. اۋىگە كرگاچ اۋى اچندە گى صو پارلارنى قارلاندىرا. شول سىبىدىن بىرگە آق بولۇب كورنە اۋىدىن چققان يىلى ھوادە، طىشقە چققاچ آغارا. قار بولۇب اۋى آلدى توبەسىنە يابشا. قش كۇندە كشى اۋزىدىن چققان صولودە طىش صووغىندە آفسل بولۇب كورنە. اولدە شوندىن :
 اۋزىدىن چققان صولونڭ پارى قار بولا. اگر دە بىر كشى بىك صووقدە اۋزاق بۇرسە، اۋزىدىن چققان پارلارى قار بولۇب صاقال، مېيىقلىرىنە وياقالرىنە يابشا. بوخصوصە مېن سزگە كىلەچك درىسلردە آچقراق سۇيلەرمەن.

ھوانڭ اوزگەرووی. (مېزان ھواء يا كە بارومېتر)

ش: قاچان يىل چقاچقىنى بىلۇب بولىمى؟
 م: يىل ياغمۇر اللەتعالى نڭ مخلوقاتقە قويغان سىرلىرىنىڭ اىرلىرىندىر. انى درستلەب بىلومىكىن توگلىدىر. شۇيلە ايسەدە، بعض علامىلىرى ايلە بىر آز چامالارغە مىكىندىر. يىل وياغمۇر بولۇب بولماياچقىنى ھوانڭ اوزگەرووندىن چاماليلر ش: ھوا نىچك اوزگەرە؟

م: ھوانڭ اوزگەرووى يىلگە قاراب بۇرى. يىل بىرىنڭ اورتالغىدىن يىلى بىرلىرىدىن ايسە، ھوا يووش ھم صىيىق بولا. اگر دە تۇن ياغىدىن صووق بىردىن ايسە، ھوا قۇرى وقويى بولا. ھوا قۇرى بولغاندە كون بۇلۇپسز آچق بولا. ھوا يووش بولغاندە بولۇپلى بولا. يغمۇر ياوو اھتمال بولا. ھوا كىنەتدىن صىيىقلائۇب كىتسە، آخىرىدىن بىك قاتى داۋل چقا چونكە چىتىدىن صووق ھوا آغۇب بىك تىز آغارغە تىيىشلى بولا.

ش: ھوانڭ قويرغانىنى صيقلانغانىنى بلۇب بولامى؟

م: بولا. بونڭ اۇچۇن ميزان الھو (ياكە بارومىتر) دىب اتالا طۇرغان بىر قۇرال باردىر. ش: اول بارومىتر نىدىن ونيچك ياصالا؟

م: بارومىتر تۇرليچە ياصالدىر. اياڭ مشھورى كونه صووى ايلە ياصالغانىدىر. معلوم اولدىغى اوزرە كونه صووى بىك اور ذاتىدىر. اگردە بىر پياللا كۇپشە كونه صووى ايلە طوتراسە، آنڭ تۇبىنى يۇغارى كوتەروب اوزى كونه صولى صاوتقە باطرلسە، تۇبى بىر آز بوشىدىر. چۇنكە كونه صووى آورلغى ايلە بىر آز توبەن تۇشەدىر. لىكن تمام آغۇب بىتىدىر. چۇنكە طشەغى ھو آڭا آغارغە ايرىك بىرىمىدىر. ھو صيىق وقتدە بارومىتر دەگى كونه صووى توبەنرەك تۇشەدىر. ھو قوبى وقتدە يوغارى طۇرادىر. چۇنكە قوبى ھو آورراق بولغانغە كورە كونه صووينە كىوب تۇشەرگە ايرىك بىرىمىدىر. صاوتدەغى كونه صووينى باصۇب طغزلاپ اچكە كرتەدىر.

ھوانڭ صيقلانغانىنى ھم قويرغانىنى اۇشبۇ قۇرال ايلە بلەلر.

بارومىتر بىيىك طاولرنڭ اۇستىدە بىك توبەن تۇشەدىر. چۇنكە يوغارى مىنگان صاين ھو صيىقدىر. يىنە چەچ ايلە دە ھوانڭ چاماسىنى بلۇرگە مەكن. آدمىڭ چەچى قۇى ھوادە نىسقارادىر. يىوش ھوادە اۇزايادىر چەچ ايلە ياصالغان بارومىترلردە بولا.

ھوانڭ اوزگەرووينى بونڭ ايلە دە چامالاب بولا: بىر ششەگە صولى اسپىرت سالالر. آنڭ اچىنە بىر آز نىشاطر، كانفارا وسىلىتىرا سالالر. بو ذاتلر آنە ارۇب يوغالالر.

قۇرى ھوادە بوششەنڭ اچىندەگى صيىق ذات بىك صاف بولادىر. ھو يوشلەنگان صاين بۇلغانادىر.

ساعت كىبى ايتۇب اشلەنگان بارومىترلردە بولا. آنڭ اوغى ھوانڭ اوزگەرووينە قاراب بىتىلگىندە بۇرى بىر طوغرىدە بولسە، ھوانڭ قۇرى و صاف بولاچىغىنى كورسەتە. آندىن اوشۇب ايكىنچى ياقغە كىتسە، ياغمۇر بولاچىغىنى كورسەتە. دخىدە اوشسە، يىل وداول چغاچىغىنى آڭلانا.

طۇمان بۇلۇپ

م: ساماور قايناغاندە قاپقاچندەغى تيشككن فرلداپ بر ندرسه چغا. اول ندرسه ايدى ئەلى؟
ش: اول (بو)، (پار) ايدى.

م: قايناماس بۇرۇن ساماوردن بوچغامى؟
ش: يوق چقىمى.

م: قايناغاچ ساماور صووندىن نى اۇچۇن بو چغا باشلى؟

ش: چۇنكە صونك فزومۇر جاغە تىيۇب طۇرغانلرى مامقلانالر. مامقلانغان صو پار بولۇپ يوغارى كوتەرلە.

م: صونك آستىندىن چىققان پار قايا كىتە؟
ش: هوادىن دە يوغارى كوتەرلە.

م: نى اۇچۇن؟
ش: چۇنكە پار هوادىن صيىغراق. صيىق ذات يىكلرەك بولغانغە كورە اوزىندىن قویراق بولغان ذات اچندە طۇرا آلەمى. قىسلۇب يوغارى قالقا.

م: اگردە ساماوردن چىققان پار اۇستىنە بر صالغن تارىلكە قابلاپ طۇتلسە، اول تارىلكە نى اشلەر؟
ش: تىرلەر.

م: تىرلەر دىگان سوز نى دىگان سوز اول؟

ش: يعنى آندە طامچى طامچى صولر پىدا بولۇر دىگان سوز.

م: تارىلكە گە اول صولر قايدىن كىلە؟ اچىندىن چغامى؟

ش: يوق اچىندىن چقىمى. پار دىن بولا.

م: پار دىن صو نىچك بولا؟
ش: ...

م: پار اوزى نىدىن بولغان ايدى؟
ش: صودىن بولغان ايدى.

م: تىرلەگان تارىلكە دەگى صودە پار دىن بولا. شولر وشچە قاي وقت صو پارغە ئەيلەنە، قاي وقتدە پار صوغە ئەيلەنە.
ش: صو قاي وقتدە پارغە ئەيلەنە؟

م: قزغان واسسىلەنگان وقتدە.
ش: پار قاي وقتدە صوغە ئەيلەنە صونك؟

م: اگردە ساماور پارىنە بىك قزو بر تارىلكە قابلانسه تىرلەمى صو غراق تارىلكە گنە تىرلى. بۇندىن نى آكلىسىز؟
ش: ...

م: پار صو وقتە تىسە، هر وقت صوغە ئەيلەنە. بو حال هر وقت تىجر بە قىلىنىش بر حالدر. قش كۇنىندە طىشدە او طۇن يارغان بالتانى اۇيگە كرتلسە نى اشلەر؟

ش: اول دە تىرلەر.

م: اگردە قش كۇنى طىشدىن اۇيگە بر ششە كرتلسە نى اشلەر؟
ش: اول دە تىرلەر.

م: بالتا ايلەششە دىن صو نىچك چغا؟
ش: اول صو بالتادىن دەششە دىن دە چقىمى.

م: قايدىن كىلە سوڭ؟ ش: ...

م: اۇيىگە ھەمان ساماور پارى چىغا ھەم آش پارى چىغا. كىشى تەننىدىن دە اۇيىگە ھەمان پار چىغۇپ طۇرا. اول پارلار بىزنىڭ كوزىگە كورنەمسەلەردە اۇيدە ھەمان بولۇپ طۇرالار. آنە، شول پارلار سالقن بالئاغە ھەم سالقن شىشە گە تىگىچە صوغە ئەيلەنەر. بىز تىرلەدى دېمىز. يوقسە، بالتادىن دە شىشەدىن دە ھېچ صو چىقىمى.

قىش كۈنلىرىدە تەرەزە پىيالالىرى تىرلىلەر، اول نىدىن؟

ش: اول دەشوندىن. يەنى اۇيىگە پارلار پىيالاغە تىگىچە صوغە ئەيلەنە طۇرغانلاردىن م: شولاي. تەرەزە تۇيىنە صوجىيىلۇدە شوندىن. پىيالانىڭ تىرى ھەمان آغۇب طۇرۇپ سىبىلى تۇيىكە صوجىيىلا. بو صودە آش پىشكان، ساماور قايناغان و كىشى كوپ طۇرغان اۇيلىرىدە كوبرەك بولا. آش پىشلىمى و ساماور قايناتلىمى طۇرغان اۇيلىرىدە ھەم كىشى كوپ طۇرمى طۇرغان بۇرطلاردا تەرەزە تۇيىنە كوپ صوجىيىلمى. يولغان كرلارنى كورگانگىز باردر. كولمەك يوش كۇيىنچە آوراق بولۇرمى، قۇرى كۇيىنچە مى؟ ش: يوش كۇيىنچە آوراق بولۇر. م: نى اۇچۇن؟

ش: چۈنكى يوش وقتىدە كولمەككە صو سىنگان بولا. شول صو سىبىلى آور بولا. م: اگر دە بىر يوش كولمەكنى اۇيدە بىر نەرسەگە اۇب قويسەق، نى بولۇر؟

ش: كولمەك كىبەر. م: كىبىكچە صوى قالدۇرمى؟ ش: قالماس.

م: اول صو قايا كىتە ايكان؟ ش: ...

م: اول صويلىق سىبىلى آقن غنە پارغە ئەيلەنە. اگر دە يوش كولمەكنى طىشقە سالقن ھواغە چىغارۇپ قويسە، ياكە بازغە تۇشۇپ قوبىلسە، كىبەرمى؟ ش: كىبەمس. م: نى اۇچۇن؟

ش: چۈنكى آندە يلى يوق. يوش كىرىلى يىردە گنە كىبە.

م: ياز كۈنلىرىدە قارار و سىبىلى اورامدە، قىردە بىك يوش بولالار. جاى كۈنى قۇرى بولالار. بونى سىبىدىن؟

ش: قۇياش يلىسى يىردەگى بالچىقنىڭ يوشىنى كىبەرە.

م: اگر دە جاى كۈنىدە بىر يوش تارىلكەنى طىشقە چىغارۇپ قويسەق، بىر آزدىن سوڭ يوشى قالدۇرمى؟ ش: قالماس، كىبەر.

م: اگر دە بىر تارىلكە گە جاى كۈنى صوطوتۇرۇپ قويسەق، بىر نىچە كۈندىن سوڭ صوى قالدۇرمى؟ ش: قالماس. قۇياش قىزى ايلە اول دە كىبۇپ بىنەر.

م: آنڭ صوى قايىكىتەر؟ ش: پار بولۇپ يوغارى كوتەرلۇر.
 م: دىيادە كوللر، يلغالربىك كوپ. بۇتون دىيادە آلتى بۇز قدر يلغانڭ صولرى
 همان دىيڭزىلرگە كوللرگە آغۇب طۇرالر. شول قدر صوآغوايلە اول دىيڭزىلر نىچك
 طاشۇمىلر؟ نى سىبىدن طولۇب چىتكە آقمىلر؟
 ش: تارىلكە صوى قۇياش قزووى ايلە كىيىكان كىي دىيڭزىلر ده همان
 كىبە طۇرغاندر.

م: شولاي. قۇياش هر وقت بىرگە قاراب همان قذرۇب طۇرا. آنڭ قزووى سىبىلى
 دىيڭزىلرڭ اوستىندە گى صولر آراز پارغە ئەيلە نۇب همان يوغارى كوتەرلۇب
 طۇرالر. اگرده الله تعالى نڭ قدرتى ايلە شۇيلە تقدير قىلنغان بولماسە ايدى،
 دىيڭزىلر طولۇب طاشۇب خلقنى غرق قىلغان بولۇرلر ايدى.

بو حال سازلى بۇلۇنلردە بىك آچق كورنە. يىلىق سىبىلى سازنڭ صوى همان
 بوبولۇب چغۇب طۇرا. بز آڭا طۇمان دىيمز. اول طۇمان صالغنچە راق كۇنلردە
 ايرتە برلەگنە قويرۇب آورايۇب يوغارى كوتەرلمى طۇرا. قۇياش چغۇب كۇن
 قزولانا باشلاغاچ قنە صىبقلا نۇب يوغارى كوتەرلە. يلغالردە هم دىيڭزىلر دە طۇمان
 كوپ بولا. قاي وقتلردە طۇمان سىبىلى پاراخودلر بۇرى آلمىلر. شول روشچە
 كوللردن، سازلردن، يلغالردن، و دىيڭزىلردن همان طۇمان چغۇب يوغارى كوتەرلۇب
 طۇرا. اول طۇمان كۇندز هوايلى وقتدە بز نڭ كوزگە كورنمى صالغنچە وقتلردە غنە
 كورنە. اما اوزى همان چغۇب كوتەرلۇب طۇرا.

دىيادە كوللر دىيڭزىلر بىك كوپ بۇنلر نڭ ھەمە سىندن كوتەرلگان بو وطۇمان
 بىك كوپ بولۇرغە كىرەك. بو قدر طۇمانلر يوغاردە بىك كوپ بولا طۇرغانلردر.
 نى لۇچۇن بز نڭ كوزگە ھىچ كورنمىلر؟

ش: خلفە، يوغاردە بۇلۇطلر كورنە آنلر شول طۇمان توگل مىكان؟
 م: ھاي بارك الله. شولاي، شولاي، بۇلۇطلر نڭ ھەمە سى بىردە گى صولردن
 قۇياش بىلىسى سىبىلى كوتەرلگان پار وطۇمانلردن عبارت.

ياغمۇر بۇزوقار.

ش: اول بۇلۇطلر بىردن بىراقى؟
 م: تۇرلىسى تۇرلىچە. صىبق پار بولغانلرى اون چاقم قدر يوغارى، قويرغانلرى
 بر آز توبە نرەك بۇرىلر. ش اول بۇلۇطلر نى سىبىلى قويرالر؟

م: مەلۇمكىز دەر كە ھوانىڭ بوغاردەغى قاتلىرى بىك سالقندىر. سالقنغە تىيوسىبىلى پارو طۇمانلر واق واق صوكىسەكلرى بولۇپ كىتەلر. لىكن اينە ئۇچى و طوزان كىبى بىك واق بولدىقلرندىن يىرگە تۇشمىلر. شولاي بولسەدە بىك كوبەيۇب كىتسەلر، صو طوزانلرى بىر برسىنە بەرلۇب زورايالر. طامچى قدر بولغانلرى سىرەك سىرەك يىرگەدە تۇشكالىلر. اگردە ئۇيۇشقان قوبى بۇلۇطنى يىل ايسۇب اورنىدىن قوزغاتسە، صو طوزانلرى بىر برسىنە بەرلۇب زورايالردە طامچى طامچى بولۇپ بىك كوب تۇشە باشلىلر. اول وقتدە بز ياغمۇر ياوا دىمىز. يىلنى قدر قوتلى بولسە، طامچىلر شول قدر زور بولالر. شونىڭ ئۇچۇن يىل سىبىلى قىيىنلاپ ياوغان ياغمۇر نىڭ طامچىلرى بىك ايرى بولالر. آز يىل ايلە سىبەلەب كەنە ياوغان ياغمۇرنىڭ طامچىلرى بىك واق بولالر.

ش: قاى وقتدە ياغمۇر اورنىنە بۇز ياوا. اول نىدىن بولا؟

م: بۇز بۇرچاقلرىدە ياغمۇر طامچىلرندىن عبارت. طامچى بولۇپ يراقدىن تۇشكان وقتدە قايسى ياغمۇرلر بوغاردە بىك صوق بىرىلگە ئۇچرىلر. شول يىل اچىدىن چىققاندا اول طامچىلر قانۇب بۇز بولۇپ تۇشەلر.

ش: يىلسىز وقتدەدە بۇز ياوغالى اول نىچك بولا؟

م: ھوادە تۇرلى يىللر بولادىر. قاى وقتدە يىر ئۇستىدە يىل بولماسەدە، بوغاردە تۇرلى يىللر بولادىر. لىكن اول يىللر نىڭ بارلىقى بىزگە طۇيلىمىدىر.

ش: قش كۇنلرىدە ياغمۇر ياومى، قار ياوا. اول نىچك بولا.

م: قش كۇنلرىدە ھو صوق بولوسىبىلى بۇلۇطلر صو بولا آلەمىلر. قو بىرغان پار كۇيىنچە قانۇب قار بولالر بىك واق قارلردە تىز يىرگە تۇشمىلر. آنلردە يىل ايلە بەراشو سىبىلى بىر برسىنە يابشالر. زورايۇب آورايغاغىنە تۇشەلر اول وقتدە بىر بوران چىدى قار ياوا دىمىز. ش: بوغاردەغى بۇلۇطلر نىچك قار بولالر ايكان؟

م: اول بىك مەلۇم: بۇلۇطنىڭ پار ايكانىنى بلەسىز. پارلر صوق كۇنلردە اوز كوز آلدىمزدەدە قار بولۇپ طۇرالر. صوق كۇنلردە طىشدە يۇرگان كىشىلرنىڭ ساقاللىرىنە، مېيىقلرىنە ھەمان قار تۇشە. اول قايدىن بولا؟ البتە اوزلرىندىن چىققان پاردىن بولا. صولا و سىبىلى كىشىنىڭ اوزىدىن ھەمان پار چىققا شول پار چىققاچدە صوققە طوكۇب قار بولۇپ ساقالغە، مېيىققە يابشا: قش كۇنلرىدە ايشىكىدىن چىققان پارلردە قار بولۇپ اوزى آلدى تۇشە مېنە يابشالر.

ش: قاى وقتدە قش كۇنلرىدە ياغمۇردە ياوا. اول نىچك بولا؟

م: قىش كۈنلىرىدە يىلى كۈنلىرىدە گىنە ياغمۇر ياۋا. آنىڭ سىبى شول. يوغاردىن تۇشە تۇرغان قارلار بىرگە تۇشكانچى يىلى يىل آر قلى اوتەلر. شول وقتدە اول قارلار ارۇب سو بولۇپ كىتەلر. شول سىبىدىن بىرگە سو بولۇپ تۇشەلر.

ھوانىڭ قاتلاۋى

شى: بىر اۋستىدەگى ھوانىڭ يىلىغى، صوفلىغى بىر تۇرلى توگمىنى؟

م: بىر تۇرلى توگمىلەر. بىر اۋستىدە ھوا قاتلاۋ قاتلاۋدۇر. بىرگە ياقىن قاتلاۋى يىلى بولسەدە، يوقارغى قاتلاۋى بىك صوفدۇر.

شى: ھوانىڭ بىرگە ياقىن قاتلاۋى نى سىبىدىن يىلى بولما؟

م: ھوا اوزى بىك صوف نەرسەدۇر. آنىڭ يىلى بولۇۋى قۇياش ياقىسىندۇر. بىر قاتى نەرسەگە تىيۇپ كىرى قايتماغاندە قۇياش ياقىسىنىڭ يىلى چىقىدۇر. قۇياشنىڭ بىرگە تۇشكان ياقىسى بىرگە بەرلوايلى كىرى قايتادۇر. شول سىبىدىن ھوانىڭ بىر ياندىغى قاتلاۋى يىلتادۇر. قۇياش نورىنىڭ بىرگە بەرلۇپ كىرى قايتقانى بىك يوغارى كوتەرلىمىدۇر. شول سىبىلى ھوانىڭ يوغارغى قاتلاۋى سالقىن بولۇپ تۇرادۇر. ھوانىڭ سالقىنلىغى طاۋ باشلىرىدەدە تۇيلايدۇر. بىك طاۋلارنىڭ اۋستىلىرىدە ھوا بىك سالقىن بولادۇر. بىك بىك طاۋلارنىڭ اۋستى قارلى بولۇۋى شول سىبىدىن. قۇياشلى كۈنلردەدە طاۋ باشلىرىنىڭ ھواسى ارنىق يىلىمىدۇر. اما طاۋلارنىڭ تۇبىدە قۇياشلى كۈنلردە ھوا بىك يىلى بولادۇر. چۈنكى طاۋلارنىڭ اوزىدە تۇشكان ياقىدە بۇرلۇپ بىر اۋستىدەگى ھوانى يىلتادۇر. ياز كۈنلىرىدە طاۋ تۇبىدەگى قارلار بىك تىزارۇپ بىتەلر. اما باشىدىغى قارلار بىك تىزارمىلر.

بىك اۋىلر اراسىدىغى قارلردە، قىردىغى قارلرغە قاراغاندە تىزرەك ارۇپ بىتەلر. چۈنكى قۇياشنىڭ اۋىلرگە تۇشكان ياقىسى كىرى قايتوسىبىلى اۋى ياندىغى ھوانى ارنىق يىلتادۇر. جاي كۈنلىرىدە شەرنىڭ زور يۇرۇللىرى اراسىدە ھوا بىك سىسى بولادۇر. قىردە، اۋىلردە ارنىق سىسى بولىدۇر. بونى سىبىدىن؟ شى: ...

اولدە قۇياش ياقىسىندۇر. زور يۇرۇللىر اراسىدە يۇرۇللىرغە تۇشكان ياقى كىرى بۇرۇلۇپ اورامغە تۇشكان ياقى ايلە بىرگە قاتشۇپ ھوانى ارنىق يىلتادۇر. حاصل كلام شول: ھوانىڭ بىرگە ياقىن تۇرغانلىرى غنە يىلىدۇر. يوغاردىغى ھوالر بىك سالقىندۇر. نى قىر يوغارى مىلسە، صوفلىق شول قىر ارنىق يىلتادۇر.

شول سببدن هواشارى ايله اۇچوچىلر بر نيچه چاقىرمدن آرتق بوغارى منه آلمايلر .
 طوگۇب قاتۇب اولودن قورقالر .

قراو و چق .

ش: كۇز كۇنلر نده قار ياوما سە دە ايرته برله هر نەرسە گە آب آق قراو تۇشە
 اول نیدن ايكان ؟

م: قراونڭ دە اصلى پاردر . بۇلۇطقە كوتەر لۇب اۇلگرمە گان پارلر كيچ برله
 هواصوونوسببلى يير اۇستندە كۇينچە اوك قاتۇب قار بولالر . بز قراو تۇشدى
 ديمز . **ش:** چق نیدن بولا ؟

م: چق دە قراوكى هوا دەغى پاردن بولا . لىكن قراويك صووق كۇنلر دە گنە بولا .
 چق جاى كۇنلر نده كيچ برله هر كۇن تۇشە . كۇندز بوغارى كوتەر لۇب اۇلگرمە گان
 پارلر كيچكى صالحن ايله بيك تيز صوغه ئەيلە نەلر دە طامچى طامچى بولۇب
 اول نلر گە يابشارلر .

ش: ياغەۇر ياوغانڭ قايسى كۇنلر دە كوك كوكرى ، ياشن ياشنى . آنلر نیدن بولا ؟
م: كوك كوكرەو ايله ياشن ياشنەونڭ حكمتينى آكلامق اۇچۇن ايليكتريك
 حقندەغى معلوماتنى بلو لازمدر . اوّل ايليكتريك نى ايكانينى بلگىز .
 صوكرە آنلر نى دە آكلارسز .

ايلىكتريك . (قۇوۋە كەر بائىه)

ش: ايليكتريك نەرسە ؟

م: ايليكتريك ديگان نەرسە ، قول ايله طۇطلماى كوز ايله كورلماى طۇرغان
 عجيب بر نەرسەدر . آنڭ گە دەسى يوقدر ، اول اوزى باشقە نەرسەلرنڭ
 گەودەلرينڭ طشقى ياغندەغى پيدا بولالدر . نەرسەنڭ اورتالغينە كىرىدەر .
 كرتلسە دە ، تيز طشقە چقادر .

ش: گەودەسى دە بولماغاچ ، قولغە دە طۇتولماغاچ كوز گە دە كورنمە گاچ . آنڭ
 بارلغينى نيچك بلەلر ؟ اول بلكە هيچ يوقدر .

م: بار بولواۇ چۇن گەودەلى بولوغنە لازم توگىلدر . مثلاً بونيمركيسە گى حاضر صووقدر .

اسسىلگى يوقدر. اگردە بونى قاينار صامور اۋستىنە قويسەق، اسسىلە نۇر. شول
 ۋەت تېمردە اسسىلك دىگان بىر حال بولامى يوقمى؟ **ش:** البتە بولا.

م: صوك اول اسسىلكنى كوز ايله كورەسىزمى؟ **ش:** يوق.

م: آنڭ بار لغىنى نىچك بلەسىز؟

ش: قول ايله طۇتۇب قاراغاندە تېمىر نڭ ھالى اوز گەر ووندىن بلەمىز.

م: آنە، شونڭ كېى بىر نەرسەدە اىلىكتىرىك قۇتىنىڭ بار لغىنى دە اول نەرسە نڭ
 بىر ھالى اوز گەر ووندىن بلەندىر.

سىز بارماق اۋچلر كىزنى بىر طولا، پوستار يا كەيفەك ذاتىنە تېز تېز ايتۇب
 اشقۇب قارا كىز. **ش:** (قارىلر) **م:** نى بولدى؟

ش: بارماق اۋچلر مېز پىشىدى.

م: آنە، طولاغە اشقۇغاچ سىز نڭ بارماق اۋچلر كىزدە اىلىكتىرىك قۇتى ظاھىر بولدى

شول سىبىدىن قىزۇب كىتىدى **ش:** اىلىكتىرىك قۇتى اشقۇغاچ قەنە بولامىنى؟

م: يوق. اول قۇت ھەر نەرسە نڭ طىشىنە ھەر ۋەت بىر آز بولۇب طۇرۇر. لىكن اشقۇلغان

بىردە بىگىرەك قۇتە نۇب كىتە. آنڭ قۇتە نوۋى پىلالا ايله گەرە بەدە بىگىرەك آچق

ظاھىر بولا. بو قۇت نڭ گەرە بەدە ظاھىر بولۇۋىنى اىڭ كىرگىلر سىز گانلر.

شونڭ اۋچون آنى اىلىكتىرىك دىب آتاغانلر. گىرگىچە (اىلىكتىرون) كەرە بە

دىگان سوز، غىر بىر بو قۇت كە (قۇۋە كەر بائىە) دىلر. (كەر با) غىر بىچە گەرە بە

دىگان سوز. **ش:** پىلالا ايله گەرە بەدە اىلىكتىرىك نىچك ظاھىر بولا؟

م: بارماق كېى اۋزۇ نىچە بىر پىلالا نڭ بىر باشىنى بۇن، يفەك يا كون ذاتىنە تېز تېز

اشقۇغاچ، شونڭ اشقۇلغان باشى كىچكە نەرسە لىرنى اوزىنە طارتۇب آلا باشلى.

(قۇۋە جاذبە) لى بولۇب كىتە. يعنى طارتا طۇرغان بىر كۇچى بولا.

ش: اول پىلالا نىندى نەرسە لىرنى اوزىنە طارتۇب آلا؟

م: مىلا مامق، جۇن، سالام، كاغد و بۇكى چوبلرىنى طارتۇب آلا. چۇنكە

بوچوبلر بىك كىچكە ھەم بىكك بولالار. آزا شقوايله گنە پىلالا نڭ قۇتى كوب بولا

آلمى. شونڭ اۋچون اىڭ كىچكە و اىڭ بىكك نەرسە لىرنى گنە اوزىنە طارتا آلا.

(بونى تىجر بە قىلغاندە قاچى ايله كىسۇب مامق، سالام يا كە كاغد واقلىرىنى ھازىرلەب

قوبارغە كىرەك. ھەر كىمگە ھەر بىردە بو ھالنى تىجر بە قىلۇب قاراۋ مىكندىر.)

ش: شول طارتو قۇتى اىلىكتىرىك قۇتىمى؟

م: يوق. اول قۇت اىلىكتىرىك قۇتىنىڭ بىر اثرى گنە. اىلىكتىرىك قۇتى قاى ۋەت

طارتا. قاي وقت انه. قاي وقت يافترۇب نور بولۇب دە كۆرىنە، گاھا طاوش دە چغارا. **ش:** گەرە بەدە اشقۇلغاچ شولاي طارتا نامى؟

م: طارتا. آنڭ دە اشقۇلغان يېرىندە ايليكتريك ظاهر بولا. ودخى مەر صورغۇچى، چەير، صولاما، بالاوز، عنبر وكوكوردە نەق گەرە بە كىبى (۱) اصلدە گەرە بە اوزى دە اوّل زماندە اوسكان بر زور آغاچنڭ چەيرىدەر. روسيە دە، اسپانيە دە هم سېسىلبىه جزيره سندنە يېر آستىدىن طابلادر. چەيرداتلار يىنڭ مەر برسى دە اشقۇلغاچ پىالا كىبى ايليكتريككە نەلەر. لىكن آنلارنڭ ايليكتريكى پىالانقىنە بۇ تۇنلەي باشقە. پىالا ايليكتريكى ايلە گەرە بە ايليكتريكى بر برسینە باشقە ايكى تۇرلى قۇتلردىن عبار تدرلەر. بر برسینە باشقە بولسەلر دە بوقۇتلر بر برسینە بىك عاشقلردەر. شونڭ اۇچۇن پىالا ايليكتريكى (عاشق) دىب گەرە بە ايليكتريكى (معشوق) دىب آتالۇر. مەر نەرسە نڭ طىشىندە ايكىسى بر تىگىز بولۇب قاوشۇب طۇرالەر. بر برسندىن آيرلسەلەر، بىك تىز كورشۇب تىگىزلە نۇرگە طرشالەر. اگردە بر برسندىن آيرلشسەلەر يا كە برسى كۇبە يۇب كىتسە، تىك طۇر مېلەر. بر گە ودە دن ايكىنچى گە ودە گە كۇچۇب بولسە دە، بر گە قوشلۇب تىگىزلە نۇرگە طرشالەر.

(كىلە چكە گى تجربەلردىن بو حال ظاهر بولسە كىرەك)

ایلیکتريک تجربەسى.

ش: ايليكتريك شولاي كوچۇب دە يۇرىمىنى؟

م: كوچە، بىك كوچە. لىكن بعض نەرسەلردىن بىك تىز كوچە آلا. بعض نەرسەلر آنى تىز كوچمېلەر. اوزلرندە صاقلىلەر. بعض نەرسەلەر ھېچ صاقلى آلەملەر. حاضر كورشىلر يەنە بېرەلەر **ش:** ايليكتريك نڭ كوچكانى نىدىن معلوم بولا؟

م: ايليكتريك نڭ مەر بر حالى تجربە دن معلوم بولا. يعنى تۇرلى نەرسەلردە صناپ قاراو ايلە معلوم بولا.

ايليكتريك قۇتىنى تجربە قىلواۇچۇن قورا يا كە بوزىنا آغاچىنڭ اوزە گىندىن

(۱) عنبر كاشالوت اسملى بر حيوان نڭ اچە گىسىنە جىيلا طۇرغان بالاوز كىبى خوش ايسلى بر ذاتدر. كاشالوت اوزى بالق بولماسە دە. بالق كىبى صودە بۇرى طۇرغان زور حيواندر. بويى گاھا ۳۰ آرشۇن بولادەر. بو حيوانلر خط استوا طرفىندە دىگىزدە كىتوكىتو بولۇب يۇرمكە درلەر.

يا كەششە بۇ كېسىندىن توگەرەك ايكى شار يا صارغە كېرەك. بوشار لىرى نازك كەنە
ايكى يفەك يىب ايله بر برسینه ياقن ايتۇب بر چۇيگە آصۇب قويارغە كېرەك.
لىكن بر برسینه تىيۇب طۇرۇرلىق بولماسۇن يارطى بارماق قالنلىقى قدر بر
برسىندىن براق طۇرسۇنلر.

شى: بوشارلر ايله نى قىلۇرغە كېرەك؟

م: بر پىالا كېسە گېنىڭ بر باشىنى طولاغە اشقۇب ايليكتريكلە ندرۇرگە كېرەك دە
شول باشىنى شارلرغە ياقن كىترۇب باغارغە كېرەك. شول وقت شارلر نڭ هر
ايكىسى پىالاغە كىلۇب يابشۇرلر. چۇنكە پىالا دەغى قۇت آنلر نى اوزىنە طابا
طارتادر. بر آزغنە يابشۇب طۇرۇرغە چە كىتەرلر. اگر دە ايكى شار نى يە نەشە كىترلسە
هېچ بر برسینه يابشۇب طۇرۇر ماسلر. تىز بر برسندىن آيرلۇرلر. چۇنكە ايكىسىندە
ايكى عاشق باردر. عاشقلر بر برسینه دشمانلردر. اگر دە شول شارلرغە كاغدواغى
ياقن كىترلسە، اوزلر يەنە طارتۇب الۇرلر. بو حال پىالا دەغى ايليكتريكنڭ
شارلرغە كوچو وينڭ علامتى در.

شى: اگر دە بو تجر بە گەرە بە ايله قېلىنسە دە شولاي بولامى؟

م: نى شولاي بولا. اما اگر دە بر شارغە اشقۇلغان پىالاتىيرلۇب، ايكنچىسىنە
اشقۇلغان گەرە بە تىيرلسە، حال بر آز باشقارا: شارلر ياقنراق كىترلسە لر، هر
ايكىسى بر برسینه يابشۇب طۇرۇرلر. چۇنكە برسندە عاشق ايكنچىسىندە معشوق
باردر. لىكن بر آز يابشۇب طۇرۇرغە چە شارلر بر برسندىن يەنە آيراشۇرلر:
چۇنكە هر طرفنڭ ايليكتريكى برسندىن ايكنچىسىنە كوچۇب تىگزلەنگاچ ايليكتريك
قۇتلر يىنك تائىرلر يەتە در. پىالا شارى پىالاغە ايكنچى قات يابشمى اما گەرە بە گە
يابشا. گەرە بە شارى دە گەرە بە گە تكرار يابشمى، پىالاغە يابشۇب طۇرۇر.

شى: بو نى سېىدىن؟

م: چۇنكە پىالا شار يىنك ايليكتريكى پىالا ايليكتريكى اولدىغندىن گەرە بە
ايليكتريگنە عاشقدر. شونڭ اۇچۇن گەرە بە شار يەنە تىز يابشادر. پىالانڭ پىالا
شار يەنە ايكنچى قات يابشماوى هر ايكىسىندە عاشقلر اولدىغندىن. گەرە بە نڭ
گەرە بە شار يەنە تكرار يابشماوى هر ايكىسىدە معشوقلر اولدىغندىن. مۇنە بو
تجر بە لردن ايليكتريكنڭ كوچە طۇرغان ايكانى بىك معلوم بولادر.

شى: بو تجر بە نى، نى اۇچۇن پىالا يا گەرە بە ايله گنە قىلنا؟ باشقە ذاتلر اشقو
ايله ايليكتريكلە نىمىلر نى؟

م: اشقو ايله هر نەرسە ايليكتريكلە نە. لىكن هر نەرسە ايليكتريك قۇتىنى اوزنە

بر برسینه ياقن كېلەر. اول بۇلۇطلارنىڭ قايسىندە پىلالا ايليكتىرىگى قايسىندە گەرە بە ايليكتىرىگى بولغان بولا. ايليكتىرىكلرى بر برسینه عاشق بولغان بۇلۇطلار ياقن كېلگىچ بر برسینی تارتشالار. ايليكتىرىكلرىنى بولشۇب تىگىزلىلر. شول وقت يالقنلردە چغا. بىك قاتى طاوشلردە ايشتلە. بز ياشنى ياشنى، كوك كوكرى دېمىز.

ش: اول يالقن نىدىن چغا؟

م: ايليكتىرىك قوتى بر گە و دەدىن ايكىنچى گە و دە گە سېكرۇب كوچسە، هر وقت يالقن چغادر. بر برسینه كېلۇب تىگان گە و دەلر نىڭ ايليكتىرىكلرى گنە يالقنسىز كوچەدر. بو يالقن زور بۇلۇطلردە بولغان كىبى قارا كىغىك كچكە نەرسەلر آراسىندە بولا. مثلا بر پىلالا يا گەرە بە نى قارا كىغىدە بىك قۇرى بر طولاغە يا كە مە چى تىر يسینه اشقۇلسە، بر آز قغلچملر كورلە. اگر دە شول پىلالا و گەرە بە نى تەنگە ياقن كېتىلسە، كچكە گنە يالقن دە چغا. حتى آزغنە چرتلا بدە كېتە. پىلالا و گەرە بە ايليكتىرىكلرىنىڭ يالقنلىرى ياشنى اورنەگى و چرتلا وى كوك كوكرونىڭ اورنەگىدر.

ش: بۇلۇطلردن نىچك طاوش چغا. آنلر قاتى نەرسەلر توگل ايچ؟

م: طاوش چغو ھوانىڭ قالتراوندىن بولادر. قاتى نەرسەلردن طاوش چغودە ھوانى قالتراوتولرىندىنر. ھواسى صورۇب آلنغان بوش صاوتلر اچىدە قاتى نەرسەلر بر برسینه بەرسەلردە، طاوشلىرى چقىمىدر. هر وقت طاوش ھوانىڭ قالتراوندىن بولادر. ملطق آتلغانىنى كورگانكز باردر. آنىڭ طاوشى قايدىن چغا؟

ش: ملطقنىڭ كۇپشەسىدىن چغا طۇرغانىدر.

م: يوق آندىن توگل. ملطقدىن آيرلۇب چققان دارىنىڭ تۇتۇنى چققاچ ھوادە شار تلىدر. دارىغە او طاقبەسە، بوش بېردە بولسە دە، شار تلىدر.

ش: دارى تۇتۇنى نىك شار طلى؟

م: چۇنكە دارى بىك تىز يانادر. تۇتۇنى كىنەندىن بىك كوب بولۇب كېتەدر. كوب تۇتۇن ھوا اچىكە اورن طابا آل مېچى ھوانى كىنەندىن تۇرلى ياققە انەدر. شول سېبىدىن ھوا قالتراپ طولقنلانۇب كېتەدر. شوندىن بىك قاطى طاوش حاصل بولادر.

ش: نى سېبىدىن كوك كوكرو ھوانىڭ طاوشى كوپردن آر باچققان كىبى قالتراپ ايشتلە؟

م: چۇنكە تۇرلى بۇلۇطلرغە و طاولرغە بەرلە بەرلە بىزنىڭ قۇلاققە يا كىغىرۇب ايشتلەدر. يوقسە، ھر كوكرو گان دە بۇلۇطلردن بر گنە طاوش چغادر. بر طاوش بولسە دە، يرافدە بولغان دە بىزنىڭ قۇلاققە بر نىچە طاوش بولۇب قالتراپ ايشتلەدر. اگر دە كوكرو اوز اۇستىمىزدەگى بۇلۇطلردە ياقىدە بولسە، بر گنە طاوش ايشتلە،

كوب كىشى بىر يېرىنى ياشىن سوقىدى دىب بلە. اول خطادىر. ياشىن سوقماغاندە دە بۇلۇطلار آراسىندە طاوش بىرگەنە قات چىقادىر. لىكىن ياڭغۇراو سىبىلى قۇلاققە بىر نىچە قات بولۇپ اىشتلەدىر.

ياڭغۇرق.

ش: ياڭغۇرق نەرسە؟

م: ياڭغۇرق - بەر لو سىبىلى طاوشنىڭ كىرى قايتووندىن عبارتدۇر.

ش: طاوش بەرلە طۇرغان نەرسەمىنى؟

م: البته. طاوش ھوانىڭ تولقۇنلانۇيدۇر. صوطولقۇنى چىنكە طارالغان كىبى ھوطولقۇنى دە طارالادۇر. طارالغان وقتدە بىر قاتى نەرسە گە بار «بەرسە» كىرى قايتادۇر. طوبىنى بىر دىوار غەبەرۇپ قاراڭىز، نى بولۇر البته اوزۇڭگە طابا كىرى قايتۇر. شونىڭ كىبى طاوش تولقۇنى دە دىوار كىبى بىر نەرسە گە بەرسە كىرى قايتادۇر. زور انبارلار دە، طاولر آراسىندە قىچقۇرۇپ قاراڭىز بوقمى؟ شول وقتدە كۆبسىنچە بىر طاوش ايكى قات اىشتلەدىر. بونىدىن؟ ش: ...

م: چۇنكى طاوش آوزدىن قىچقاچ دە قۇلاققە بىر اىشتلەدىر. ضوكرە دىوار غە يا كە طاوغە بەرلۇپ كىرى قايتقاچ ايكىنچى قات اىشتلەدىر. بىز اول طاوشقە ياڭغۇرق دىمىز. بعض طاش طاولر دە شونىدى چۇقۇرلر باردىر كە بىر طاوش اوچ دورت قات ياڭغۇرىدۇر. زور بولمەلر دە طاوشنىڭ قاتى بولۇپ اىشتلووى دە ياڭغۇراووندىن. طاوش بىرغىسىندىن چىققان طاوشنىڭ بىر طرفقە طابا قاتى بولۇپ اىشتلووى دە طولقۇنى بىرغى اچىدىن ياڭغۇرۇپ چىغۇوندىن. طاوش دە باقتىلىق كىبى چىققان يىرىندىن تۇرلى ياققە طولقۇنلانۇپ طارالادۇر. اول طولقۇنلارنى جىيۇب بىر طرفقە كۆبرەك ايتۇپ يىبەر دە مەكىندۇر. لانىبارنىڭ اۋستىنە قويلار طۇرغان قالپاقلارنى (آبازورلارنى) كورگانىز باردۇر. آنلارنى اۋ چۇن قويلار؟ ش: ...

م: اول قالپاقلار اۋطنىڭ ياقىسىنى جىيۇب اۋستەلگە كۆبرەك تۇشۇرۇپ اۋ چۇن قويلار. ياقى دە بىر نەرسە گە بەرسە، ايكىنچى ياققە طابا بۇرلادۇر. قۇياش ياقىسىنى كۆزگى ايلە ايكىنچى ياققە تۇشۇرۇپ اۋيناڭانگىز باردۇر. قۇياش نورى دە كۆزگىگە تۇشكاچ كىرى بۇرلۇپ ايكىنچى ياققە تۇشەدىر.

ش: كۆزگى قارشىندىغى نەرسە لىرنىڭ كۆزگى اچىندە كور نولرى نى سېىدىن؟
م: انى فنون جەدىدە معلوماتىنى اوقوغاندە بلورسىز.

يىلدرم صوغو. (صاعقه)

ياشنىڭ بۇلۇپلار آراسىندە بولغانى ھېچ خوفلى توغلىدر. چۇنكە آندىن يىرىۇزىنە ھېچ ضرر ايرىمىدر. لىكن بعض وقتدە زور بۇلۇپلە يىرنىڭ اوزى آراسىندەدە ياشن بولادر. قاي وقتدە يىرنىڭ اىلىكتىرىگى بۇلۇپلارغە كوچە يا كە بۇلۇپلارنىقىنى يىر اوزى طار تۇب آلادر. شول وقتدە قىغان يالقن بىك خوفلىدر. چۇنكە نىگە طوغرى كىلسە، شول نەرسە نى خراب ايتەدر. كشى و حيوانغە طوغرى كىلسە اوتىدر. يۇرپلارنى و آغاچلارنى ياندرادر. يا كە تىشۇب يا تىشۇب و اقلاب كىتەدر. بو حالگە ياشن صوغو دىلر. بو ياشن تىركچە (يىلدرم) دىب آنالادر. بو يىلدرم گاھا اوزى اچىندە اويناب يۇرگان كىبى يۇرۇب دە قىغادر. اوزىنە طوغرى كىلگان باقر، كۇمۇش ذاتلرىنى ارتۇب كىتەدر. كشىگە و يانچىغە ضرر كىتىمىچى يانچى اچىنگى آقچە لىرنى ارتۇب كىتولرى دە واقع بولمىشدر. يىلدرم كو بسىنچە منارەلر، آغاچلر، باغانالر، بىيك مۇر جالرو توبە لركىبى قالقۇب طۇرغان اۇچلى و اۇزۇن نەرسە لىرنى صوغادر. چۇنكە ھر گە دە نىڭ اىلىكتىرىگى اۇچلى يىرنىدىن چىتكە آغادر. يىرنىڭ اىلىكتىرىگى بۇلۇپلە كىتكەندەدە قالقۇب طۇرغان اۇچلى نەرسە ارقلى كىتەدر. يووش نەرسە لىردىن دە اىلىكتىرىك تىزرەك آغادر. چۇنكە صو اىلىكتىرىكىنى بىك تىز كوچرەدر. شونىڭ اۇچۇن ياغە مۇر يا وغاندە يووشلە نگان آغاچ و مۇر جاياندى طۇرو خوفلىدر. اوسۇب طۇرغان آغاچلردىن ايمەن كىبى چە يىرسز آغاچ خوفلىدر. اما چە يىرلى آغاچلارنى يىلدرم كوب صوقمىدر. چۇنكە آندى آغاچلارنىڭ چە يىرلى اىلىكتىرىكىنى تىز كوچرىمىدر. اوزىنە كىرەكلى اىلىكتىرىكىنى بۇلۇپلر چە يىرلى آغاچلردىن تىز آلا آلمايلر. قوتلى ياشنلر ياشنە گاندە آغاچ، مۇر جا، باغانا، واستىنا بويلرىندە طۇرو خوفلىدر. طار باشىندە قالقوب يۇرودە قورقنچىدر. چۇنكە اول وقتدە كشى اوزى يىرنىڭ اىلىكتىرىگىنى بۇلۇپلە كوچرو سىبىلى يىلدرمغە صوغلو احتمالى بار. ياشن زمانىدە مۇر جادىن، واستىنادىن چىتكە رەك كىتۇب بولمە نىڭ اورنالىغىدە طۇرو معقولدر. ياشن ياشنە گان وقتدە باشقە يفەك يالوقى يا كە كلىونكە يابدۇب طۇرو تىشىلىدر. چۇنكە بۇنلر اىلىكتىرىكىنى تىز كوچرمە لىرنىدىن بۇلۇپلە دە تىز بىرىمىلر. و بۇلۇپلردەغى اىلىكتىرىكىنى دە تىز

قبول اېتىمىلر. ياشن يېرنىڭ اور تالغندە خط استوا تىرەلرنىدە يىل بويىنچە ھەر كۈن بولغان كىيى بىك ىش بولادىر. قش كۈنلرنىدە بولمى قالمىدىر. بىزنىڭ روسىيەدە قاتى ياشنىلى ياغەۋرلر جايندە اون اون بىشىدىن آرتق بولمىدىر.

بىلدىم ساقچىسى. (گروموۋوئوۋود)

ش: بىلدىم صوغودن صاقلانو اۇچۇن بىر بىر عمل يوقمى؟
م: بار. زور منارە ويۇرطلرنى بىلدىم دن صاقلار اۇچۇن «بىلدىم ساقچىسى» دىگان بىر چىق قوياىلر. **ش:** اول نىچك بولا؟
م: بىلدىم ساقچىسى بىر نىچە ساژىن اۇچلى تىمىر چىقىدىن عبارتدىر. آنىڭ اۇچىنى توبەگە بىر كىتۇب منارەدىن اوزدرۇب كوككە قاراتۇب قوياىلر. اىككىچى باشىنى اىكى ساژىن قدر قازۇب كومر واغى اىلە طوطىرلغان بىر قۇيۇغە كومۇب قوياىلر. اۇشبو ساقچى، ئەيلە نەسندىن ۲۴ آرشىمىن قدر بىردەگى نەرسەلرنى بىلدىم صوغودن صاقلدىر. ياشن زمانىدە بىرنىڭ اىلىكتىرىگى بۇلۇطقە شول تىرەدىن كىتەرگە طوغرى كىلسە، مذكور تىمىر چىق آرقلى كىتەرگە مجبور بولادىر. چۇنكە اول تىرەدە اىڭ اۇچلى نەرسە واپىلىكتىرىكىنى اىڭ تىز آغزاطۇرغان ذات شول تىمىر بولادىر. بۇلۇط اىلىكتىرىك صۇراب شول تىرەگە ياقىلاشقانكە مذكور ساقچى بىرنىڭ اىلىكتىرىگىنى بىك تىز گنە طابىشرا دىدە بۇلۇطنىڭ غوغاسى باصلادىر. اگىدە بۇلۇط صىرسىزلا نۇب بىرنىڭ اىلىكتىرىگىنى، صورا باشلا سەدە بىلدىمى شول چىقىنى غنە صوغادىر. منارە وىناغە ضررى تىمىدىر. زور شىرلردە الوغ منارەلرنىڭ كۆبىسىنە بو ساقچى قوياىلدىر. ستانبولدە ھەر زور مسجدنىڭ ياندىدە ساقچىسى باردىر. دىكز پاراخودلرنىڭ ھەر بىرسىدە بىر ساقچى قوياىلغان بولادىر.

اىلىكتىرىك ماشىناسى.

ش: اىلىكتىرىكنىڭ كىشىلەرگە فائىدەسى بارمى ياكە ھىچ يوقمى؟
م: بار. بىك كۆب. حاضر بوزماندە اىلىكتىرىك قۇتى اىلە بىك فائىدەلاناىلر. اىلىكتىرىك قۇتى اىلە شالترى طۇرغان شالترى اوق باصىلر. اىلىكتىرىك قۇتى اىلە يانۇب بىك ماتور نور بىرە طۇرغان لامپا و فانارلر باصىلر. اىلىكتىرىك قۇتى بعض كارخانەلردە ھەر تۇرلى ماشىنالرنى ئەيلەندىرە. زور شىرلرنىڭ اورامىدە تىمىر يول آر بالرىنى (ۋاگونلرنى) دە اىلىكتىرىك قۇتى يۇرتە. اىلىكتىرىك قۇتى تۇرلى آورولرنى دوا قىلو اۇچۇن دە استعمال قىلنا، شىردىن

شەرگە تېمەر چېقلەر بويىنچە تېلېگراف خېرلەرى دە ایلیکتىرىك قۇتى ایله یۇرلیر .
زور شەیرلەردە بر یۇرطاغى كىشى ایکنچى یۇرطدە غېلر ایله تېلېفون آرقلى سۇبلەشودە
ایلیکتىرىك قۇتى سایە سنده در .

شى : اول ایلیکتىرىك قۇتىنى قايدىن چىقارالر . آنى نیچك كوبەیتەلر ؟

م : ایلیکتىرىك قۇتى نۇرلى روشدە تۇرلى ذاتلاردىن حاصل ایتلەدر . بر تۇرلى
ماشینا ایله دە ایلیکتىرىك حاصل ایتەلر . ینە اوز ینە مخصوص یاصالغان خز ینە لردن دە
ایلیکتىرىك قۇتى پیدابولا . **شى :** ایلیکتىرىك ماشىناسى نیچك بولا ؟

م : ایلیکتىرىك ماشىناسى زور بر توگەرەك پېالا ایله بر قارش قدر باقر
طاياقدىن عبارتدر .

توگەرەك پېالا بر صاب ایله ئەیلەندىرلگان زمانە ایكى باغى دە تیرى مندە لرگە
تیئوب اشقۇلۇب یۇرى . اول تیریلرگە كوكردلى یا كە توتیالی كونه صوى
صلا نغان بولا . شول سببىدىن پېالادە همان ایلیکتىرىك كوبە یە . باقر طاياق بر اۇچى
ایله پېالاغە باقن غنە طۇرا . شول سببىدىن پېالانىڭ ایلیکتىرىكى همان آكئا كوچە بارا .
باقر طاياقنىڭ ایکنچى اۇچى شاركىچى چوقمارلى ایتوب یاصالغان بولا . شول سببىلى
آندەغى ایلیکتىرىك هواغە نیز آغۇب كیتە آلمى . همان اوزندە جیپىلا بارا .
(اگردە اۇچلى بولسە ، ایدى بىك تیز آغۇب بتەر ایدى) توگەرەك پېالانى نى قدر
كوب ئەیلەندىرسە ، باقرنىڭ چوقمارندە ایلیکتىرىك شول قدر كوب جیپىلا . اگردە
ایلیکتىرىكلى زمانندە آنى بر كىشى قولى ایله طۇتسە ، يالقن و طواوش چغا . تەنى چىتردى
هم قالىترى . بىگەرەك قۇتلى بولغاندە یغلۇب كیتە . (بالالارغە آندى نەرسە لرگە قول
تېپىرورگە یارامى . ایمگە نو احتماللرى بار .)

بو ماشىنانى آياقلىرىنە پېالا داغا قویلغان بر اوستەلگە بر كتەلر . يوقسە ،
اوستەل آرقلى ایلیکتىرىك ایدەنگە ، آندىن پىرگە آغا . باقر چوقمارغە جیپىلى .
پېالا آرقلى ايسە ، پىرگە اوتە آلمى . آورولرنى دوا قىلو اۇچۇن ایلیکتىرىك
ماشىنالرىنى استعمال قىلالر . اول ماشىنالرنىڭ باشقە تۇرلى روشدە یاصالغانامى دە
بولادر . ایلیکتىرىك قۇتى جیپىلا طۇرغان چوقمار (آكومولانور)
دیب آنالادر .

ایلیکتريک خزینەسى . (ایلیمىنت و باتارىه)

ش: ایلیکتريک خزینەسى نىچەک بولا؟

م: ایلیکتريک خزینەسى دە تۇر لیچە یاصالادر . اول خزینە دە ایلیکتريک قۇتى باقر، توتیا فالایی (تسبنک)، کومر کبی بر نەرسەنى آچی بر صونک زهرى ایله آشاوندن حاصل بولا در . مثلاً باقر، وتوتیا فالایلرینى هم پوستاو کيسه گینى توگەرە کلب کيسۇب بر چبقغە تزرەگە کیرەك . پوستاو ذاتینى سرکه، نیشاطر صوى یا که کوکرد آچیسى کبی بر آچی صوغه مانۇب یووشلەب تزرەگە کیرەك . ایك آسقە باقر، آندن صونک پوستاو، آندن صونک توتیا، آندن صونک ینە پوستاو، آندن صونک ینە باقر ایتۇب نوبتلەب تزرەگە کیرەك . آخردە ایك اوستدە توتیا فالایی بولۇرغە کیرەك . بوندن بر قارش اوزۇ نلغندە کچکنە بر باغانا حاصل بولۇر . ایك آستەغى باقر ایله ایك اوستەگى توتیاغە برەر باقر چبق برکتۇرگە کیرەك . پوستاو کيسه کلر نەگى آچی صونک زهرندن باقرغە برکتلگان چبقدە پیالا ایلیکتريگی وتوتیاغە برکتلگان چبقدە گەرەبە ایلیکتريگی حاصل بولۇر .

اگرده ایکی چبقنک اۇچلری بر برسینە یاقن کیتلرسە، یالقن چغار . چۇنکە عاشق ایله معشوق برگە قوشالار . شولر وشچە بو خزینە دن ایکی تۇرلی ایلیکتريک حاصل بولۇر . بۇندى خزینە گە (ۋولتا باغاناسى) دییلۇر .

ینە بۇندى خزینە لردە بولا: بر پیالا استا کانغە کوکرت آچیسى یا که نیشاطر صوى سالالر . انک اچینە توتیا فالایندن بوگۇب یاصالغان بر کۇپشە اوطۇرتالر . انک اچینە چولمەك بالچغندن یاصالغان ایکنچى استا کان اوطۇرتالر یالتر اوقسز بولغانلغندن اول چولمەکنک اچینە آقرن آقرن غنە آچی صو اوتلەشە . چولمەك استا کان اچینە کوکس اسملى کومر ذاتندن بر طایاق یا که باقر طغۇب قویالر . آچی صونک زهرى ایله کومر طایاغندە پیالا ایلیکتريگی توتیا فالایندە گەرە ایلیکتريگی حاصل بولا . اگرده بۇنلرغە برار باقر چبق برکتلسە ایلیکتريکلری شول چبقلرغە آغا، اول چبقلرنک اۇچلرینى بر برسینە یاقن کیتلرسە: یالقن چغا . چۇنکە ایکی ایلیکتريک برکە کورشەلر . بر خزینە دن گنە کوک قۇت چقىمى . شونک اۇچۇن بر نیچە خزینە نى برگە طۇتاشدرۇب قویالر . اول وقتدە بر نیچى خزینە نک کومر چبغینى ایکنچى خزینە نک توتیا چبغینە و بر نیچى نک توتیا چبغینى ایکنچى نک کومر چبغینە طۇتاشدرالر . اۇچنی و دورتنچی خزینە لرنى دە شول روشچە قوشالار .

بر بربنه طۇناشقان بر نېچە خزىنە نىڭ مجموعى (باتارىيە) دىب آتالا. باتارىيە دن چىققان ايليكتريك شول قدر قۇتلى بولادىكە بر برسېنىڭ قوللىرىنى طۇتۇپ تۇرغان بر نېچە كىشىنى قاتراتادى. بىگىرەك قۇتلى بولغاندە حاللىرىنى بىتۇتۇپ اول كىشىلرنى آياقلىرىدىن يغادر.

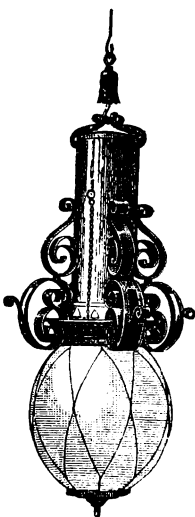
ایلیکتريک ياقىسى. (گالۋانى آغشى.)

ش: ايليكتريك ياقىسى نىدىن بولسا؟

م. خزىنەلردن ايكىگە آيرلۇپ ايكى چىققە طارالغان ايليكتريك چىقىرىندە تىك طۇرالار. اگرده شول چىقىرىنىڭ اۇچلىرىنى بىرگە كورشىدۇرسە، چىقىرى ايليكتريكلىرىنى بر برسېنە بىرىشەلەر. چۈنكى پىلالا ايليكتريكلىسى گەرەبە ايليكتريكىگە محتاج. گەرەبە ايليكتريكلىسى پىلالا نىقىنە محتاج. خزىنەلردن ايليكتريك كىلگان ساين چىقىرى آراسىدە آلىش بىرىش دوام ايتە. هر چىق اوز ايليكتريكىنى بىرە. ايتە شىنكىنى آلا. بو يۇرش و بو آلىش بىرىش (گالۋانى آغشى) دىب آتالا. اگرده ايكى چىقىرىنىڭ اۇچلىرىنى كومر ذاتى قوبۇلۇپ بر برسېنە ياقىن كىتىلسە، بىك ياقىنى بر نور چىقا. زور شىرلرنىڭ اوراملىرىدە ايليكتريك فاناللىرىنىڭ ياقىسى اۇشبو ياقىدۇر. اول فاناللىرىدە ايكى تۈرلى ايليكتريكلى ايكى كومر قارا قارشى كىلۇپ طۇرالار. اول كومرلىرىگە ايليكتريك قۇتى ايليكتريك استانسىبە سىندىن

(كارخانه دن) كىلۇپ طۇرا

اگرده ايليكتريك آغشى آق آلتۇن چىق آرقىلى ياكە بامبوك اسملى آغاچنىڭ يوكەسى آرقىلى كىتىلسە، هر ايكىسى آب آق اوت تۇسلى بولالار. يۇرطلرغە كرتلە تۇرغان ايليكتريك لامپاللىرى اۇشبو ياقىنى ايلە نور بىرەلەر. پىلالا شىشەلرنىڭ اچىدە بۇ گىلۇپ تۇرغان آق يىب بامبوك يوكە سىدىر. ياكە آق آلتۇن چىقىدۇر. اول شىشەلرگە دە ايليكتريك قۇتى ايكى چىق ايلە استانسىبە دن آغۇپ كىلۇپ طۇرادۇر.

مقناطیس. (قوّۂ جاذبہ)

م: ایلکترونیک آغشی ایله تۈرلی روشدە فایده لانالر. اگرده قۇرۇچسز بر تيمرنی بفهك ایله چۇرنالغان بر باقر چبق ایله چۇرنالسه، اول چبقنك بر باشی پيالایلیکتور یگینه ایکنچی باشی گهره به ایلیکتور یگینه طۇتاشدراسه، شول تيمر مقناطیس بولا. یعنی تيمر ذاتلرینی اوزینه طابا طارتا باشلی. ش: مقناطیس نهرسه؟

م: مقناطیس دیب قوّۂ جاذبەلی، یعنی باشقه تيمرلرنی اوزینه طارتۇب كيتره طۇرغان تيمر طاشینه ئەیتله. تيمر طاشلرینك همەسی مقناطیس بولمی. هواده، یلیده اۇزاق طۇرغانلری غنه مقناطیس دیب آتالا. چۇنكه شوندىلری غنه تيمر ذاتلرینی طارتالر. ش: تيمر طاشی قایده بولا؟

م: زور طاولرده بولا. روسیهده اورال طاوندە بيك كويدر. ش: آندن نی یاصیلر؟

م: تيمر طاشندن تيمر یاصیلر: زور میچلرده یاندرۇب تيمر چغارالر. ش: مقناطیس طاشلری ایله نی قیلورغه ممكن؟

م: آنك ایله مقناطیس قۇرۇچی یاصارغه ممكن اگرده مقناطیس طاشی بر تيمر ذاتینه تيسه، اول تيمرده شول ساعت مقناطیس بولا. تيمر ذاتلرینی طارتا باشلی. لکن مقناطیس طاشندن چیتكه آلسه، مقناطیسلی شول ساعت بته. هیچ بر نهرسه نی طارتا آلمی. مقناطیس طاشینه تيمرلگان قۇرۇچده مقناطیس بولا. لکن تيمر ایله قۇرۇچنك آیرماسی بار. قۇرۇچ بر کره مقناطیس بواچ مقناطیسلیغینی تيمر کبی تيز طاشلامی. همان اوزنده طۇتا. مقناطیس طاشی بانندن آلغاچده قوّۂ جاذبەسی بتمی.

«مقناطیس دوغاسی» اسمنده بالالر اوينچی ایتۇب ساتلا طۇرغان مقناطیسلر قۇرۇچدن یاصالغانلردر. ش: قۇرۇچ نهرسه؟

م: قۇرۇچ دیب کومر قاتشقان تيمر گه ئەیتله. ترکیچه آشا (پولات) دیبده ئەیتلر. مقناطیس یاصار اۇچۇن قۇرۇچنكده صوغارلغانی یاخشی بولا.

ش: قۇرۇچنی نیچك ایتۇب صوغارالر؟

م: قب قزل بولغانچی بيك قاتنی قزدرلرده کینه تندن صوغه طغالر. شولای ایتو صوغارو بولا.

ش: قۇرۇچنی بولای صوغارونك نی فائدهسی بار؟

م: صوغارلغان قۇرۇچ بېك قاتنى بولا. آنى شونڭ اۇچۇن صوغارالر.

تېمەر چېلرنڭ پچاق وبالنا ياصاغانىنى كورگانكز باردر. آنلر هر وقت پچاق وبالناناڭ سۇنگى وسۇيمە نلرنڭ يۇزلىرىنە (كيسە طۇرغان قىرلىرىنە) بر آز قۇرۇچ قويالر. چۇنكە تېمەر اوز يىگنە بېك بۇمۇ شاق بولا. بېك تېز اوتەسە نە. قۇرۇچلاغاندىن سوڭ پچاقنى دە بالئانى دە اول فزدرۇب سوڭرە صوغە صالۇب صوغارالر. صوغارلغان پچاق وبالئالر بېك اوتكن بولالر. چۇنكە قۇرۇچلىرى بېك قاتقان بولا. نەرسەلرنى كېسو ايلە تېز اوتەسە نەمىلر، شمارمىلر.

ش: مقناطیس دوغاسى ايلە نى فيلالر؟

م: مقناطیس دوغاسى تېمەر ذاتىنى اوزىنە طارتۇب يابشدر. قۇتلى مقناطیس دوغاسى ايلە تەنكە كرۇب قادالغان اينەلرنى دە آلۇب بولا. اول دوغالرنڭ اوبىنچى ايتۇب ياصلغان كچكنەلرى دە اينەلرنى اوزلىرىنە يابشدرالر.

بركرە مقناطیس دوغاسىنە يابشقان اينە اوزى دە مقناطیس بولا. چۇنكە اينەلر دە قۇرۇچ بار. مقناطیسلا نغان اينەلر دە ايكىنچى اينەلرنى اوزلىرىنە يابشدرالر. مقناطیسنىڭ تېمەر طۇمەر ذاتىنى طارتووى بېك عجب. كلغى، قۇماچ يوقا طافتا، پيالا وقالاي آرقلى دە طارتادر. بر فالابىڭ اۇستىنە اينە قويكز. آستىنە مقناطیس دوغاسى تېپىرۇب يۇرتكز. دوغا قاي طرفقە بارسە، اينە دە شول طرفقە كېتەر. مقناطیسلا نغان اينە دە بېك عجب. اگردە شوندى اينەنىڭ اورتاسىنە يفەك يې بەيلەب آسۇب قويلسە، بر باشى تۇن ياغىنە تېمەر قازق يۇلدزىنە طابا قاراب طۇرۇر. ايكىنچى باشى تۇش ياغىنە طابا قاراب طۇرۇر. نى قدر آوشدرلسە دە، همان اوزى تلەگانچە طۇرۇر.

ش: اول نى سېبدن؟

م: مقناطیسلا نغان قۇرۇچنىڭ قۇۋە جاذبەسى ايكى باشى باشندە بولادر. اورتاسىندە بولمىدر. ايكى باشندەغى قۇۋە جاذبەلر دە بر برسینە باشقەدر. برسى تۇن باق مقناطیسى دېب، ايكىنچىسى تۇش باق مقناطیسى دېب آنالادر. چۇنكە آسۇب قويغاچ هر وقت برسى تۇن ياغىنە ايكىنچىسى، تۇش ياغىنە قاراب طۇرادر.

ش: نى اۇچۇن آلاى بولا ايكان؟

م: بونىڭ سېبى شول: يېر توگەرەگى اوزى دە مقناطیس كېيىدر. تۇن ياغىندەغى اۇچىندە دە، تۇش ياغىندەغى اۇچىندە دە، قۇۋە جاذبەلر باردر.

مقاطيسلى اينەنڭ بر طرفىنى بىر نڭ تۇن ياق اۇچى ايكنچى طرفىنى تۇش ياق اۇچى طارتادر.

« قبلە نما » ياكە « كامپاس » دىب اتالا طۇرغان قۇراللر شول سر ابلە باصالمشلر در.

كامپاس. (قبلە نما)

ش: كامپاس نەرسە؟

م: كامپاس دىب ساعت روشندە توگەرەك ايتۇب باصالغان بر صاوتقە ئەيتلە. بو صاوتنڭ اورتاسندە قسقاغە بر اينە باصۇب طۇرادر. آنڭ اۋستىنە ايكى باشى دە اۇچلى يانسى بر قۇرۇچ سالغاندر. اول قۇرۇچنڭ اورتاسى آزغە چۇقرلى. آنى شول چۇقرى ابلە باصۇب طۇرغان اينەگە كييرتۇب قوياالر. صاوتنڭ اۋستى پيالافاچاچ ابلە يابلغاندر. اول پيالالا اينە اۋستىدە گى قۇرۇچقە تىيەر، تىمەس بولۇب قەنە طۇرادر. اينەگە كييرتلىگان ياتسى قۇرۇچ بر مقاطيسقە تىيرلۇب مقاطيسلانغان بولادر. شونڭ اۇچۇن ھر وقت آنڭ قارا باشى تۇن ياغىنە طابا آق باشى كۇن ياغىنە طابا قاراب سلكنۇب طۇرادر.

ش: اول كامپاس نى اشكە يارى؟

م: كامپاس ابلە بۇلۇطلى كۇنلردە وتۇنلردە دنيا نڭ طرفلرىنى بلۇب بولا. اگرە كامپاس بولماسە ايدى، بۇلۇطلى تۇنلردە دىكزلردە يۇرى آلماسلر ايدى. قاي طرفقە طابا قاراب بارونى دىكز پاراخودلرندە شول كامپاسقە قاراب بلەلر. كامپاس ابلە نماز اوقۇاۋچۇن قبلەنى دە طاوب بولا. شونڭ اۇچۇن مسلمانلر يولغە چققان دە ھر وقت بر كامپاس آلۇب يۇرىلر. بۇلۇطلى وقتلردە قبلەنى شول كامپاس ابلە طاوب نماز اوقىلر.

شول سبىدن كامپاس مسلمانلر آراسندە « قبلە نما » دىب اتالادر. فارسىچە

قبلە كورسە توچى دىگان سوزدر.

ش: كامپاس ابلە قبلەنى نيچك طابالر؟ اول ھمان قبلە طرفىنە طابا قاراب طۇرمى طۇرغاندرايچ!

م: كامپاس تلىنڭ آق باشى آرخانگىل، كوشترامنا، تامبوف، طارابزون، ودباربكر شھرلى كىبى مكە مكرمە ابلە بر درجە دە يعنى

(۵۷) نچى درجەلر تىرەسندە بولغان شھرلردە ھمان قبلە طرفىنە طابا قاراب

طۇرا. باشقىە شەھەرلەردە ھەمان تۇش ياغىنە تابا قاراب طۇرا. تۇش ياغى قايىدە
 ايكانىنى بىلگىچ ھەرىردە قىلە قاي طرفدە ايكانىنى بلۇب بولا.
ش: بۇلۇطلۇ وقتلردە دنيا نىڭ طرفلرىنى كامپاس ايلە بلەلر دىدۇن. آياز
 وقتلردە دنيا نىڭ طرفلرىنى نىدىن بلەلر؟
م: آياز كۈنلردە دنيا نىڭ طرفلرىنى قۇياش يۇرۇشى ايلە بلەلر. بۇلۇتسىز
 تۇنلردە يۇلدۇزلر كورنە. تىمەر قازق يۇلدزى ايلەدە دنيا نىڭ ھەر طرفىنى
 بلۇب بولا. چۈنكە اول يۇلدز ھەر وقت تۇن ياغىندە غنە طۇرا. ھىچ اورنىدىن
 آوشەي. **ش:** تىمەر قازق يۇلدزى قايسى يۇلدز؟
م: يىدىگان بۇلدزى دىگان زور يۇلدزلرنى بلە طۇرغانسىز. آنە شول
 يۇلدزلرنى بلسە كز، شونلر ايلە تىمەر قازق يۇلدزىنى دە تابارغە مەكن.
 چۈنكە تىمەر قازق يۇلدزى ھەر وقت يىدىگان بۇلدزى نىڭ تۇبى طوغرىسىدە
 طۇرادر. يىدىگان بۇلدزى نىڭ تۇبىدە ايكى يۇلدز باردر. كىچىكى ساعت
 طوغزىلدە اول ايكى يۇلدز كو بسىنچە نى تۇن ياغىندە بولالر. بىرسى آستىدە ايكىنچىسى
 اۋستىدە بولا. كىچى ساعت طوغزىدە شول يۇلدزلرنىڭ ايكى آراسى قدر بىش
 اۇلۇش يوغارى تابا تىمەر قازق يۇلدزى طۇرادر. تىمەر قازق يۇلدزى
 بىك توبەن توگلر. تۇن ياغىنە تابا قاراب طۇرغاندە قاشنى كوتەرۇب قاشن
 آستىدىن قارامىچى كورنمىدر. تىمەر قازق يۇلدزى اوزى ھىچ قوزغالمى.
 ھەمان بىر اورنىدە طۇرادر. اما آنىڭ ئەيلە نەسىدە گى يۇلدزلرنىڭ ھەمسى بىزنىڭ
 كوزگە ئەيلەنگان تۇسلى كورنەلر. ھەر قايسى تەولك صابىن تىمەر قازق
 تىرەسىدىن ئەيلەنۇب چىقالر. تىمەر قازققە ياقن ايكى ياقنى يۇلدز باردر.
 آنلر گويا تىمەر قازققە بەيلەب قويغان نەرسە كىبى ئەيلەنۇب يۇرىلر. شونىڭ
 اۋچۇن بابالرمز اول يۇلدزلرنىڭ بىرسىنى «آق بوزآت» دىب ايكىنچىسىنى
 «كوك بوزآت» دىب آتاغانلر. اول ايكى يۇلدز ايلە تىمەر قازق
 آراسىدە يىنە دورت يۇلدز باردر. بارسى بىرگە كىچىكە يىدىگان دىب
 آنالادز. الوغ يىدىگان يۇلدزلرى علم ھىيئىدە «زور آيو» دىب كىچىكە
 يىدىگان يۇلدزلرى «كىچىكە آيو» دىب آنالادز.

تېلىگراف.

ش: تېلىگراف خبرى دە ايليكتريك قوتى ايله يۇرى ديگان ايدگز . اول نيچك يۇرى؟

م: الوغ يوللردە تېلىگراف باغانالرى بويىچە صوزلغان تيمر يا باقر چىقلىرى كورگانگز باردر . بو چىقلى ترقى اينكان مەملىكتلردە هر شهر آراسىدە باردر . تيمر يوللرنىڭ بويىچە دە بو چىقلى صوزلمشدر . هر استانسىيە دە ۋاگونلر كىلۇب يېتەس يۇرۇن قاي وقت كىلۇب يېتە چىگىنى شونىڭ ايله چامالاب بلۇب طۇرالر . چۈنكە هر استانسىيە اوزىدىن ۋاگونلرنىڭ چىقۇب كىتكەننى آلدەغى استانسىيە غە تېلىگراف ايله خبر بېرۇب طۇرا . ش: اول خبر چىق آرقلى نيچك يۇرى؟

م: چىق آرقلى خبر يۇرمى ، ايليكتريك قوتى گنە يۇرى . لىكن اول قوتنى خبرنىڭ حرفلىرىنە قاراب چامالاب يېتەرلر .

ش: ايليكتريك قوتى بولنۇب بولنۇب بارا ميكەننى؟

م: شولاي . بولنۇب بولنۇب بارا تېلىگراف استانسىيەلرنىڭ هر بىرىدە ايليكتريك ماشىناسى بار . اول ماشىنالردە ايليكتريك قوتى جىيىلۇب تىك طۇرا . بىر شەردن ايكىنچى شەرگە صوزلغان چىقنىڭ باشىنە شول ماشىنانىڭ چىغى تىيرلەمەسە ، صوزلغان چىقاردە ھىچ بىر قوت بولمى . اگردە بىر شەردە گى ماشىنانىڭ چىغى ايكى آرادەغى چىقنىڭ باشىنە تىيرلسە ، ايليكتريك قوتى چىق بويىچە ايكىنچى شەرگە بىك تىز بارۇب يېتە . آنىڭ كىلگەنى هر استانسىيە دە بىك تىز طۇيلا . چۈنكە هر استانسىيە دە ايكىنچى استانسىيەلردىن كىلگەن قوتنى طۇيا طۇرغان ايكىنچى ماشىنالر بار . قوت كىلو ايله شول ماشىنا سلكۇنە و طاولاشلانا باشلى .

ش: اول نيچك سلكۇنە؟

م: ايليكتريك نىڭ عىب بىر خاصىتى بار . اگردە بىر قۇرۇچىز بىر تيمر ياندىن اوزۇب كىتسە ، اول تيمر شول ساعت مقناطىس بولا . ياندىغى تيمرلرنى طارنا باشلى . هر استانسىيە دە چىت شەردىن كىلگەن چىقلىرنىڭ باشى بىر تيمر طوقماققە چۇرنالۇب طۇرا . اول طوقماقنىڭ ياندى بىر تيمر (سپىرتمە) كۇيەنتە بار . اول كۇيەنتە نىڭ بىر باشى قىلمى بىرسى قىلمىز . قىلمىز باشى طوقماققە ياقن كىلۇب طۇرا . قىلمى باشى بىر كاغدىكە ياقن كىلۇب طۇرا . چىت شەردىن كىلگەن چىقنىڭ باشىنە ايليكتريك قوتى كىلگەچ دە تيمر طوقماق مقناطىس بولا . مقناطىس

بولغاچ دە تېمىر كۇيە نى تەنى طارنا. شول سېمىدىن كۇيە نى تە نىڭ قەمىز باشى جۇيكە لۇب طوقماقغە تىيە . قەلمى باشى كاغدىگە تىيە . ايليكتريك قوۋتى بىتكاچ دە طوقماق كۇيە نى تەنى اچقىندرا . قەلم دە كاغدىن آلنا . شول وقت كاغدىگە قەلمنىڭ تۇرتووندىن بىر نىقە تۇشكان بولا . جۇيكە قەلمنىڭ اۋچى ھر وقت مايلى قاراغە بويالۇب طۇرا . كاغدىگە اثرى تۇشمى قالمى .

تېلېگراف الفباسى .

ش: نىقە تۇشو ايلەگنە خېرى نىچىك بلەر؟

م: كاغدىگە ھر وقت نىقەغە تۇشمى . ايليكتريك نى چىقغە اۋزاغراق تېيرۇب طۇرلسە ، صىزق دە تۇشە . چۇنكە كۇيە نى تە ياندى كاغدى تىك طۇرمى . ايليكتريك قوۋتى كىلە باشلاغاچ دە بىر چارق ايلە ئەيلە نۇب طۇرا . شول سېمىدىن كاغدىگە قاي وقت نىقە اورنىنە قىسقاغە صىزق دە تۇشە .

ش: صىزق ايلەگنە دە خېرى نى بلۇب بولمى طۇرغاندىر اچى؟

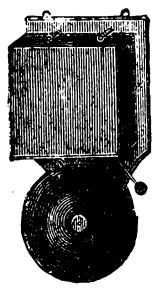
م: بلۇب بولا . چۇنكە ھر نىقە ھەر صىزق بىر ھىركە اشارە بولا . مىلا بىر نىقە بىر ھىركە اشارە بولا . ايكى اۋچ ، دورت نىقەلەر يەنە شە بولسەلەر ، يەنە ايكىچى ھىركەگە اشارە بولالار ، صىزقار يەنە باشقە ھىركەگە اشارە بولالار . تېلېگراف استانسىيە سىندە طۇرۇچىلار اول نىقە ۋىزىقلارنىڭ قايسى . ھىركەگە اشارە بولغانىنى بىك بلەر . شول ھىركەلەرنى يازۇب قاراب نىندى سوز ونىندى خېرى كىلگەننى بىك تىز آڭلىلار . نىقە ۋىزىقلار آنلار قارىشىدە الفبا ھىركەلەرى كېيى بىك بىلگىلى . نىقە ۋىزىقلار بىلەن « تېلېگراف الفباسى » دىلەر .

ش: تېلېگراف الفباسى نىچىك بولا؟

م: الفبا ھىركەلەرنىڭ ھەر بىرى اورنىدە تېلېگراف اۋستالارى نىقە ۋىزىقلار ايلە بىرەر علامەت يازغانلار . اول علامەتلەر آنلارغە گويا ھىركەلەرنى كورنەلەر . مىلا تېلېگراف الفباسى اۋشبو آلدەغى شىكلردە بولا .

م: طوقماقغە يابشقان تيمر يابشقاچدە كېرى چېگەدر . طوقماق آنى طاغى طارتۇب آلادر . اول طاغى چېگەدر . شول سېبىلى طاوش قات قات چقادر .
 ش: اول تيمر طوقماقغە بر يابشقاچ طاغى نى سېيدن كېرى چېگەدر ؟
 م: چۇنكە چوقمارلى تيمر طوقماقغە كېلۇب يابشقاچ ايليكتريك قوتى آنڭ اوزى آرقلى يۇرى باشلى . طوقماقغە چۇرنالغان چېقدە ايليكتريك قالمى .
 طوقماقغە چۇرنالغان چېقدە ايليكتريك بتكاچ طوقماقغە مقلطيسلق دە بتە . شول سېيدن تيمرنى طارتۇب طورا آلمى . تيمر اچقنا . اول تيمر طوقماقدن اچقنقاچ ايليكتريك قوتى يەنە چۇرنالغان چېقدە كوچە . چىق ايليكتريككە نكاچ طوقماق يەنە مقلطيس بولا . يەنە تيمرنى طارتا . تيمر يەنە كېلۇب يابشۇب اۇچىنى يەنە فۇگراوغە بەرە . شول وقتدە اوق ايليكتريك شول تيمەرگە يەنە كوچە . چۇرنالغان چېقدە قالمى .
 طوقماقغە يەنە مقلطيسلىق بتە . يەنە تيمرنى اچقندرا . شولر وشچە طوقماق مقلطيسلانغان صاين تيمرنى طارتا . تيمر كېلۇب يابشوغە ايليكتريك آڭا كوچو سېبىلى طوقماقنڭ مقلطيسلىقى طاغى بتە . آنڭ مقلطيسلىقى بتكاچدە تيمر چىنگە كىتە . اول كىتكاچدە طوقماقنڭ قوتى طاغى ياڭارا . طاغى تيمرنى طارتۇب آلا . قوتى بتكاچ طاغى آنى اچقندرا . قات قات شالتراو شول سېيدن بولا . تۇيمەسى نى قدر اۇزاق باصۇب طۇرلسە ، شالتراوق شول قدر قات قات طاوشلانا . بر باصقاندە فرق ايللى مرتبە شالتراپ قالا . اۇزاعراق باصۇب طۇرلسە ، مڭ قاتدە شالترا ايدى .
 ايليكتريك شالتراوغىنڭ صورتى :

تیلیفون .

ش: شەرلردە بر اۇيدن اېكنچى اۇيلردە گى كشىلر ابلە سۇيلە شەلر . اول نىچك بولا ؟
 م: آلاى سۇيلە شو تېلىفون اسملى بر قۇرال ابلە بولا .
 ش: اول تېلىفون بر اۇيدە گى سوزنى اېكنچى اۇيدە گى كشىنڭ قۇلاغىنە نىچك ايشتدەر ؟
 م: تېلىفون بر تيمر طايپادن عبارتدر . اول تيمر طايپاق باقر چىق ابلە چۇرنالەشدر . باقر چېقدە ايليكتريك قوتى كىلگاندە تيمر طاباق مقلطيسلانادر . بو تيمر طايپانڭ بر باشندە يوقا ويۇمۇشاق قنە توگەرەك تيمر كاغذ باردر . اول تيمر

كاغد تېمىر طاياغە تېمىر تېمىس كىنە طۇرادىر. سۇيىلە شوچى كىشى آوزىنى شول كاغدگە فارشى كېتىروب سۇيىلېدىر. آوزىدىن چىققان طاوش تېمىر كاغدىنى قالىترانادىر. آنىڭ قالىتراوى تېمىر طاياقنىڭ مقناطىسلىغىنى قالىترانادىر. شول قالىتراوق ايكى اۋى آراسىندىغى چىق آرقلى اېلېكتىرىڭ قوتى ايلە ايكىنچى اۋىدەگى تېمىر طاياغە اېرىشەدر. چۈنكى سۇيىلەشكان وقتىدە چىقىدە اېلېكتىرىك قوتى ھىمان يۇرۇب طۇرادىر.

ايكىنچى اۋىدەگى تېمىر طاياق سوزنى طىكلاۋچى كىشىنىڭ قۇلاغى ياننىدە طۇرادىر. سۇيىلەۋچى كىشىنىڭ آوزىدىن چىققان حرف ساين اوزى قارىشىندىغى تېمىر كاغد قالىترىدىر. آنىڭ اثرى ايلە طىكلاۋچى كىشىنىڭ قۇلاغى ياننىدەغى تېمىر كاغدىدە قالىترىدىر. بىر حرفنىڭ قالىتراوغى ايكىنچى حرفنىكىنە ھىچ اۋخىشامىدىر. شول سېببلى طىكلاۋچى كىشىنىڭ قۇلاغىنە ھىر حرفدىن ھاسىل بولغان قالىتراوق اوزى تۇسلى بولۇپ اېشىتلەدر. ھىر طاوشنىڭ ھىر حرفنىڭ قالىتراوغى شول دىر جە اوزىنە مخصوص بولادىركە تېلېفوندىن كىلىگان طاوشنىڭ كىم طاوشى ايكانىنى دە بلۇرگە مېكىندىر. يعنى كىم سۇيىلەگانى طاوشىدىن طانلادىر.

اۋىدە طاوش اول قىدر اېشىتمى ايدى. صوڭرە تېلېفون ياننىدە (مېكرو فون) دىگان بىر ماشىنا قويدىلەر. مېكرو فونلى تېلېفونلردە طاوش بىك آچق و صاف اېشىتلەدر. شى: مېكرو فون نەرسە؟

ھى: آنى ھكىمىت طېبىيە دىگان بىر فوننى اۋقۇغاندە بلۇرسىز. ھازىرگە سىزنىڭ آڭا ذھنىڭز اېرىشمىس. فقط شول قىدرىسنى گنە بلىڭىز: مېكرو فون كىچىكە طاوشنى زور وقاتى ايتۇپ اېشىتىدە طۇرغان بىر قۇرالدىر. كىچىكە نەرسەنى زور ايتۇپ كورسەتە طۇرغان پىلالا كوزلىك (مېكرو سكوپ) (خردە بېن) دىب آنالادىر. كىچىكە وضعىفى طاوشنى زور وقاتى ايتۇپ اېشىتىدە طۇرغان قۇرال (مېكرو فون) دىب آنالادىر.

ايمىدى بوزماندە تېلېفون اۋىلەر آراسىندەغىنە توگىلەر. كوپ شەرلەر آراسىنەدە قويدى. پىتېر بورخ ايلە موسكوۋا آراسىندە كوپدىن باردىر. قزان شەھرى ايلە زۇيە مامادىش، چىستاي، لايش، اسپاش وتەتش شەرلرى آراسىنەدە قويدى. شى: ھىر نېچك يولسەدە، تېمىر چىق آرقلى طاوش اېشىتلوۋى بىك عجب. ھى: البتە بىك عجب. لىكن عجب بولسەدە بولمى طۇرغان اش توگىل، بولاطۇرغان اش. بىر تۇرلى تېلېفوننى قاتىرى طوباللىردىن بالالىردە ياصاب اۋىنىلەر. آندىن

دە طاوش ايشتله . شى . اول نېچك بولا؟

م: اوينچق تېليفوننى شىشە تۇبى روشندە گى قاترغى طوبالدىن ياسىلىر . آنك تۇبىنە قارنى كىبى كىيرلۇب يا كغرى طۇرغان بىر نەرسە ياسىدىرالر . اول قارنقنك اورتاسىنى تىشۇب بىر بىب طغالر . اول يىنى قارنقغە جىلم ايله نقلاب ياسىدىرالر . يىنك ايكىنچى باشى ايكىنچى طوبالده بولا . اول طوبالغەدە يىنى شول روشچە بركتەر . ايكى طوبال آراسى اون ساژىن قدر بولا . آرادەغى بىب طارنلۇب كىيرلۇب طۇرسە ، بىر طوبالنىك اچىنە قىچقۇب تەيتىلگان سوز ايكىنچى طوبالغە ا بلغان قۇلاقغە بىك يا كغۇب ايشتله .

چۇنكە هوا آرقلى يۇرگانى كىبى ، طاوش دىگان نەرسە ، كىيرلۇب طارنلۇب طۇرغان نەرسە آرقلى دە يۇرى . طاوش ، چىرمە گان بورەنە آرقلى دە بىك ياخشى يۇرى . بورەنەنك بىر باشىنە چىرتىلسە ، ايكىنچى باشىنە قويلغان قۇلاقغە بىك آچق ايشتله . بورەنەنك اچى چىرك توگىلگىنى بلواۇ چۇن شول روشچە چىرتۇب قارىلر . صودە طاوشنى كوچرە . صواچندە ايكى طاش بىر بىرسىنە بەرسەلر ، طاوشلرى صوغە چومۇب طۇرغان كىشىگە ايشتله . صونك طىشندەغى كىشىگە ايشتلىمى . طاوش ، ياقتى وا يلىكتىرىك حقندە بلۇرگە تىشلى بولغان مەلومات بىك كوكىدر . قالغانىنى «فنون جىدە» جەوعە سىندە اوقۇرسىز .

تېمىر يول ۋا گونلر .

شى : تېمىر يول نىندى يول؟

م: تېمىر يول ، آر بالرنك كۇپچە كلرى يۇرۇر اۇچۇن تىگىزله گان بىرگە تىزىلگان ئۇزۇنچە تېمىر كىسە كلرنىن عبارتدر . آر بالرنك ايكى طرفلغى كۇپچە كلرى اۇچۇن ايكى قات ايتۇب تىزۇرلر . شى : تېمىر يوللردە نىندى آر بالر يۇرىلر؟ م: اۇى وا ئبار روشندە فسالى وتوبەلى ايتۇب اشلەنگان آر بالر يۇرىلر . آندى آر بالر « ۋاگون » دىب آتالۇرلر .

شى : تېمىر يول ۋا گونلرى نى قوتى ايله يۇرىلر؟

م: آت قوتى ايله دە يۇرىلر ، پار قوتى ايله يۇرى طۇرغانلرى دە كىوب . يىنە بوزماندە اىلىكتىرىك قوتى ايله يۇرى طۇرغانلرى دە چىقىدى .

شى : آت ايله يۇرى طۇرغانلرى نېچك يۇرى؟

م: نىق عادتى آر باكى بۇرى. ۋاگوننىڭ آدىنە ابكى ات جىگەر.
 آنلرنى قووالر. آنلر طارتقاچ ۋاگون دە بارا.

ش: ۋاگونلر پار قوتى ايله نىچك بۇرىلر؟

م: پاراخود كىي بۇرىلر. پاراخودنىڭ كۇپچە كلرىنى ئەيلە ندرگانى كىي، پار
 تىمىر يول ۋاگونلرىنىڭ كۇپچە كلرىنى دە ئەيلە ندرە. بۇنىڭ اۇچۇن بر ۋاگوننى
 مېچلى وقازانلى ايتۇب حاضرلىلر. پار ماشىناسىنى دە شول ۋاگونگە قويالر.
 پار قوتى ايله شول ۋاگوننىڭ كۇپچە كلرى ئەيلە ندرلر.

كۇپچە كلرى تەگەرە گاچ ۋاگون ابركسز بارا. ماشىنالى ۋاگون بارغاچ
 آشا طاغلغان باشقە ۋاگونلر دە بارالر. ماشىنالى ۋاگون هر وقت آلدن بۇرى.
 كشى اوطۇرا طۇرغان ھم بۇك تۇيەلە طۇرغان ۋاگونلر آرتقە طاغلغان بولالر.
 ماشىنالى ۋاگون «لوکوماتىف» دىب آتالا.

حاضر بوزماندە هر بر مشهور شھەرلرنىڭ آراسىنە تىمىر يوللر سالنەشدر.
 بوشھەرلرنىڭ آراسىندە هر كۇن بر نىچە مرتبە كۇن تۇن ۋاگونلر بۇروب طۇرالر.
 روسىيە دە تىمىر يوللر بىك كوبر. قزاندىن موسكو ۋاغە قدر وآندىن
 پىتربورغغە قدر تىمىر يول ايله ابكى كوندە بارۇب بىتو مەكندر. روسىيەنىڭ
 هر بر الوغ شھەرلرىنە تىمىر يول طارالمشدر.

حاضر دە استانبولدىن قدس شھرىنە وآندىن مەدىنە منۆرەگە وآندىن مەكە
 مكرمەگە قدر تىمىر يول اشلە ندى. ايدى بو زماندە ھجگە دە تىمىر يولغە
 اوطۇرۇب بارا باشلادىلر.

ايليكتريك ۋاگونلىرى. (طرامۋاى)

ش: ايليكتريك قوتى ايله بۇرى طۇرغان ۋاگونلر قايدە بۇرىلر؟

م: آنلر شھر اوراملرىندە بۇرىلر. قزان و آستراخان شھەرلرىنىڭ اوراملرىندە
 بۇرى طۇرغان آتسىز ۋاگونلرنىڭ ھەمەسى ايليكتريك قوتى ايله بۇرىلر.

ش: ايليكتريك قوتى ۋاگونلرغە قايدىن كىلە؟

م: ايليكتريك ۋاگونلرى بۇرى طۇرغان شھەرلردە بر بۇرطدە بىك الوغ
 ايليكتريك ماشىنالىرى بولا. آنلر ھمان ئەيلە نۇب ايليكتريك قوتى ياصاب طۇرالر.
 شول قوت تىمىر يوللر اۋستىنە سوزلغان قالن تىمىر چىقلر آرقلى ۋاگونلرغە
 طارالا. ش: ايليكتريك قوتى ايله ۋاگونلرنىڭ كۇپچە كلرى نىچك ئەيلە ندرلر؟

م: پۈنكە هر ژا گونده (دینامو ماشینا) اسملی ماشینالر باردیر. بوماشینالرده ایلیکتريک قوۋتی حرکتکە آوشادر. شول حرکت ژاگون کۈچه کلرینک تەگەرە وینە سبب بولادر.

ش: (دینامو ماشینا) اسملی ماشینانک سری نیچک؟ نی سببیدن ایلیکتريک قوۋتی حرکتکە آوشا؟

م: حاضرگە بونی سزگە آکلانو مشکل بولور. نصیب بولاسە، بو کتابدن سوگرە «فنون جدیدە مجموعه سی» اسملی ایکنچی تۈرلی معلوماتنی اوفۇسه ئز، شاید بو ماشینانی دە بلورسز. چۈنکە اول کتابدە تۈرلی علم و فنلر بیک کوب تفصیلاتی ایله بیان قیلنمشدر.

آول، شهر و مملکت

ش: قورا دیب نیگە ئەیتەلر؟

م: قورا دیب برکشی اوزی، خاتونی و بالالری هم حیوانلری ایله طورو اۈچۈن بیلگیلەگان اورنغە ئەیتەلر. ش: قوراغە نی قورالر؟

م: قوراغە چاطر قورالر. یاگە اۈی ویورط سالالر.

ش: آول دیب نیگە ئەیتەلر؟

م: آول دیب جماعتلی بر نیچە کشینک چاطری قورلغان یاگە اۈیلری سالنغان اورنغە ئەیتەلر. اوللرنی ایل دیب دە آیلر.

ش: فاللا دیب نیگە ئەیتەلر؟

م: فاللا یاقلغە دیب دشمانلرنک کیلوب طالاوندن عسکر ایله صافلانا طورغان ایلگە ئەیتەلر. فالاغە فارس یچە شهر دیلر.

شهر دە طوروچیلر آز بولغاندە اون مک جان چاماسندە بولادر. خلقی

بر بۈز مک بولغان شهرلر دە دنیا دە بیک کوبدر. بیک زور شهرلرنک خلقی بر

میلیون جانندن دە آرتق بۇلادر. مثلاً پیتر بورغ، موسکو ژا و ایستانبول شهرلرنک

خلقی بر میلیوندن آرتقدر. آنگلیه اسملی مملکتدە «لوندون» اسملی شهرنک

خلقی آلتی میلیون قدردر.

ش: مملکت نەرسە؟

م: مملکت و اۈلکە دیب اچندە بر نیچە شهر و اوللر بولوب بر پادشاه قول

آستندە بولغان بیرگە ئەیتەلر.

م: پادشاه كم؟ ش: پادشاه بر بيرده خلقلرنڭ بار چه سينه باش و هر بر سندن الوغ كورلگان كشيدير.

ش: اوللرده خلق نى ايله كسب و معيشت قىلا؟

م: اول خلقى كو بسنچه ايگن ايگو، باغ و بستان تريبه فيلوم حيوان آصراو ايله كسب قىلالر. آنڭ اوستينه بعض اوللرده قش كؤنلرنده قول هنرى ايله ده شغلله نهلر.

ش: شهر خلقى ده ايگن ايگو ايله شغلله نه مى؟

م: شهرلرده ايگنچيلر بيك آز بولا. خلقنڭ كوبره گى هنر، خدمت و سودا ايله كسب قىلالر. چۇنكه خلق اۇچۇن كيره كلى بولغان كييملكر، يۇرط جهازلرى

و معيشت قۇراللرى كو بسنچه شهرلرده گى كارخانه لرده (زاؤودو فابريكه لرده) اشله نهلر. شول سببىن هنر و خدمت ايپه لرينه شهرلرده اش كوب بولا

ش: شهر خلقى اوزلرى ايگن ايكمه گاج آشارغه آشلقنى قايدن آلالر؟

م: اول خلقندن آلالر.

ش: اول خلقى شهر خلقينه آشلقنى بوشلى بيره مى؟

م: بوشلى بيرمى، آقچه ايله ساتۇب بيرهلر.

ش: اول خلقى آشلقلرنىن آلغان آقچه ايله نى قىلالر؟

م: شهر خلقندن اوزلرينه كيره كلى نهرسه لرنى ساتۇب آلالر.

ش: اول خلقى اوزلرينه كيره كلى نهرسه لرنى شهرده قايدن آلالر؟

م: شهرنڭ بازارنده غى دكانلردن سودا گرلردن آلالر.

ش: دكان خواجه سى بولغان سودا گرلر ساتاق ماللرينى قايدن آلالر؟

م: هنر ايپه لرندن آقچه ايله ساتۇب آلالر.

ش: سودا گرلر مالنى هنر ايپه لرندن آلالر ايكان ده اول خلقينه ساتالر ايكان

آنلرنڭ بويله كشى مالينى آلۇب بيرۇب طۇرولرنده اوزلرينه فائده بارمى؟

م: بار، بيك كوب. چۇنكه آنلر دكانلرنده غى ماللرنى اوزلرى آلغان بهادن

آرتق بها ايله ساتالر. مثلا بر نهرسه نى اوزلرى اون تيينگه آلسهلر، آنى

آلوچيغه اون ايكى تينگه ساتالر. بر صومغه آلغان ماللرنى بر صوم بكرمى

تئين گه ساتالر. سودا گرلر شول روشچه سودالرنىن ايتكان فائده ايله

كؤن كوره لر.

ش: شهرلرده دخى نيندى كشيلىر طۇرالر؟

م: شهرلرده ينه عسكرلر، توره لر، حاكملر طۇرالر.

شهرلرده زور بازار بولو سببلی سودا دکانلری کوب بولا . بودکانلر اۇچۇن سودا وکیللری (پریکاشچکلز) وخدمتکارلر کیرهک بولا. شولسببیدن آنلرده شهرده طۇرالر . بازارلرغه کیلگان وآنندن کیتکان ماللرنی یۇرتو اۇچۇن هم آنسز کیشیلرنی اوطۇرتو اۇچۇن آر باچیلرده شهرده طۇرالر . شهرده خلق کوب بولو سببلی خلقنڭ کیرهگی ده کوب بولا. شول گیوهکلرنی بیتشدر و ایله کسب قیلۇب شهرلرده ینه بیک کوب کیشیلر طۇرالر. قایسی، یۇرطسز کیشیلر طۇرو اۇچۇن یۇرط حاضرلی. قایسی خلق اۇچۇن آشخانهلرده آش حاضرلی. قایسی خلق اۇچۇن ایکمک، کومهچ پشره. قایسی خلقغه تۇرلی کیمیلر نڭۇب بیره. هر نه ایسه شهرده طۇرو وچیلرنڭ هر برسسی برهنر، اش با خدمت ایله مشغولدر. اشسز کشی شهرده ده اولدهده طۇرا آلیدر . دنیاده طۇرو اۇچۇن کسب وهنر اویره نمه گان کشی قارا خدمتچی بولادر . خدمت قیلاده بلمه گان کشی یا تلنچی بولا، پا که اوغری بولادر . تله نچیلک بیک خورلقدر. شریعتده بیک زور گناهدر . اوغریلق ده بیک یمانلق و زور گناهدر. آنڭ اۇستینه اوغریلر طۇتۇب دنیاده بیک خور بولالر . محکملرده اوغریلقلری اۇچۇن محکم ایتلوب بیک قاتنی جزا قیلنالر . هر مملکتده اوغریلردن اوصال و ظالم کیشیلردن یوواش کیشیلرنی صافلار اۇچۇن تورلی نظام و زا کونلر تۇزلهشدر.

جغرافیة

ییر طوبی.

ش: دنیاده نیچه شهر و نیچه مملکت بار ایکان؟
م: ییر یوزنده شهرلرده مملکتلرده بیک کوبدر. آنی سزگه بر درسده گنه سۇیلەب بتر و مەکن توگلدەر. بۇتۇن جهانده بولغان شهر و مملکتلرنی، طاولورنی چۇقرلرنی، دیکزلرنی ویلغالرنی بیان قیلا طۇرغان بر زور علملک باردر که « جغرافیة » دیب آنالادر. رشدی مکتبده شاید سز اول علملکنی اوقۇرسز. شول وقتده جهانده بولغان نهرسه ار نڭ همه سنندن خبردار بولۇرسز.

شویله ایسه ده، مین ده سزگه جغرافیة دن قسقاغنه معلومات بیریم . شیر و مملکتلرنی بلۇر اۇچۇن اول ییر نل اوزینڭ نر و شده ایکانینى بلولاز مدر.

سز بیرنی فی روشده دیب بله سوز؟

ش: بیر، اوستی کوپ اولار و شهر، لرقر لر و باصولر ایله طولی بیک کیك بر صحرا بولورغه کیرهك.

م: درست شولای. بیر یوزی بیک کیك بر صحراغه اوخشیدر. لکن اول صحرانک قریلری بارمی؟ مثلا مشرق طرفی قایا باروب ترهله در؟

ش: دیکزگه باروب ترهله ایمش دیب سؤیللر.

م: اول دیکزنگ قریبی بارمیکان؟ اول قایا باروب ترهله ایکان؟

ش: آنسینی بلمیمز.

م: دیکزنگده قریبی بار. بز طورا طورغان بیر اوستینک دیکزگه باروب ترهله گانی کبی، دیکزده بر قوریلقغه باروب ترهله در.

ش: اول دیکزنگ آریاغنده طاغی نیندی قوریلق بار ایکان؟

م: بز طورا طورغان بیر کبی طورفالق قوریلق بار.

ش: اول قوریلقنگ قریبی قایا باروب ترهله ایکان؟

م: آنک قریبی ایکنچی بر دیکزگه باروب ترهله.

ش: اول ایکنچی دیکزنگ قریبی قایا باروب ترهله؟

م: آنک قریبی بزنگ طورا طورغان قوریلقغه کیلوب چغا.

ش: اول نیچک بولا؟

م: شولای بولا شول. مۇنه بو طوبنی کوره سزمی؟ بو طوب ایکی نوری

قورامادن دورت کیسه کلی ایتوب نگلهدر. ایکی چاریکی قزل قوماچدر.

قالغان ایکی چاریکی کوك قناتدر. مین سزدن صوریم: بو اوستده گی قوماچنگ

مینم اوک طرفنده گی قریبی نیگه باروب ترهله؟

ش: قناتقه باروب ترهله.

م: قناتنگ ایکنچی قریبی قایا باروب ترهله؟ **ش:** ایکنچی قوماچقه باروب ترهله.

م: اول قوماچنگ ایکنچی قریبی قایا باروب ترهله؟ **ش:** ایکنچی قناتقه باروب ترهله.

م: اول قناتنگ ایکنچی قریبی نیگه باروب ترهله؟

ش: اولگی اوستده گی قوماچقه کیلوب ترهله. آستدن ئه یله نوب چغا.

م: بیر اوستی ده طوب اوستی کبی. بز طورا طورغان قوریلقنگ قوباش

چغش طرفی دیکزگه باروب ترهله. اول دیکزنگ ایکنچی قریبی ایکنچی

قوریلقغه باروب ترهله. اول قوریلقنگ ایکنچی قریبی ینه ایکنچی بر دیکزگه

باروب ترهله. اول ایکنچی دیکزنگ ایکنچی قریبی بزنگ قوریلقنگ

قوباش بایشی طرفینه کیلوب چغا.

ش: طوب، اول توگهرهك نهرسه. بيرده طوب كى توگهرهك ميكاننى؟
م: شولاي توگهرهك.

ش: توگهرهك بولغاچ اول نهرسهگه يابشوب طورا؟

م: نيك طورسۇن؟ هيچ طورغانى يوق. همان يۇرۇب طورا.

ش: نيچك يۇرى؟

م: يىر يلبوينچە قۇياش ئەيلەنەسندە ئەيلەنۇب طورا. ياز كۈنىدە قۇياشنىڭ برياغندە بولا. جاي كۈنىدە ايكنچى ياغندە بولا. كۈز وقش كۈنلرندە يىنە اۇچنچى دورتنچى طرفلرندە بولا. شول سببىدە يىلنىڭ دورت وقتىنىڭ ھواسى دورت تۇرلى بولا:

ياز كۈنى كۈنلر يىلنۇب اولەنلر اوسە باشلى. جاي كۈنىدە كۈنلر يىك سسى بولۇب اولەنلر نىڭ كوبسى اوسۇب اولگەرلر. كۈز كۈنى ھوا يىنە صوفلانا باشلى، ياغمورلر كوب ياوا. قش كۈنىدە يىك قاتى صوفلر بورانلر ولۇب قارلر ياوا.

يىر يۇزىنىڭ ھواسى بويلە اوزگەرۈى آنىڭ تىك طورماغاندىن ھمان قۇياش ئەيلەنەسندە ئەيلەنۇب طورغاندىن بولا.

يىرنىڭ مقناطىسلغى.

ش. اول يىر نيچك توبەن تۇشۇب كىتمى؟

م: آنى قۇياش اوزىنە بر يىب ايلە بەيلەگان كى طۇتا. چىتكەدە يىبەرمى. اوزىنەدە طارتۇب آللى. مۇنە بو طوبىنى قارا كز يىندىن طۇتۇب مىن آنى قولنىڭ ئەيلەنەسندە ئەيلەندىرەم. تىك ئەيلەنۇب طورا. چىتكەگەدە كىتە آللى. قولنىڭ اوزىنەدە كىلۇب بەرلە آللى. يىر طوبىدە نەق اۇشبو طوب كىيدىر. طوبىنى مىن قولىمە يىب ايلە الەكدرۇب طوران. قۇياشنىڭ يى بولماسەدە، الله تعالى آكشا طارتو قۇتى بىرگان. قۇياش يىر طوبىنى شول قۇتى ايلە اوزىنە طابا طارتۇب ھم ئەيلەندىرۇب طورا. آندى طارتو قۇتى ھر نهرسەدە بولا. قۇياش بىك زور بولغانلىقدىن آنەدە طارتو قۇتى بىك كوب. شونىڭ اۇچۇن يىرنى اوزىنە طارتوب طورا آلا.

ش: قۇياش يىر طوبىدىن دە زورراق ميكاننى؟

م: زور بىك زور. قۇياش طوبى يىر طوبىنە قاراغاندە (۱،۳۰۰،۰۰۰) اۇلۇش آرتق. قۇياشنىڭ ئۇيەلەنەسى (۴،۰۴۶،۷۰۰) چاقىرمدىر.
ش: آلاى بىك زور بولغاچ قۇياش نى اۇچۇن بىزنىڭ كوزىگە ا بىك كچكەنە بولۇپ كورنە ؟

م: قۇياش يىردىن بىك يراقىدر. قۇياش ايلە يىر آراسى (۱۴۵،۳۷۴،۰۰۰) چاقىرمدىر باردر . يراقىدەقى نەرسەنىڭ ھەمەسى بىزنىڭ كوزىگە كچكەنە بولۇپ كورنەلر . سىزنىڭ مىنارە اۇستىنە باسقان چەكەلرنى كورگانىز باردر . آنلر مىنارە اۇستىندە ھەمان چىچق قىدرىگە بولۇپ كورنەلر . طاوباشىندە بۇرگان آنلرنىدە كورگانىز باردر . آنلردە يراقىدىن طاي قىدرىگە بولۇپ كورنەلر .
ش: ھەر نەرسە باشقە نەرسەلرنى طارتۇب طۇرادىگان ايدىز. شولاي مېنى ؟
م: شولاي . ھەر نەرسە بىر بىرسىنى طارتۇب طۇرالر . لىكن زورراق نەرسە كچكەنە نەرسەنى طارتۇب بىگەدر . مىنلا اۇشبو طوبىنى مېن اۇنغە ياكە طوزانغە تىيرىسەم ، اۇن بۇرتۇكلرنىڭ قايسىلرى آكايابشۇب قالۇرلر . چۇنكى طوب زور اۇن واقلىرى كچكەنە . اول اۇنلر نىك طوبدىن آيرلۇب تۇشۇب كېتىمى ؟
 چۇنكى طوب آنلرنى اوزىنە طارتۇب طۇرا ، يىبەرمى .

ياكە بركشى اۇشبو طوبقە آزىغە تۇكرسە ، تۇكرىك بارۇردە يابشۇر . ھىچ تۇشەس ھەم آفماس . چۇنكى اول آز بولغانغە كورە طوب آنى اوزىنە طارتۇب طۇرا . چىتەكە يىبەرمى .

م: مېن اۇشبو طوبىنى بوغارى چۇيسەم ، نى بولۇر ؟

ش: تىز توبەن تۇشەر .

م: نى اۇچۇن ؟ **ش:** ...

م: چۇنكى بو طوب بىك كچكەنە ، يىر طوبى بىك زور . يىر طوبى آنى اوزىدىن يراق يىبەرمى . حاضر طارتۇب تۇشەر . باشقە نەرسەلردە يىر طارتۇب طۇرغانغە كورە يىر گە تۇشەلر . بىزنىڭ اوزىمىزدە يىر ھەمان طارتۇب طۇرا . يوقسە ، بىز سىكرۇب بىك بوغارى كوتەرلۇب اۇچۇب يۇرۇر ايدىك . طغز اۇيۇشقان نەرسەلرنىڭ آور بولۇوىدە يىر طارتووندىنر . تىمىر بىك طغزدر . شول سېدىن بىك آوردىر . چۇنكى آنى يىر بىك فاتى طارتادر . مامق نى يىر طارتسەدە طغز اۇيۇشماغانلىغىدىن آنى بىك اخلاص ايلە طارتىدىر .

بىر نەرسەنىڭ ايكىنچى نەرسەنى اوزىنە طارتو قۇتتىنە (قۇۋە جاذبە) دىلر .

آندی قوت هر نهرسه ده بر آز باردر. (مقناطیس) تیمری دیگان تیمرده بیگرهك
كوبدر. مثلا اوشبو دوغاكبی ما گنیت تیمرینی كوره سزمی؟ بوتیهر واق
یهر ذاتارینڭ همه سینی اوزینه طارتوب آلا.

واق تیمرلر یانینه کیلگاچده آڭا باروب یابشالر.

مقناطیس اینه نی ده حاضر اوزینه طارتوب آلا. كوره سزمی؟

قای، کاغد وقوماچ آرقلی بواسه ده، مقناطیس اینه نی اوزینه طارتا. قالای
آستنده غی مقناطیس قایا بارسه، اینه ده آنڭ آرتندن بۇری، ما گنیت قوتی
پیالا. گهره به، وصورغچ وچه بیر ذاتلرنده ده ظاهر بولا. باری تیک آنلرنی بر
طولا ذاتینه تیز تیز ایتوب اشقورغه کیرهك. حاضر کاغد چوپلرینی اوزلرینه
طارتا باشلارلر.

طارتو قوتی هر نهرسه ده بار. هر نهرسه برسینی برسی طارتوب طور
لیکن ما گنیتدن باشقه ذاتلرده اول قوت بیک آرتق توگلددر. شول سببلی.
هر نهرسه بر برسینه کیلوب بهر لملیر. مونه اوشبو ایکی توگهرهك نهرسه
بۇکیدن یاصالغان. شونلرنی صوغه صالوب بر برسینه بارماق قالنغی قدر
باقن کیتسهك، حاضر بر برسینی طارتوب آلورلر. مونه صواب قاراگز كوره سزمی؟
ش: نیک اول بۇکیلر صوغه صالماغانده بر برسینی طارتا آلملیر.

م: چۇنکه صوده بولماغانك بر برسینی اورنلرندن قوزغاتا آلملیر. صوغه صالحاچ
بیک بیكله بۇب کیتهلر. **ش:** صو اۇستنه نهرسه بیكله به می نی؟

م: صو اۇستنه هر نهرسه بیكله به كچکنه كۆیمهلرنی كورگانگز باردر ایچ
آنلرنی قۇریده هیچ کم قوزغاتا آلمی. اما صو اۇستنده بر قول ایله ده تۇرلی
طرفه بۇرتوب بولا. بۇکیلرده شونڭ اۇچون صوغه صالحاچ بیكله بۇب کیتهلر ده
بر برسینی طارتورغه كۇچلری بیته.

ش: بیر طوبینڭ اورتاسنده نهرسه لر بار؟

م: بیر طوبینڭ اورتاسی جهنم کبی قزوب یانوب طورغان ذاتلر ایله طولیدر.
طوبنڭ طشی کبی بیرنڭ اۇستنی قاتی قابغی غنه طاش، قۇم، طوفراق و دیکز
صولری ایله قاپلانغاندر.

ش: بیرنڭ بزطورا طورغان قۇریلغینڭ چیتنده بولغان دیکزلر نیچك توگلمیلر.

آغۇب توبەن تۇشۇپ كېتىمىلەر؟

م: دېڭىز صولار يېرىزى طوبى قۇۋەت جاذبەسى ايله اوزىنە ھەمان طارتۇپ طۇرا. ھېچ توكى. مۇنە بو طوبقە ياشقان تۇكر ك آستقە كېلسە دە ، توكلىمى ايچ. شونىڭ كى دېڭىزلردە توكلىمىلەر . ھەمان يېرگە ياشۇپ طۇرالر .

يېرىز آستى (آمېرىكە)

ش: بز طۇرا طۇرغان قۇرىلقتىڭ آستىدە بولغان قور بىلقە كشىلر بار مىكان؟
م: بار. بىك كوپ. كشىلر دە بار ، ھىوانلر دە بار. اولە نلر و آغاچلر دە بار .
اوللر ، شھەرلر و مملكتلر دە بار . اول قۇرىلىق « آمېرىكە » يېرى دىب آنالدر . آمېرىكە دن بزگە بىك كوپ تۇرلى ماشىنالر اشلەنۇپ كېلەر .
زىنگر ماشىنالرى دېگان نگو ماشىناسى آمېرىكە يېرىدن اشلەنۇپ كېلگان ماشىنالردر . ش: آندەغى كشىلر ھم ھىوانلر نېچك تۇشەمىلەر؟

م: آنلر قايا تۇشسونلر؟ ش: توبەن طا با ، آستقە .

م: يېرىز طوبىنىڭ اوستىدە توبەنلىك يوقدر . يېرىزنىڭ ھر طرفى يوغار بىلقدر . توبەنلىك يېرىزنىڭ اورناسىنە طا باغىنەدر .

بىزنىڭ كوڭلىگە آمېرىكە يېرى بزدن توبەن و آستىدە كىبى كۇرىسە دە اولزىندە اول توبەن توكلىدر . آندەغى كشىلر اولزى بىزنىڭ قۇرىلىقنى توبەن دىب بۇرىار . آنلرنىڭ تۇشۇپ كېتمە ولرىنە سىزنىڭ عىبىسنگاننى كىبى آنلرنىڭ دە اوقۇماغان بالالرى بىزنىڭ توبەن تۇشۇمە و مزگە عىبىسنىلر .

ش: آمېرىكە يېرىنە بارۇپ بولامى؟

م: بولا آنلرنىڭ سوداگرلرى بىزگە كېلە . بىزنىڭ سودا گېرلر مۇز آنلرغە بارالر . اىكى ارادە دېڭىز پاراخودلرى ھەمان بۇرۇپ طۇرا .

مشرق دېڭىزى آرقلى آمېرىكە گە كېتۇپ آنى آرقلۇپ مشرق دېڭىزى آرقلى بىزنىڭ يېرگە كېرى ئەيلەنۇپ قايتقان كشىلردە بولا .

ش: اول نېچك كېرى ئەيلەنۇپ قايتا؟

م: مۇنە بو طوبقە اۇشبو طاراقاننى باصدر دم . بو طاراقان طوبىنىڭ مشرق طرفىنە قاراب كېتە ، بارا بارا قايا بارۇپ چقار؟

ش: اول باسقان يېرىنە بارۇپ چقار .

م: شونڭ كىيى دىنئانى ئەيلە نوچى كىشىلەردە آمىرىكە آرقلى ئەيلە نۇب اوز شەرلەرىنە كىرى قايتالار.

ش: آمىرىكەدە كۇندز بولامى؟

م: بولا. كۇندزدە بولا. كىچدە بولا.

ش: كۇندز قۇياش بىرنڭ بىرنڭ اوستىندە بولا؟

آمىرىكەگە آنڭ ياقتىسى نىچك تۇشە؟

م: بىزدە كۇن بولغان وقتدە آمىرىكەگە قۇياشنىڭ ياقتىسى تۇشمى. آندە

تۇن بولا. ش: آمىرىكەنڭ كۇندزلىرى قاي وقت بولا صوك؟

م: بىزدە تۇن بولغاندە آندە كۇن بولا. كىچ بىرلە قۇياش بىرنڭ كوزگە كورنمى؟

چۇنكە آمىرىكە ياغندە بولا. بىز قۇياش بايدى، كىچ بولدى دىب بۇرىدە.

بۇقارغە ياتامز. شول وقتدە آمىرىكەدە قۇياش چغۇب كۇندز بولا. بىز

بۇقارغان وقتدە، آنلر بۇقۇلرندىن اويانۇب اشكە كرشەلر. آنلردە تۇن

بولغاندە بىزدە كۇندز بولا. شول روشچە كۇندزلك ايلە كىچلك آمىرىكە ايلە

بىرنڭ آرادە همان آلماشۇب طۇرا!

ش: كىچ بولغاچ قۇياشنىڭ ياقتىسى بتمى مېنى؟

م: بتمى. همان بىرگە تۇشۇب طۇرا. بارى تىك بىرنڭ بىرگە تۇشمى. بىزدە

كۇندز بولغاندە قۇياش ياقتىسى آمىرىكەگە تۇشمى. مۇنە حاضر بىز بۇندە

كۇندز ايتۇب درس اوقۇب اوطۇرامز هر كم شاو كىلۇب اوز اشى ايلە

شغالە نۇب بۇرى، آمىرىكە كىشىلرى حاضر تۇن ايتۇب راختلە نۇب بۇقلىلر.

كىچكە بىز بوقارغە پاتقانده آنلر اويانۇب اشكە طۇتنۇرلر. بالالرى سىزنىڭ كىيى مكتىبلرگە

كىتەرلر.

ش: قۇياش شولاي آمىرىكە ايلە بىرنڭ آرادە بىر ئەيلە نەسنىدىن

بۇرۇب طۇرا مېنى؟ سىز بايا بىر قۇياش ئەيلە نەسنىدىن بۇرى دىگان ائىدگىز.

حاضرگى سوزگىزدىن قۇياشنىڭ بىر ئەيلە نەسنىدە بۇرۇب چقا.

م: يوق. قۇياش بۇرمى، اوز اورنىدە تىك طۇرا.

ش: آلاى بولغاچ بىرنڭ اوستىلرندە كۇندزلىر كىچلر نىچك بولا؟

م: چۇنكە بىر نەولك ىساين مغرب طرفىدىن مشرق طرفىنە طابا ئەيلە نۇب

طۇرا. هر بىكرمى دورت ساعتدە بىر اۇستى مغرىدىن مشرقغە بىرقات

ئەيلە نۇب چقا. بىر قۇياش تىرەسنىدە بۇرسەدە همان تەگەرى تەگەرى بۇرى.

ھەر طرفى يوغار يلىق دېگان ايدىم ايچ. نۆزلە بىرلە آستقە طابا ئەيلەنگان كىي بولاسەلردە، انلر ھېچ توبە نەسكىنى سېز مىلەر. ھمان يوغار دە طۇرامز دىب بلەر. بىر طوبى قوۋە جاذبەسى ايلە ھمان دە آنلرنى اوزىنە طارتۇب طۇرا. ھېچ بىر ياققە تۇشمى.

بیرنك ئەیلە نووی

شى: بیرنك ئەیلە نووی نىدىن معلوم بولا؟

م: بیرنك ايكى تۇرلى حركىتى يعنى يۇرشى و ئەیلە نووی باردىر:

بىرنچى حركىتى اوز تەگەرمەچى ئەیلە نەسندە در. بو حركىتى ھەر تەولكىدە رەرتبە بولۇب طۇرا. بۇنك سېبىدىن بىر اۇستىنك ھەر طرفىدە كۇندىز. ايلە كىچ آلماشۇب طۇرادىر. بىرنك ايكىنچى حركىتى قۇياش ئەیلە نەسندە يىل بوينچە در. بو حركىتى سېبىلى بىر اۇستىدە ياز، جاي، كۆز وقش زمانلرى حاصل بولادىر. شى: بىرنك اوز تەگەرمەچى ئەیلە نەسندە ھەر كۇن ئەیلە نووی نىدىن معلوم بولغان؟

م: اول زماندە بىرنى تىك طۇرا دىب ھەر كۇن قۇياش انك ئەیلە نەسندە ئەیلە نۇب يۇرۇب طۇرا دىب اويلاغانلر.

لكن قۇياشك بىردىن بىك آرتق زور و بىك يراق بولغانلىقى معلوم بولغاچ عالماز آنك ھەر كۇن ئەیلە نۇب اولگرووینى مەكن طابماغانلر. شونك اۇچۇن آخرى ئەیلە نوچى قۇياش توگل، بىر اوزى بولۇرغە كىرەك دىب اويلاغانلر.

صوكرە فرانسىيە بىرنە پارىژ شەرىندە «فوكو» اسملى كشى ۱۸۶۰ نچى سنەدە بىرنك ئەیلەنگانىنى بىك آچق ايتۇب كورسەنگان. توبەسى بىك بىك و بولمەسى بىك كىك بولغان بىر سىراينك توشەمىدىن ايدە نىنە قدر بىر طازا باو آسقان. اول باوغە گىر كىي بىر آور نەرسە طاققان. صوكرە اول بىرنى ھەرقىدىن مەربكە طابا ائۇب بىبەرگان. سىراى ئەیلە نەسە، گىر طوقتاغانچى مەرقىدىن مەربكە طابا ائۇب طۇرۇرغە كىرەك ايدى. آلاى بولماغان. بىر ساعت اوزغان صاين گىر آتتا طۇرغان يولىنى آوشدرغان. اولدە مەرقىدىن مەربكە طابا ائتا طۇرغان گىر بىز نىچە ساعتدىن صوكرە قىلەدن